

ОЛЕКСАНДЕР ЛОТОЦЬКИЙ

НА РІКАХ ВАВИЛОНСЬКИХ

Збірник статей.

ЛЬВІВ.

1938.

Накладом Видавничої Кооперативи „Хортиця“ у Львові.

ОЛЕКСАНДЕР ЛОТОЦЬКИЙ

**Н А Р І К А Х
ВАВИЛОНСЬКИХ**

Збірник статей.

Л Ь В І В.

1938.

Накладом Видавничої Кооперативи „Хортиця“ у Львові.

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Українська суспільність в межах польської держави досить слабо поінформована про те, чим живе політична еміграція з Наддніпрянщини, як оцінює відносини в большевії та які прогнози ставить щодо здійснення національно-політичних цілей, яким вона служить на чужині. Це було спонукою для Видавничої Кооперативи „Хортиця” взятися до видання збірки статей відомого культурно-політичного діяча, проф. Ол. Лотоцького.

Книжка проф. Ол. Лотоцького, порушуючи й висвітлюючи масу загальних питань українського національно-політичного життя, збагачує досить бідну у нас політичну літературу, й знайомість із нею широкого українського читача конечно необхідна, щоб бути в курсі всіх тих справ, які складаються на зміст сучасного українського визвольного руху.

Статті автора збірки надихані безкомпромисовістю в постановці проблеми державної самостійности України та глибокою вірою в здійснення цього невідкличного постуляту українського народу. Тривожні часи, що ми їх переживаємо, роблять цю збірку статей особливо актуальною. З огляду на це Видавництво сміливо передає її в руки нашого читача, сподіваючись, що він прийме її з найбільшою прихильністю.

ПЕРЕДМОВА АВТОРА

За час перебування на чужині доводилось обзиватися в пресі з приводу чергових справ нашого національного життя. Серед багатьох справ, що мали хвилиний інтерес, доводилось торкатися й таких, що мають засадниче значіння та не втрачають актуальности, доки основні наші національні змагання не дійшли до свого фактичного закінчення.

До цієї збірки й увійшли деякі з тих, друківаних по різних періодичних виданнях, статей, що в тій чи іншій мірі дають матеріал для розважань над основними темами української справи. Випускаючи цю збірку, вихожу з думки, що, через фактичну неможливість обговорювати такі теми на нашій батьківщині, висвітлення їх стає, в обставинах нинішнього міжнародного становища України, завданням української політичної еміграції.

Тим більшої актуальности набирають такі теми в нинішніх обставинах, у звязку з свіжими подіями і „на нашій, не своїй землі”, і на міжнародній арені. Ті критичні переломи, яких ми свідками, змушують нас скупити нашу увагу на основних проблемах української справи, дещо відновити з призабутого за два десятки літ, дещо переглянути, з уваги на сучасну ситуацію, щоб нові події, які виразно вирисовуються на політичному овиді, не заскочили нас неготовими.

Річ зрозуміла, що в деяких випадках довелося поробити в статтях необхідні зміни й поправки.

Березень, 1938.

АВТОР.

I

У світлі наших традицій

НА ЧУЖИНІ.

1. Наше становище.

Рік за роком зтягається наше перебування на чужині. Після блискучого вибуху народньої енергії нашу **землю** захопив ворог, а ми, дрібні уламки національної сили, розвіяні по всьому світі. Там, дома, чужа ідеологія, чужі методи життя, національно чужа влада — типова картина чужинецької окупації; а ми, українська еміграція, на ріках вавилонських тужимо по рідній землі...

Коли взяти реальний збіг обставин нинішнього дня, то становище наше може виглядати безнадійно. Але українська еміграція не визнає тієї безнадійности, не мириться з тим, що накинута їй лихою долею, не тратить духа. 10— 15 — 20 літ — це досить часу, щоб еміграція розклалася, коли б у неї не було глибоких основ її духового життя та моральної сили. Але розкладу не видно.

Не вважаючи на короткий час нашого організованого державного життя, на незвичайно тяжкі міжнародні обставини для молодої держави та несприятливі умови для наших громадян на еміграції, треба признати, що українське громадянство взагалі не стратило на чужині ні своїх ідейних позицій, з якими вийшло із рідного терену, ні певности в конечність нашої перемоги. Коли, наприклад, порівняти українські громадянські настрої із настроями московського громадянства на еміграції, то очевидним стає, що, за далеко гірших зовнішніх обставин, у нас менше внутрішнього тертя, менше розбіжности, зате більше здорового патріотизму, вихованого та викованого в тяжкій школі довгої визвольної боротьби.

Правда, наше громадянство понесло на еміграції великі втрати. Не обійшлося і в нас без таких елементів, що чи з хибного ідейного переконання, чи з **мотивів**

ображеного самолюбства, чи просто „задля лакомства нещасного” пішли служити чужим богам, та таких небагато, порівнюючи з буйним врожаєм московського „сменовеховства”. Серед нашої еміграції панує дрібна партійність та розпорошеність, що позбавляє наше громадянство моральної та матеріальної інтензивності — сили, яку воно могло б виявити в творчій національній роботі. Помічається також деяка припорошеність колись так свіжих настроїв, що досі не знайшли реального втілення для себе. Але взагалі внутрішня відпорна сила еміграції не менш жива, як була в той час, коли ми покидали рідну землю в надії, що це не надовго.

*

* *

Хоч як затяглося наше перебування на чужині, хоч тяжкою тугою охмарене наше емігрантське життя, але ми так само, як на початку, упевнено ждемо слушної години. І про час нашого перебування на чужині не можемо з рукою на серці сказати, щоб він завдавав нам самі удари. Рік за роком українська еміграція витримує іспит, переборює свої внутрішні розкладові течії та виправдує себе в очах не лише свого народу, але й чужого світу. Ми наближаємося до неминучих подій в доброму духовому здоровлі, із здоровими національно-державними настроями. Це, розуміється, непокоїть наших ворогів — і там, і тут, — і вони однаково стараються розбити або, принаймні, дезорганізувати наші лави.

Тяжкі удари з того боку вражають, але не в силі зломити нас. Ще більш безсилі удари, аранжовані московською еміграцією тут. Всі ідейні шари її — від чорних до червоних — однаково злосливо й брутально виявляють свою шовіністичну нетерпимість до української справи та до її чільних представників. Треба констатувати, що ворожа акція мало звертала на себе увагу українських елементів. Ці останні обмежувалися лише до позиції обсерваційної. І слушно, бо щодо московської еміграції, то нам нема з ким і про що говорити в нашій справі.

Так само не вивів українську еміграцію з рівноваги той нечуваний, всесвітній жидівський галас, що містив у собі, поруч із канонізацією „нового Маккабі”,

найогидніші наклепи на український народ, на найкращого його сина, на весь наш визвольний рух. Ми свідомі своїх обов'язків та свого права щодо національних меншин на нашій землі, і ніяка агітація не може змінити засад нашої національно-державної політики, — вона лише дасть нам новий практичний досвід.

Маючи перед собою певні та ясні завдання, еміграція наша виявила цілковиту свідомість тих завдань та своєї відповідальності щодо них позиції і гідно реагувала на всі витівки ворожих московського та жидівського таборів, які виявили велику агресію та загрожували спровокувати її на виступи, що були б не гідні її засадничих позицій. Ясність цілі та твердість духа — це основні риси настроїв нашої еміграції, як вона їх виявила за весь час свого розсіяння. І навіть найтяжчий удар не скривив тих настроїв на хибний шлях, а лише скріпив їх та викресав нові іскри твердої певности та енергії в дальшій боротьбі.

„Такъ тяжкій млатъ,
Дробя стекло, куеть булатъ”.

*
*   *

Певність наша походить не з якоїсь містичної віри, а з льогіки фактів самого життя нашого, сучасного й минулого. Коли саме справдяться наші надії, цього не можемо знати, і якісь точні гороскопи завели б нас до зайвих розчаровань. Це може статися кожної хвили, так несподівано, як вже раз сталося 1917 року, і може протягтися ще на довший час, в залежності від загальних обставин життя всього поневоленого сходу Європи. Тому мусимо бути готові до тієї слушної години, коли льогічний хід подій приведе окупаційну владу, що не має для себе ґрунту в народньому життю, до упадку. Не пасивно маємо ждати, що доля подасть нам у вікно, а готувитися усіма силами, використовуючи всі можливості, яких нема там дома.

Не можемо й рівняти тих умов, в яких ми живемо, з тим жахливим становищем, в якому живуть, працюють та провадять боротьбу наші близькі на рідній, не своїй землі. Ми маємо широкі можливості для роботи, і коли там зруйновано всі засоби нормального націо-

нального життя, то ми готуємо з себе кадри робітників на всіх ділянках життя.

Що найважливіше в нашому становищі — це не тратити перспективи ближчого й дальшого, сучасного й майбутнього, не забувати за потребами нинішньої хвилі того основного, що „єдине єсть на потребу” для цілого народу. Ми найперше — громадяни своєї батьківщини і в першу чергу маємо виконати свій громадянський обов'язок щодо неї. Тому треба визнати за дуже сумне явище, що деякі кола еміграції старшого й молодшого віку надто заборпуються у ті випадкові обов'язки, що доля їм на шляху поставила.

2. Наш обов'язок.

Які б не тяжили на кожному із нас спеціальні обов'язки, не можна відмахуватися від ширших громадянських інтересів, від т. зв. політики. Розуміння громадянського обов'язку черпається з громадського виховання. Чим більше політично вихованих елементів буде серед активних чинників нашого національного життя, тим більше буде контролю і коректив для нашої національно-державної політики, тим більше буде тієї політичної свідомості, що дасть нам змогу підпорядкувати головному національно-державному гаслу всі партійні, класові чи які інші інтереси.

Треба пам'ятати, що на Україні в нинішніх умовах зовсім нема громадянського життя, що там усе замерло під терором однієї політичної групи, до того ще й чужинецької. То ж висвітлення політичних проблем лежить на нас, що живемо поза большевицькою тиранією і маємо так багато добрих прикладів у політичному житті тих держав, що по їх територіях розсипана наша еміграція.

Хочемо того, чи ні, але кожному з нас доведеться взяти участь у політичному житті, — й тому треба свідомо приготуватися до того. Хто належав чи належить до політичних угруповань, мусить переглянути свої програми, совісно пристосувати їх до нових реальних умов, що повстали на Україні. Змінилося там багато з того часу, як ми вийшли звідти, і ми повинні до того приглянутися, зрозуміти, щоб не чужими бути у себе

дома, а навпаки — взяти діяльну і позитивну участь у творенні нового життя.

Широка політична свідомість має охоронити нас від дрібної партійної чи групової ворожнечі, зберегти від політичного саможерства. Політично-свідомі люди, хоч різними шляхами, йдуть до однієї цілі. Шляхи можуть бути різні, але не мають бути протилежні. Це для нас не тяжка річ, бо всі наші розбіжності — з погляду національно-державного — лише другорядні. Наше поневолене становище за старих часів та наша безнастанна боротьба з чужим гнетом і насильством не дали нам у спадщині тих специфічних болячок, що обсіли російське громадянство навіть на еміграції, — найчорніший реакційний московський монархізм і тут показує свої зуби! І політичні розбіжності, що їх бачимо серед українського громадянства, не можна порівнювати із саможерством серед так зв. демократичних московських кол. Очевидно, що ми політично здоровіші, що нам легше погодитися між собою та знайти спільну мову для національного чину.

*
*   *

Найлегче, здавалося б, погодитися нам на одному й головнішому, що складає дійсні ознаки нашої державності. Вийшли ми з дому під державним прапором Української Народньої Республіки — цей прапор маємо цілим і непорушним принести додому. На еміграції, відірвані від реального ґрунту батьківщини, ми не сміємо ломати того формального титулу У. Н. Р., з яким вийшли і в імені якого єдино можна правно говорити, коли настане слухна година. Ми не доцінюємо цього нашого національно-державного придбання, — принаймні не доцінюємо в такій мірі, як, наприклад, ґрузини, що з такого ж свого придбання витягають чи принаймні витягали навіть міжнародні користи.

Які б не були лінії нашого національного поступовання, вони не можуть бути розбіжні, маючи одну спільну для всіх мету. Коли історія взагалі повторюється, то мусимо пильнувати, щоб не повторилася для нас після нового вибуху народньої енергії історія руїни XVII століття. Розбіжні шляхи провідників народнього руху, коли кожний амбітник „пробував свого щастя”, довели Укра-

їну до загибелі. Розуміється, доля України вирішиться не на еміграції і не емігрантськими силами. Але ми можемо в меншій чи більшій мірі докласти своїх рук до того чи іншого вирішення тієї долі.

*
*   *

Ми вийшли з дому в процесі боротьби, в міру сил своїх боремося тут за нашу справу і в свою обітовану землю маємо повернутися чистими, без найменшої тіні докору й підозріння. Дрібні уламки свого народу на чужині, ми допустилися б великого злочину, коли б, під тиском розпачливих вражінь, спустили безнадійно руки, які повинні всемірно докладати до справи нашого національно-державного визволення. Коли на чужій землі ми не можемо створити для нашої Батьківщини саме того, що треба, і стільки, як би хотілось, то не повинні ми, принаймні, допускатися шкоди для тих, що на рідній землі безмірно терплять за її національно-державну долю. Бо раніш чи пізніш, а очікувана година визволення настане.

Наш обов'язок об'єднатися коло одної національної ідеї, що освітлює весь наш шлях, усі непевності і сумніви, — тоді переможемо найбільші перешкоди. За нами — широка нива, що її розорювали наші попередники не одно століття. Доля поставила нас свідками великих подій та цілого моря крові, що її пролито за Батьківщину нашими сучасниками. А перед нами — свобода України, той найвищий ідеал, для якого треба забути все інше, а в першу чергу забути свої внутрішні свари та дрібні непорозуміння.

(„Український Вістник”, 1924 р.; „Тризуб”, 1926 р.).

TERRA INCOGNITA.

Великий шмат етнографічної карти Європи закрашено на південному сході, понад Чорним Морем та в його околицях, одною фарбою, що має означати географічне положення та територіяльні простори української нації. Досить значні частини української етнографічної території заходять в держави — Румунську, Чехословацьку, Польську, але головне ядро території та населення складає окреме тіло — Україну, що входить тепер (не ціла) у склад Союзу рад. республік. На цьому просторі — біля 452 тис. кв. кілометрів — живе поверх 30 міль. всього населення. Ціла ж українська етнографічна територія в ССРСР, що займає коло 800 тис. кв. км. з населенням понад 40 міль., в тім коло 30 міль. українців, майже в півтора рази перевищує території найбільших європейських держав — Німеччини та Франції. Українське населення, коли порівняти його з населенням європейських континентальних держав, уступає населенню тільки Німеччини та Франції.

Як бачимо, величиною своєї території та кількістю свого населення це поважна країна. Має вона за собою і поважну державну історію. В X-му столітті тут уже існувала держава з столицею в Києві. Але географічне становище України — на шляху кочевих орд до Західної Європи — спинило нормальний розвиток Української Держави. Татарська навала знесилила Україну, і вона врешті входить у співжиття з Польщею. А тим часом на північ від України виселенці Київської землі, всуміш із фінськими племенами, утворюють нову національність і нову державу з центром у Москві.

Співжиття України з Польщею не було щасливе. Комунікати французької преси XVII—XVIII ст. („Gazette de France”) повні описів боротьби між ними, — тої боротьби, що скінчилася для обох країн дуже фатально: виграв *tertius gaudens*, і як Польща, так і У-

країна втратили свою незалежність та ввійшли в склад колишньої Московщини, що стала російською імперією.

Збільшена таким чином матеріальна сила Росії сприяла перемозі над французькою армією Наполеона і після того дала можливість розвинути абсолютистичний централізм і скувати тим режимом всі народи, які входили в склад Росії. І хоч іще севастопільська кампанія показала, що то був кольос на глиняних ногах, — внутрішній залізний режим тримався ще 3/4 століття, і тільки на початку ХХ віку революція принесла свободу народам Росії.

Український народ став самостійним, відновив свою державу. Але чисельно переважна мілітарна сила Московщини перемогла й тепер. Одначе боротьба України за самостійну державність не скінчена, вона лише вступила в нову фазу.

Отже на сході Європи бореться за свою долю численний народ на просторій, багатій землі. Всі найкращі принципіальні гасла — від знаменитих пунктів Вільсона до духу постанов Льюкарна — на його стороні. Але Європа глуха до боротьби українського народу і його терпінь. Мало того, вона активно допомагає його пригнобленню: у свій час помагала Деникинові та Врангелєві, що замість воювати большевиків взялися завойовувати Україну, а тепер та сама Європа провадить зносини з червоними представниками нової абсолютистичної та централістичної влади, яка грубо порушує державні права України.

Тактика міжнародних чинників Європи суб'єктивно зрозуміла: в нинішніх складних і трудних обставинах чужа доля взагалі, а зокрема доля далекого народу, їх не торкається. Але погляньмо на справу з іншого боку, — чи об'єктивно доля України має значіння для подій на заході Європи?

Україна, що має тисячолітню традицію самостійної державности, що пробудилася до нового державного життя, — не зречеться свого права. Тут діють не самі ідеологічні мотиви, а дуже реальний економічний інтерес: державна кооперація з Росією фактично означає безоглядне економічне визискування України. Україна — край природно багатий, в південних частинах з підсонням Провансу, з найкращим в Європі ґрунтом,

з невичерпальними мінеральними покладами, з многоводними річками, на березі теплого моря — має широкі перспективи економічного розвитку. Ще й за царського режиму Україна лише віддавала свої природні багатства на користь центру, а взамін не діставала навіть технічного розвитку своїх продукційних сил. Що ж до большевицької доби, то за час співжиття з большевицькою державою економічне життя України так тяжко зруйноване, що треба вжити найенергічніших зусиль, щоб врятуватися від остаточного занепаду. Треба до того ще прийняти на увагу, що з культурного погляду Україна зазнала від Росії найтяжчих утисків. Досить сказати, що до революції українцям не вільно було мати навіть початкової національної школи. Большевицький уряд, правда, на початках не ставив таких перешкод національним потребам українського народу, але вже довший час провадить стару самодержавну московську політику.

Пробуджений український народ добре розуміє руйнівницьку тактику свого сусіда, його постійний замах на своє матеріальне та духове добро і ніколи не примириться із становищем колонії для чужої економічної експлоатації та з ролюю погною для чужої культури. Це обіцяє завзяту збройну боротьбу на сході Європи, яка може тимчасово затихати, але не припиниться аж доти, доки український народ не досягне свого суверенного права на своїй землі. У вислідах тої боротьби: або ясне життя, якщо буде перемога, або остаточна економічна та національна руїна на випадок поразки.

Без перемоги України заколот на сході буде перманентний, бо таке велике національне тіло буде грати визначну ролю в тутешніх політично-державних подіях. Коли ж Україна буде самостійною, то повернеться спокій і наступить рівновага на сході Європи. Московщина залишиться в своїх етнографічних межах, і відпаде тоді загроза нового поневолення для усіх державних новотворів на території колишньої Росії, — як Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва й Польща. Коли ж Україна не досягне своєї незалежності, то Росія розпочне наново свою стару імперіялістичну політику, почне знову захоплювати свої колишні території та провадити знову свої імперіялістичні замахы на Дарданели, Персію, то-

що, аж поки зв'язані між собою народи Росії знову її не розвалить. На сході спалахне пожежа, якій не буде кінця-краю, а це своєю дорогою викличе замішання та конфлікти і на заході Європи. Економічний режим, про який мріє індустріальна Європа, не тільки не відновиться, а дійде до остаточної й безнадійної руйнації. Схід Європи втратить свою історичну роль — охоронного заборона проти азійської „жовтої небезпеки”, більше того, — стане дуже зручним лучником між збу-реними масами Азії та європейським заходом.

Такі перспективи — зовсім не фантастичні. Дійсність останніх літ привчила нас до такої діагностики реальних подій, яка ще недавно уважалася б за фантазію. Коли західня Європа хоче миру, то слід їй поставити певну діагнозу й щодо сходу Європи та відмовитись від тої небезпечної думки, що справи сходу її безпосередньо не торкаються. На сході виросли для Європи нові Балкани — ще небезпечніші тому, по-перше, що тут усе буде відбуватися в значно більших масштабах, а, по-друге, тому, що в запіллі східної Європи чигає нечисленна своїм людським матеріалом „жовта небезпека”.

Ставлячи свою діагнозу, європейські політики мають в першу чергу простудіювати ту *terra incognita*, — землю незнану, якою є для них Україна, — з огляду на її фактичну роль на сході. Вистудіювання України, увага на її інтереси — це не плятонічна справа для Європи в цілому, чи для кожної з європейських держав зокрема. Великі політичні та економічні можливості, які таїть у собі ця велика й багатородна країна, можуть дати дуже реальний еквівалент такої уваги.

В боротьбі за свої права Україна мусить орієнтуватися не лише на свої власні сили, але шукати також допомоги назовні. В цьому останньому випадку справа залежатиме не лише від її власної ініціативи, але також від ініціативи більш далекозорних контрагентів західньої Європи. Кооперація України з тими чи іншими західніми її контрагентами може бути для них дуже позитивна і навпаки — як це вже показав досвід минулої війни.

(France — Ukraine, 1925).

ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ.

В українській народній поезії є пісня про нещасливу чайку, що положила своє гніздо при дорозі: „Ой горе тій чайці, чаєцці небозі, що вивела чаєняток при битій дорозі”. Народня традиція приписує цю пісню гетьманові Мазепі, який в образі тої нещасливої чайки уявляє Україну з її фатальним географічним положенням, що руйнувало державну організацію краю, надовго задержувало його державний зріст, спонукувало його, навіть добившись державної незалежності, шукати ближчого державного союзу із сусідами. Останній крок в цьому напрямі — союз із Московщиною — став дуже фатальним і знов на довгий час припинив незалежне державне життя України, аж доки революція на сході не розірвала зовнішні пута та не відновила ті засади, що єдино лежали в інтересах народу та єдино ті інтереси забезпечували.

В центрі тих засад стоїть ідея державної незалежності, як невмируща традиція всієї історії народу, як основа й найреальніша база його існування. Що український народ саме так оцінює постулат державної незалежності та справді має волю стати господарем на своїй землі, про це свідчать: і той патос, який виявили широкі маси народу в боротьбі за національно-державну свободу, і те море крові, що пролито за осягнення цієї ідеї, і сама безпереривність боротьби та все нові й нові жертви.

Ті жертви, так щедро політі народньою кровю, обов'язують не лише до продовження боротьби аж до остаточної перемоги, але й до додержання тривких засад в процесі тої боротьби. Найперше — ціль тої боротьби мусить бути кінцевою та безкомпромісовою. Найменшого ухилу від засади державної незалежності не може бути. Має бути виключена найменша можливість якої-будь форми державної сполуки з сусідом, бо

інакше наступає підпорядкування одного державного організму другому, страта одним із них своїх державних прав, а за ними й інших. Суворий приклад того дає нам саме переяславська умова між Україною й Московщиною. Цей союз формально забезпечував державні права Україні, але фактичним наслідком його стало те, що Українська Держава перетворилася врешті в звичайну російську провінцію; український народ стратив усе, що мав, засуджений був у російських державних плянах на цілковите винародовлення і внаслідок довшого державного співжиття двох народів стерто саму назву України з карти Європи, де вона займала поважне місце.

Маємо й свіжий приклад. Умова большевицького уряду Московщини з Україною з 28 грудня 1920 року визнає Україну (на основі права народів на самовизначення, незалежність і суверенність) за незалежну державу, а на ділі московська влада, хоч і в досить інтернаціональному складі, переводить наймаркантнішу централізаторську державну систему та найтиповішу окупаційну політику. А в новій совітській конституції і ці, бодай формальні, ознаки стерто.

Приклади повчальні, памяті для всіх поколінь українського народу на всі віки. З цього тяжкого досвіду треба й надалі та завжди черпати науку щодо безкомпромисовости наших державних змагань.

Згадати це в даний момент треба тому, що історія в певній мірі повторюється. Від розбитків державного корабля Росії чути стало запевнення, що колишня все-російська тюрма народів — то лише гіркий спомин безповоротного минулого, що в майбутній, обновленій, демократичній Росії з федеративним, чи навіть конфедеративним її устроєм не може бути місця для поневолення націй. Деякі елементи серед колишніх російських союзників ще недавно прислухувались до голосу цих сирен. З української сторони таку уважливість виявляють нечисленні прихильники Скоропадського, який наприкінці своєї політичної кар'єри оголосив федерацію України з Московщиною, та ще не так давно виявляли ще менш численні представники лівого крила розбитої партії українських ес-ерів. Решта української еміграції, що стоїть на позиціях Української Народньої Республіки, не визнає жадного компромісу щодо засади держав-

ної незалежності, вважаючи, що найменший компроміс провадить до загибелі цілої справи.

На негачії української державности однаково й односторонньо сходилися чинники самодержавія, революційний уряд московський і московські інтернаціоналісти-більшевики. Як до тої справи ставляться всі елементи московської еміграції, свідчить той факт, що найменші українські досягнення, по цім чи по тім боці, приймають вони з душевним болем, навіть з обуренням. Отже коли б державна спільність України з Московщиною залишилася, то від усіх режимів та напрямів московської думки Україна зазнала б, як і раніш, одної долі — стала б погноєм, на якому буйно квітли б московська державність, московська культура, економічні здобутки Московщини.

Другим питанням, що повстає в процесі боротьби за державну незалежність України, є питання територіальних меж української держави. Тут виступають представники територіального максималізму, що визнають конечність повстання української держави в складі всіх етнографічних українських територій. Висувається гасло соборности українських земель в сенсі державному.

Ми визнаємо українську соборність, як свідомість національної єдности та спільности національних інтересів на всій території українського етнографічного розселення та в усіх колоніях, де мешкають українці. Ні один народ з живим і здоровим національним чуттям не може вважати за чужі ті чи інші галузі свого племені, де б вони територіально не знаходилися. Але об'єктивно треба визнати також і те, що історія дуже мало знає випадків об'єднання всіх етнографічних земель народу в одній державі. І де ціла національна територія не об'єднана в одному державному організмі, там боротьба за державне прилучення більших чи менших відламів етнографічної території провадить до тяжких війн. Для нас ясно, що починати державне будівництво з цього кінця — значить в основі руйнувати справу того будівництва.

Здобувати українські етнографічні території, що лежать поза межами нинішньої московської держави, можна було б лише в порозумінні з нинішніми чи майбутніми можновладцями тої держави та свідомо миритися з наслідками, що конечне впливають з того порозумін-

ня і вже доведені історичним досвідом. Соборність українських земель, теоретично припускаючи її здійсненість, була б доконана в добре знаних обіймах нашого північного сусіди. Таку соборність ми рішуче відкидаємо, вважаючи, що коли буде певна державна база в формі незалежності більшої частини української території, то буде й реальна можливість обстояти національне право членів своєї нації в інших державах, шляхом порозуміння, у спільних сусідських інтересах, так, як це роблять інші народи й держави.

Тут стаємо перед питанням орієнтації та союзів. Питання це широке й вимагає спеціального обговорення, — тож можна тут лише загально торкнутися цієї теми. Інтереси України, всього її розвитку — духового й матеріального, — лежать не в східньому напрямі, а в західньому. Зі сходу Україна зазнала тяжкі удари, руйнацію, пригноблення. Монгольська навала та московська окупація зруйнували її державну організацію, відірвали її від культурного світу та задержали духовий і матеріальний її розвиток. Україна, вживаючи новітньої термінології, мусить триматися не євразійської, а пан-європейської орієнтації. На Європу скероване було її стремління в минулому, сюди лежать її дороги в сучасному і лежатимуть у майбутньому.

А це тим більше, що українська справа — хоче того хто, чи ні — мимоволі виходить за межі так званого сходу Європи. Для народів того сходу, що входять до складу нинішньої радянської держави, завдання ясне: спільними зусиллями розвалити відновлену тюрму, вступити в безпосередній зв'язок з культурним світом Європи, вийти на широкий шлях європейської, а тим самим — світової політики. До таких стремлень, як і взагалі до долі тих народів, не можуть байдуже ставитись в першу чергу ближчі їх сусіди, недавні союзники Росії, бо ж їм загрожують тенденції ненаситного імперіялізму Росії. Ще не віджила та експанзія, з якою вона поширювала свою територію на Сибір, Україну, балтійські країни, Польщу, Фінляндію, на весь Кавказ та азійські країни, виявляючи замаху на Дарданели, на близький та далекий схід. Сучасна централізаційна система московської держави та її недавні завойовницькі замаху щодо сусідньої Польщі ясно свідчать про незмінну тривалість московського імперіялізму. Для цілої Європи — це не-

вичерпальне джерело всяких міжнародніх заколотів, постійна загроза для європейського та взагалі світового спокою. Скорше чи пізніше, а таки доведеться розв'язати справу, від якої відмахується нині Європа, — це річ неминуча. Найпевнішим заборолом проти повсякчасної небезпеки буде незалежна могутня Україна, далека від політичної та територіяльної агресивности. В цьому головно полягає вирішення проблеми європ. сходу.

В цьому напрямі й лежить українська державна праця — внутрішня і зовнішня — серед українського народу, на своїй поневоленій землі, чи в розсіянні суцього, хоч пляни тої мозольної праці розтягаються, можливо, і на довший час. Основна база в цілій тій акції — населення України, цей головний чинник, від волі й активности якого в найбільшій мірі залежить фактичне переведення справи визволення. Тож першорядне значіння мають засади внутрішньої державної політики, усвідомлені та dokonувані самим народом.

Основними точками, до яких можна звести політично-державні стремління українських народніх мас, це боротьба з Московією, як всестороннім висискувачем, та зокрема з московським большевизмом, як чинником, що розкладає і нищить життя нації. Економічна політика московських правителів України має такі неприкрашені форми експлоатації, навіть звичайного грабіжництва, переводиться з такою прямолінійною примітивністю, що її лінії й напрями ясні й зрозумілі для кожного, хто стає об'єктом тої політики. В нинішніх її формах кожен ясно бачить, що Україну експлоатують в інтересах московського центру, — і цей досвід негативного характеру в більшій мірі живить самостійницькі стремління народніх мас, ніж цього можна було б досягти позитивною працею над національно-політичним освідомленням народу.

Такі народні стремління посилюються специфічними властивостями московського большевизму, органічно чужого для національної натури українського народу. Большевизм знайшов собі міцний ґрунт у самій психічній вдачі московського народу з комуністичним укладом його громадського й економічного життя. Характеристичним виразом того є „община” — спільне земельне володіння в складі цілого роду, цілої сільської комуні. В противність тому в психіці українського народу ясно

виявлений індивідуалізм в сфері особистого, родинного та зокрема економічного життя (поділ хліборобських родин на окремі господарства, індивідуальна власність землі). Своєю національною психологією український народ — не большевик; навпаки, большевизм йому осоружний і він йому противиться. Смертельний удар большевизмові завдається саме на Україні, добром якої він намагається скріпити свої господарські сили, але яка падає всенароднім протестом проти нього. Тому одною з головніших підвалин внутрішньої державної української політики є боротьба з большевизмом, як чинником, що розкладає самі основи життя нації. Діяльність в цьому напрямі забезпечена найгарячішим співчуттям народньої маси.

На цьому пункті стремління українського народу в суті річі покриваються з аналогічними стремліннями чужинецьких чинників, що заінтересовані в упадку большевизму чи, принаймні, в локалізації його в тих межах, де він власне зародився і пустив коріння — на Московщині. Без такої локалізації, особливо, коли московський большевизм підсилюватиметься засобами України, загрожуватиме безперестанна комуністична агресія в інших державах, що вже мають з тим досить клопоту, а ще більше матимуть у майбутньому. Московський інтернаціонал уміє вдиратися в чужу хату, і не можна тому перешкодити кадрілем міжнародньої політики — то зірванням, то відновлюванням міжнародніх стосунків з большевицьким Радсоюзом. Сучасна конкуренція народів, викликана катастрофальними наслідками недавньої світової війни, в значній мірі затемнює це життєве завдання народів і держав, але наочні вияви большевицької акції щодали все більше доходять до свідомості й зрозуміння сучасного людства.

Сусіди України перші розуміють цю для них небезпеку — не лише з боку імперіялізму московського, а й з погляду розкладових впливів большевизму взагалі. Але, само собою, в першу чергу сам український народ розуміє всю небезпеку й шкідливість московського большевизму — цього питомого витвору московської духовної вдачі. Тож, лише остаточно порвавши всі нитки, що якийсь час штучно й ненатурально вязали її з північним сусідом, звязавши істотні свої інтереси з інтересами Заходу, з основами його соціального й духового ладу,

Україна вийде на той шлях, що їй диктує історія всіх її змагань та життєві інтереси її народу. Тоді сумовитий її образ, образ матері-чайки, „що вивела діток при битій дорозі”, перетвориться в інший образ, що більш відповідає вдачі народу, що не тільки видержав усі удари на своєму шляху, але був та й тепер є заборолом європейської цивілізації проти загрози зі Сходу.

(„Prométhée, 1930).

ДЕРЖАВНА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ, ЯК ОСНОВА ЖИТТЯ НАЦІЇ.

Сталося... „Однині Українська Народня Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу”.

Так проголосив четвертий універсал Української Центральної Ради.

Найкращі сподіванки, довга боротьба, піт і кров народні, найтяжчі втрати духові й матеріальні — все це завершилося тріумфом народньої волі, дістало найбільшу історичну заплату, досягло найвищого апогею здобутків, який лише можливий для кожної історичної нації. Український народ став державно-незалежним, і цим актом аморфна його маса перетворилася в націю, в живий національний організм, свідомий свого національно-державного права, готовий кожної хвилі те своє право обстояти та оборонити. Які б тяжкі іспити не судила доля нашому народові в дальшому, які б тяжкі удари не довелося йому зазнавати на своєму історичному шляху, — він держить і відтепер додержить у своїй свідомості той прапор, на якому зосереджена його національна енергія, — прапор державної незалежності.

Той прапор вяже нинішні і дальші покоління традицією з найдорожчими здобутками нашого минулого, угрунтовує нашу державно-національну свідомість на традиціях старої Київської Держави, держави великого Богдана, на державних змаганнях Мазепи й Орлика, на традиційних заповітах найкращих попередніх наших борців за державну незалежність України. Той акт, яким завершилася більш як двохсотлітня боротьба українського народу, стає непохитною базою для дальшого життя і творчої праці його, бо свідомість народу прийняла відтепер огнистим променем одна велика животворна ідея: тільки національна державність може запевнити йому вільне незалежне порядкування своєю до-

лею, дасть йому змогу доходити своїх інтересів, дійти до духового та матеріального добробуту, до пошани й чести серед чужих народів.

Тільки в самостійності, в державній незалежності добро і щастя українського народу. Це — альфа й омега нашої національної справи. Це — наш національний догмат, — і коли додержимо його, будемо мати добробут і гідність на нашій землі, честь у чужих народів; а коли не додержимо, то не матимемо нічого з того, не матимемо самого навіть національного імени „на нашій не своїй землі”, як вже не мали його в останніх ста літах перед революцією.

Вся історія і сучасність доводить нам справедливість цієї аксіоми.

Згадаймо минуле. Під ударами азійської стихійної сили Україна вперше втратила свою державну незалежність і опинилася в межах литовської, після — литовсько-польської державности. Слідом за втратою державної незалежности поволі, але послідовно український народ тратить не лише державне право, але й увесь властивий йому правно-громадський устрій, підлягає обмеженням у сфері природних прав громадянина — в ділянках життя не лише політичного, соціального, економічного, але й духового, навіть в ділянці віри.

Державна злука прийшла по великій народній революції, по повстанні, по щасливій для нас війні, що натурально проказувала перспективи незалежности. Але Зборівський договір збочив з того натурального шляху і, повернувши український народ знову у державну залежність, тим самим поставив його державне право та його життєві інтереси під небезпеку, під загубу, а врешті і на цілковиту поталу. Політично-державна думка розмінювалася на міркування про різні безпосередні вигоди з утратою ширшої державної перспективи. А наслідки того були тяжкі. Довелося знову повторити вже раз пройдений шлях збройного здвигу цілого народу, і лише цією заплатою народньої крові довершити державну незалежність.

Україна стала самостійною державою. Серед широкої дипломатичної гри, яку провадив тодішній вождь українського народу, не доцінив він одної небезпеки — кооперації з північним сусідом, що з молодого, невичерпаною енергією розвивав свою державницьку експан-

зію. Умови тої кооперації підкупали найбільшими гарантіями державної незалежності України. Переяславська умова забезпечувала Україні власну державну територію, власне правительство з гетьманом на чолі, з незалежним від Москви урядуванням, право власного законодавства, власний судовий устрій та суд, незалежний від Москви, власну армію, право зносин з чужоземними державами, а разом невтручання московських урядових чинників у внутрішні справи України. Ці широкі права України, здавалося, цілком забезпечували її державну суверенність, і Богдан, навіязуючи дипломатичні зносини з іншими державами, снував нові, широкі державні пляни.

Але тут найяскравіше дала себе знати Ахілева пята державної сполуки з сусідом. Суворий приклад того дає саме державний союз України з Московщиною. Менше як за 300 літ українська держава стала звичайною російською провінцією, розподіленою на губернії, і само ім'я України було знищене й забуте; національне право українського народу всемірно потоптане, національні ознаки його свідомо й послідовно стиралися; українська мова не мала доступу ні до адміністрації, ні до суду, ні до школи, навіть до церкви; культурний рівень народньої маси понижено навіть у порівнянні з добою 200 — 300 літ перед тим. Український народ утратив усе, що мав із свого національного надбання, засуджений був у російських державних плянах на цілковите винародовлення і коли не дійшов до цілковитого національного упадку, то лише завдяки зусиллям свідомих провідників його та стихійній інерції маси.

Оце яскраві результати легковаження засадою державної незалежності. Результати повчальні, незабутні, пам'ятні на всі віки й покоління нашої дальшої історії. З цього тяжкого прикладу можна черпати досвід назавжди.

Мало не три сотні літ діяли руїнницькі для нашої нації процеси внаслідок державної злуки України з московським сусідом. На початку великої війни та руїнницька акція обняла й частину української території, що була до того часу поза межами російської влади. Той розгром українського національного життя, якого зазнали Галичина та Буковина, не може зрівнятися навіть з колишньою навалюю Батия, бо він принаймні не

нарушував віри завойованого народу. Це теж було природним наслідком колишнього хибного кроку. Коли нація не має державного самостійного осередку, то і всі її периферії не забезпечені від найбільшої кривди.

Та живі сили нації не можна викорінити репресіями й заборонами. Жива душа нації не лише вижила під корою репресій, а й, пробиваючи ту кору, зростала на своїх силах, розвивалася й готувалася до кращої долі в слухну годину. Але відновлюється державна чинність приборканих сил нації не зразу. Життя вимагало заплати за сотні літ державної летаргії, і треба було перейти цілий процес підготовчої праці, щоб формально завершити справу цілковитого державного визволення.

Слушна година настала з першої хвили всеросійської революції. З першим подувом її Україна вже стала фактично вільною і незалежною і лише формальні звязки лучили її з колишнім державним організмом Росії, більш символічно, ніж реально. Першим органом тої незалежності стала Центральна Рада, — фактичний орган державної влади. Вже в першому універсалі Центральної Ради, поруч із зазначенням формального звязку України з Росією, проголошено такі гасла фактичної незалежності: „Народе Український! Волею своєю ти поставив нас, Українську Центральну Раду, на сторожі прав і вольностей Української Землі... Хай порядок і лад на Україні дають Всенародні Українські Збори. Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Україні, мають право видавати тільки наші Українські Збори... І ми, Українська Центральна Рада, вволили волю свого народу, взяли на себе великий тягар будови нового життя і приступили до тієї великої роботи... Ми не можемо допустити край наш на безладдя та занепад. Коли Тимчасове Російське Правительство не може дати лад у нас, коли не хоче стати разом з нами до великої роботи, то ми самі повинні взяти її на себе. Це наш обовязок перед нашим краєм і перед тими народами, що живуть на нашій землі. І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо наш Універсал до всього нашого народу й оповіщаємо: Однині самі будемо творити наше життя... Народе Український! В твоїх руках доля твоя. В цей трудний час всесвітнього безладдя й розпаду докажи своєю однастайністю і державним розумом, що ти можеш гордо і достойно стати поруч

з кожним організованим, державним народом, як рівний з рівним”.

Як бачимо, вже перший універсал з 10 червня 1917 року, незаперечений і чинний, проголошує фактичну незалежність України, що від того часу сама має творити своє життя і стає поруч із кожним державним народом, як рівний із рівним.

Всього чотири місяці відділяють перший універсал від третього універсалу 7 листопада. В цьому останньому вже проголошено Українську Народню Республіку: „Однині Україна стає Українською Народньою Республікою... До установчих Зборів України вся власть творити лад на землях наших, видавати закони і правити належить нам, Українській Центральній Раді, і нашому Секретаріатові України”. І цей універсал так само заховує формальний звязок з Росією, — звязок, що вже у той самий момент, за большевицької влади в Росії, був фіктивний, а в дуже скорому часі, з проголошенням війни з Росією, був зірваний всебічно й остаточно. Тоді не лише з життєвою необхідністю, але й з формальною льогікою пролунали великі слова четвертого універсалу 9—22 січня 1918 року: „Однині Українська Народня Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу”.

Так року 1918-го Україна стала не лише фактично, але й формально незалежною державою. Сталося це поволі й послідовно. Державний розум наших тодішніх політиків наказував їм із найбільшою обережністю виривати коріння нашої державної незалежності із міцно втопаного віками російського державного ґрунту. Та розважлива обережність приневолювала до компромісів, дуже тяжких і прикрих, але на той час необхідних, як заплата за колишній великий наш гріх проти засади державної незалежності. Серед тих тяжких компромісів були й такі, як обмеження території України (в акті про Генеральний Секретаріят) всього п'ятьма губерніями, як обмеження чинности правительства України лише деякими, далеко неповними галузями життя нації. Але державні люди наші мали мужність зважитись на такі обмеження, щоб здобути базу, необхідну для поширення і національно - державного права, і самої державної території українського народу.

Данина наша за старий наш гріх проти державности не перестала тяжіти і по проголошенні нашої повної державної самостійности. Відгуком колишніх всеросійських державних тенденцій був акт федерації, що його проголосив б. Гетьман Павло Скоропадський, але уневажнила нова влада — Директорія. Ще більше тяжкими відгуками того старого гріха були наїздницькі навали на Україну, як колишню державну власність Росії, чорних та червоних спадкоємців б. Росії.

Чорні завойовники намагалися знищити всі національно-державні здобутки України, навіть стерти само її імя, — все на основі того ж наче б спадкоємного державного права.

Більш еластичну тактику виявили червоні завойовники України. Умова большевицької Московщини з Україною 28 грудня 1920 року визнає (на основі права народів на самоозначення), незалежність і суверенність кожної з договірних сторін. В інтересах оборони й господарського будівництва складено між ними договір на таких умовах. Обидві держави вступають у військовий та господарський союз. В своїх майбутніх зобов'язаннях до інших держав вони провадяться лише інтересами робочих і селян, що належать до обох республік, а з самого факту попередньої приналежності території України до б. російської імперії не впливає ніяких зобов'язань до кого б не було. Щодо основ самого федеративного зв'язку союзних республік, то він полягає в об'єднанні (цебто в установленні єдиних для всього союзу) комісаріятів найважливішого значіння — військових та морських справ, зовнішньої торгівлі, фінансів, праці, шляхів, пошти і телеграфів та вищої ради народного господарства. Об'єднані народні комісаріяти обох республік входять в склад ради народніх комісарів Московщини (РСФСР) і мають лише свої представників в раді народніх комісарів України (УССР), — цебто, фактично всіма згаданими справами провадять московські комісари, що мають на Україні свої експозитури.

Цей договір віддавав всі справи України, як держави, в руки московських комісарів. Одначе якась тїнь самостійности договірних федеративних республік все ж залишалася — і назовні (окреме дипломатичне представництво України), і внутрі — в справах господар-

ських та почасти військових. Але на основі союзної конституції 30 грудня 1922 року всі найвідповідальніші державні функції політичного та господарського значіння опинилися в руках московської центральної влади. А поруч із тим совітська конституція декларує назовні самостійність союзних республік. Точка четверта конституції проголошує, що „за кожною з республік залишається право вільного виступу з союзу”, а в точці 6 ще додано: „Територію союзних республік обмежено лише в грраницях, що їх зазначено в цій конституції, та лише в справах, що належать до компетенції Союзу”, — наче б ще не досить поширено обсяг тих обмежень. „Поза тими межами кожна окрема республіка здійснює свою владу самостійно; Союз ССР боронить суверенні права союзних республік”.

Цей приклад найкраще доводить нам фіктивність будь-якої державної сполуки з погляду забезпечення реального права та реальних інтересів народу. Поруч із пактом про самостійність, з правом вільного виступу з союзу, відживає безоглядна централізація всього державного апарату, що змагає до найбільшої експльоатації по назві федеративних республік, а на ділі — інкорпорованих провінцій. З усього попереднього нашого історичного досвіду, а найбільше з цього останнього прикладу, для нас ясно мусить бути, що тільки в державній незалежності лежить справжня запорука добра й щастя нашого народу. Бо тільки в умовах вільного, державно - незалежного життя може народ розвинути свої природні творчі сили, досягнути свої життєві завдання. Бо тільки „в своїй хаті своя правда, і сила, і воля”. Тому, хоч і на чужині, та незломні духом, повні віри й певности в добрій долі нашого народу, маємо з найглибшим переконанням піднести ось цей основний догмат нашої національної віри: „Однині Українська Народня Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу”.

(„Тризуб”, 1927).

„ПРОПАЩИЙ ЧАС” У НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА ДЕРЖАВНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ.

Історичною переломовою хвилею в державному житті України було створення Центральної Ради, в якій виявилась воля українського народу до вільного, незалежного життя. Ця хвиля стала останнім кільцем того поверх 250-літнього ланцюга, який зв'язує два протилежні своїм характером та значінням моменти в історії України: хвилини її закріпощення та визволення. Протилежність цих моментів надто яскраво виступає на тлі нашої історії. Відділює їх між собою темна смуга, яку один із дослідників тої доби, неворожий ідеї державної сполуки України з Московщиною, М. Драгоманів, називає „пропащим часом” для України. „Царська самоволя, — каже він, — заїла вольності українські; московське боярство помогло зрости на Україні зернам кріпацтва... Вольним же думкам, котрі росли вже в Європі укупі з наукою і звідти переходили й до нас, тепер поставлений був тин царського та чиновницького самовілля”. Справді, бачимо, що по великій революції XVII ст. розбуджена й розбурхана до нового життя, з великим запасом народньої енергії, з чималим культурним надбанням, з широкими міжнародними перспективами — Україна опинилася в неволі у свого колишнього союзника, а потім окупанта.

Але скінчилася та ганебної памяти доба царської самовлади, що була „пропащим часом” і для українського народу, і для всіх народів колишньої Росії. Вибухла революція 1917 року, розпалися вікові кайдани, засяла над нами зоря свободи. Та чи скінчився з нею для нас „сон лихої ночі”, чи проминув той „пропащий час”?

Тимчасовий революційний московський уряд не зійшов з того імперіялістичного шляху, на якому стояв його попередник, уряд самодержавний. Всі політично-

державні досягнення українського народу за час революції — це результат односторонніх його здобутків, проти всієї революційного російського уряду, що всемірно протривав тим здобуткам та не мирився з самим їх фактом. Імперіялістичні гасла російського, а власне — духом і напрямом — московського уряду залишилися ті самі, — єдина, неподільна Росія, у якій воля „іногородців”, народів - пасербів до національної свободи кваліфікувалася, як вплив чужоземних „серебреників”, і зустрічала брутальний оклик: „руки прочь!” Висунено лише новий мотив до старого гасла: обов'язковість додержання єдиного революційного фронту! Та й такий ідейний підход уживано лише з необхідности — з фактичного безсилля тодішньої московської влади. Коли ж та влада бодай хвилево, бодай частинно опанувала українську територію, як це було за часу денікінської окупації, то справжня натура тої влади виявлялася в нечуваних учинках лютої помсти, безоглядного нищення всіх ознак національної окремішности, в масових розстрілах населення, що виявляло національну українську свідомість.

Наче для повноти нашого досвіду судила нам доля зазнати все того ж московського поневолення і під прапором інтернаціональним, що в самій засаді відкидає методи націоналістичної політики. І от бачимо, що та сама московська влада, хоч і в досить інтернаціональному складі, прикриваючись гарними для людського ока гаслами світових, інтернаціональних інтересів, проголошуючи свободу незалежних держав совітського союзу аж до права відділення, переводить на ділі найгострішу, безоглядну централізаційну політику, позбавляючи Україну і зовнішнього представництва перед міжнароднім світом, і внутрішньої самоуправи.

Отже, як бачимо, „пропащий час” ще не минув для України. Почавшись з моментом підпорядкування України московській державі, він не перериває свого шкідливого для нас впливу впродовж всього часу примусового співжиття нашої батьківщини з Московщиною. Всі ті політичні та соціальні фази, що переходила Московщина, як суверен землі нашої, не міняли основних ліній її імперіялістичної та націоналістичної політики щодо України. Та політика завжди й незмінно змагала й змагає позбавити український народ його

права у всіх ділянках політично - державного, соціального, економічного, культурно - національного життя.

Внаслідок тої політики незалежна українська держава стає провінцією московського державного суверена, який править нею з осередку через своїх сатрапів, що називались колись генерал - губернаторами і просто губернаторами, а тепер називаються червоними комісарами. Диктатура чужинецької комуністичної групи поставила на Україні апарат фіктивного українського уряду, що став за зброю матеріального та духового виснаження українського народу на користь московського центру. Українське населення позбавлене можливості обороняти свої права з причини мінімальності свого представництва в центрі та через фальсифіковану систему представництва і фальсифіковані методи виборів на місцях. Завдяки цьому владу на Україні віддано в руки чужинецьких груп, запобігливих перед московським центром.

Московська централістична система, як і раніш, висисає тепер з України її матеріальну силу, не розвиваючи її широких економічних можливостей, а, навпаки, увесь час понижуючи ті можливості грабницькою господаркою під малокультурним та нездарним проводом.

Добро українського народу увесь час обертається на користь імперіалістичного молоха, на збільшення засобів експлуатації та пригноблення народів сходу Європи, а в першу чергу — народу українського. Та чужинецька економічна політика доводить український народ до голоду на його благословенній землі та врешті позбавляє його й самої тої землі, на якій чужинецька влада не вагається осаджувати чужинців з усього світу, примушуючи в той час мільйони українського люду виселятися в чужі сторони.

Навіть у сфері культури взагалі і національної зокрема Україна як не мала, так і не має під Москвою тої свободи, що стає основою духового розвитку нації. Національна українська культура, остільки висока, що стала джерелом культури великоруської, свідомо й планомірно, зусиллям цілої державної системи понижувалась, нищилась та засуджена була на цілковиту згубу, крилатим гаслом: „не било, нет і бить не мо: ет”.

В момент повстання революції на всьому просторі України вже не було й одної чинної української установи, ні одної школи, навіть початкової, ні одної газети, не видавалися й книжки. Це був національний „доробок” нашого державного співжиття з Московщиною. Коли попередні форми й методи культурного пригноблення скрахували і проголошено назовні засади пошанування національного права, то на ділі продовжено на Україні панування московської мови та взагалі московської культури, і, як слушно підкреслює емігрантська українофобська преса всіх напрямів, уся так звана „українізація” України — це лише вдалий шаховий крок демагогічної тактики.

Поруч із потоптанням національного права бачимо зусилля нашого окупанта розкласти саму народню душу духовою отрутою ще в більшій мірі накидуванням народові чужих і відразливих для його світогляду та його сумління засад большевицької доктрини. Цілою пляномірною системою, примусом запроваджено в народні маси такі засади і такі форми громадянського життя й поведження, які стануть великою перешкодою в майбутньому для правильної організації здорового народного життя.

„Оглядатися назад треба, — каже згаданий вже М. Драгоманів, — щоб знати, через що тепер так гірко, щоб не помилитися знов, як колись помилялись. Українцям треба добре оглянутись назад, пригадати останні дві сотні... років, після того, як козаки українські за проводом Богдана Хмельницького піддалися під руку „царя Восточного, Московського” у 1654 році”. Коли ми оглянемо весь „пропащий час” нашої історії аж до нинішнього дня, то ясным стає, що співжиття з північним сусідом випадає не на користь нам, а на велику шкоду. Чужинецький уряд, незмінно ворожий інтересам українського народу, увесь час занедбував його інтереси, потоптував його права, а коли за той „пропащий час” не все пропало, коли український народ не перестав існувати, як нація, то це сталося тільки завдяки великій, хоч і пасивній відпорності нашого народу на чужі впливи.

Треба об'єктивно констатувати, що історична доля з усіх можливостей щодо державного союзу дала нам найгіршу. Коли вже конче судилася нам якась державна

спільність і довелося б співжити навіть з Туреччиною, як це плянували деякі наші політики в XVII ст., то й у цьому разі наслідки для нас не були б такі катастрофальні. Ми були б тепер на становищі колишніх турецьких васалів — нинішніх незалежних держав — Румунії, Сербії, Болгарії, Греції, а треба ж сказати, що вони значно давніше, ніж це могли б ми, та із значно меншими політичними й культурними силами увійшли в склад турецької держави.

Досвід історії доводить нам, що своє істотне право та свої життєві інтереси забезпечує собі лише той народ, що став господарем на своїй землі. Це ми найкраще бачимо з досвіду нашого минулого і з становища нашого в сучасному, коли український народ терпить знущання над своїм правом на своїй землі, а та частка його „плоти й крові”, що обставинами відділено її від цілого народнього тіла, примушена поневірятися на чужині. Цей вислід, що глибоко вже увійшов у нашу свідомість, надзвичайно цінний, як основа та головний напрям народньої енергії в творенні своєї дальшої історичної долі, свого добра й щастя.

З цього погляду ті події, яких ми є свідками, стали для нас щасливою переломовою кризою в процесі боротьби між нашим національним життям та смертю. Для нас, сучасників, ексцеси революції та її безпосередні наслідки — річ надто тяжка. Але для народу в його цілому та в його майбутніх перспективах — це добро й щастя, якого ми не в силі тепер і збагнути. На ґрунті „пропащого часу” не могла вирости доля нашого народу. Навіть і колишній державний московський народ несе на собі наслідки того часу: ними розхитано, розбито його державний корабель, що не може бути відновлений ні в його колишньому обсягу, ні в його колишній силі. Хоч на тій спільній спадщині наше становище значно трудніше, але воно вже добре тим, що є інше, ніж було.

Доля нашої батьківщини на наших очах зійшла з мертвої точки, на якій вона стояла останні двісті літ. Україна вийшла із стану національної летаргії, вона пробудилася до нового життя. Прокинувся весь народ, — не лише провідні його кола, але й ширші народні маси, що відчули й виявили волю здійснення свого національного права. Ідея державної незалежності

увійшла до глибин народньої свідомости, зросла, поширилася. Стало незаперечною правдою те, що вся наша дотеперішня недоля сталася через утрату власної державности і що дальша наша доля, забезпечення права та інтересів нашої нації залежать від того, чи насправді здолаємо ми вибороти незалежну державу.

Революція не тільки вернула національну свідомість нашому народові та його активні сили зперед 250 років, а й поглибила ту свідомість, усталила ті сили. Тому пореволюційна доба була б для нас пропащим часом лише тоді, коли б пута окупації здолали задержати вільний лет пробудженого духа українського народу. Але й та доба не зовсім для нас пропаша. Фактично навіть большевизм працював на нас, розуміється, не з доброї волі, але силою самої стихії, оскільки він нищив ті старі чужоїдні сили, що вгніздилися на народньому хребті, оскільки позбавляв їх економічного, соціального та політичного значіння.

Українська справа стала вже на такий ґрунт, що й обставини найгіршого „пропащого часу”, що намагаються погубити тіло й душу нашого народу, вже не в силі зломити його волі, подолати його напружених зусиль і там, на українській землі, і на вигнанні. Той ґрунт уже добре угноєно досвідом — і нашими успіхами, і нашими помилками та тяжкими ударами долі. З досвіду цього „пропащого часу” український народ ясно й недвозначно виявив волю до незалежного державного життя. Для нас революція, як національно-державне змагання, ще не завершилася. На тому змаганні зосереджено волю й зусилля українського народу, — і там, і тут — під чудодійним, непереможним гаслом: незалежна, вільна, суверенна Українська Народня Республіка.

(„Тризуб”, 1927).

РЕВОЛЮЦІЙНА БОРІТЬБА ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ.

Всеросійська революція 1917-го року, розпочавшись виступом переважно українських військових частин у Петербурзі, прийняла на нашій землі свій властивий характер національної української революції.

Всеросійська революція мала для нас безперечно велике значіння. Вона зрушила справу політичного й національного визволення народів Росії з мертвої точки, прорвала ту греблю, що затримувала та застоювала їх життя. Цей велетенський стихійний здви́г був конечною історичною необхідністю, яка достигла в глибинах народнього життя і конче мусіла виявитися з будь-якого зовнішнього приводу. Не встигла виявитися в час революції 1905 р., бо тоді ще не доспіла до краю, і врешті виявилася в р. 1917. Цей загальний здви́г, що розірвав трьохсотлітні пута московського режиму над Україною, є головна та найцінніша для нас риса всеросійської революції.

А поза тим революція на Україні дістала свої власні цілі та пішла своїми власними шляхами.

Коли для москалів революційні завдання лежали в сферах політичній та соціальной і поза ті межі не виходили, то для нас ті завдання сягали ширше й полягали найголовніше на виявленні національно-державному, що вже тим самим допроваджувало до найдодільнішого вирішення політичних і соціальних проблем. Звідси зразу виникло нерозуміння чи небажання розуміти московським табором нашої позиції в революційному процесі; звідси ті манілівські заклики до нас — не витикатися із своїми „партикулярними” домаганнями, додержувати „єдиного революційного фронту”, а там — „другого дня після остаточної перемоги”, ми, мовляв, „порозуміємося”. Як глибоко слушна була українська позиція, показала сама історія подій: „порозу-

міння” і там, на нашій, не своїй землі, і тут, на еміграції, прийняло саме ті форми, які ми передбачали, з якими боролися, боремося і будемо боротися до краю. Отже національно-державна ціль — це головна вісь усього українського революційного руху, конечно й незмінна, аж поки не завершиться революція на нашій землі.

Форми й способи революційного чину так само зразу ж були в нас свої, нам властиві. У всеросійській революції виразно кидається в очі неорганізованість революційного чину. Самі москалі визнають, що то була революція „без хазяїна”. Справді, Державна Дума зразу ж втратила значіння та провід в революційному русі, а „Совѣт солдатских и рабочих депутатов” був власне несамостійним і безвольним передпокоюм большевицької лябораторії. Зате на Україні повстає представницький орган, що набирає значіння авторитетного всенароднього голосу й фактично кермує настроями та подіями на Україні. Українська Центральна Рада і стала тим органом, що імям українського народу „творила життя” на українській землі. Які б не були помилки нашого національного парламенту в окремих ділянках політичного та соціального життя, всі такі помилки видаються дрібницею вже навіть у нинішній недалекій перспективі. Велетенська історична заслуга Української Центральної Ради, що назавжди перейде до історії, полягає в тому, що через неї український народ взяв у свої власні руки провід свого життя і те своє життя спрямував на власне національно-державне річище. Це друга головна властивість нашої, української революції.

Одним із важливіших актів того всенароднього українського представництва було створення власного національного уряду. Це було формальним завершенням української національно-державної конструкції, і цим утворювалася формальна непереривність нашої національно-державної традиції за всіх модифікацій влади, за всяких зовнішніх обставин нашого державного життя.

(„Тризуб”, 1927).

ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ.

22 січня 1919 року сталася подія, що становить один із виразніших фактів на тлі цілого тисячеліття нашої історії. Славна, дорога традиція українського народу — державна незалежність, не раз приспана несприятливими обставинами нашого історичного життя, відновилася в умовах, що свідчили про невміручість її в свідомості українського народу. Більш як два віки ворог нашої національної державності провадив свою руйнівну працю. Вже здавалося, що він викоринив усякий слід, навіть саму думку й згадку про власну державність серед поневоленого й обікраденого народу. Живчик тієї думки бився лише в умах духових провідників пригнобленої нації.

Але ті факти великого здвигу національної свідомості, що ми були їх свідками, наочно доводять нам, що в душі нашого народу ніколи не вмирала, а лише тимчасово завмирала та ідея, що становить зміст життя кожної нації, основу її добробуту та її високого матеріального й духового розвитку. Той патос, який виявили широкі маси нашого народу в боротьбі за національно - державну свободу, те море крові, яке пролив він, скроплюючи цю свою питому ідею, безустанна боротьба та все нові й нові жертви за неї, нарешті наша — всіх нас — посиљна жертва вигнання, ця жертва вдовиці, бо віддали ми найдорожче для нас — радість і щастя перебування на рідній землі, в оточенні рідних людей та рідних обставин, — увесь той свідомий, постійний, неухильний український чин ясно й непомильно доводить нам, що твердо було поставлено на терези історії справу незалежності України, коли великоднім дзвоном проблагостили на Україні й поза її межами слова четвертого Універсалу: „Однині Українська На-

родня Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу”.

З того часу багато дечого сталося — і лихого, і доброго, але наше вразливе чуття сильніше фіксує тяжкі, болючі факти. Були ми свідками ганебних вчинків, — як особи, що вели провід в українській визвольній боротьбі, малодушно у тій боротьбі погнулися і пішли служити чужим богам. Бачили й бачимо ми, що в той час, коли на Сході Європи відбувається епохальний процес української боротьби з віковичним національним нашим противником, коли боротьба та вимагає найбільшої єдності зусиль та напруження національної енергії, — провадилися негідні розмови з тим противником про якісь союзи — чи то соціалістичних об'єднань, чи „трудових монархій”, без розуміння того, що тут, на чужині, несучи тягар вигнання, ми мусимо підпомагати нашим братам в їх боротьбі, а не ослаблювати єдності національної акції негідними компромісами.

Відчули ми найтяжчий біль трагічної події, що від неї, здавалось, захиталася вся наша справа, коли наш ворог скерував злочинну руку на провідну особу нашого національно - державного чину. Пережили ми почуття найбільшого обурення й образи, коли той самий ворог наш спровокував світову силу жидівства, щоб сплямувати визвольну нашу боротьбу та її чільного вождя. Важким шаром лягали на душу всі ті гіркі факти нашого життя. Це була неминуча заплата за віки нашого поневолення, наша покута за гріхи цілих поколінь, що не провадили національної справи з тою витревалістю, як це було потрібно, і не виховали в дальших поколіннях свого громадянства — почуття високої національної гідності, а серед громадянства чужого — почуття пошани до нашого права й нашої національної чести.

Але не самі лише прикрості мусимо занести в білянс нашої національної справи за останні роки. Подивимось на речі об'єктивно. Як свідок життя не лише останньої революційної доби, але й життя цілого попереднього покоління, що так боролось, знемагало й перемагало, дозволю собі бути певним, що наступники

наші означають в історії наш час, як добу не лише тяжких поразок, але й ясних досягнень. Великий здви́г народньої енергії, що виніс на чоло народнього руху великого вождя, викличе у безсторонніх нащадків наших аналогію з епохами Богдана, Мазепи, Орлика — не зовсім для нас на кривду. Проведений нашими сучасниками етап визвольної боротьби історія мусить оцінити, як етап таких здобутків, що велетенськими кроками наблизили нас до осягнення нашої кінцевої цілі. Мало не два десятки літ тривкої активності цілого народу не можуть пройти безслідно не лише для його психології й дальшої його активності, але й для самого фактичного стану нашої справи.

За цей час національна справа наша після стихійного зрушення, так би мовити, відстоялася, відокремивши злі елементи від творчих. Ідеал і теорія перейшли в життя, виявили свої, як позитивні, так і негативні, сторони. Маємо досвід і нашого придбання, щоб його помножувати, і наших помилок, щоб їх не повторювати. Завдання і пляни української акції із сфери кабінетних міркувань, з інтелігентських гуртків чи з вузьких експериментів серед народньої маси здобули тверду базу теоретичного й практичного обґрунтування, стали гаслами широких народніх мас, обняли всі сторони життя нації у всій засадничій їх широті. Свідомість мас зросла неймовірно, і з цього погляду школа чужинецького гнету довела до наслідків, ледве чи менш позитивних, ніж би це могло бути в умовах власного державного життя, що вимагало б на початку великої жертви самообмеження. За час панування тої утопії, що в реальних умовах життя на Сході Європи не могла творити, а лише руйнувала, зруйновано й найбільшу небезпеку для нашої справи — ідею єдності й неподільності колишнього державного кольоса, доведено цього останнього до фактичної неможливості відновитися з причин внутрішніх і зовнішніх.

Спадкоекці й ідеології царського імперіялізму — большевики силою непереможних обставин, щоб задержати неминучий і раптовий розпад колишнього державного тіла, пішли на великі не лише теоретичні, але й фактичні уступки вимогам народів Союзу, на основі гасла — „самовизначення аж до відділення”. Гасло це,

що було кинуте проти волі фальшивих проповідників його, правда, загальмувало розпад колишньої імперії, але скріпило саму ідею того розпаду й практично підготувало його здійснення. Змагання народів до власного державного життя, роздрочене, а не задоволене, посилилося до міри, що його вже не в силі стримувати залізні шпуги терористичної диктатури, як це вже одверто визнають і самі чинники тої диктатури. Все більше чується і виявляється постійне і всебічне незадоволення не тільки народів, але й країв, що прагнуть вільного, незалежного життя і не бажають реальні, життєві інтереси свого населення приносити в жертву імперіялістичним фікціям. Все більше зростають протести з боку навіть сервілістичних представників польських республік, а тим часом настає порозуміння легальних урядів тих республік на еміграції, з провідною в тім участю України.

Все це — чинні фактори розкладу штучного організму Світового Союзу і реальні впливи всіх цих чинників уже наближують той розклад до кінцевого природного висліду. Вже під впливом самого життя і подій на Сході Європи, навіть незалежно від активної праці згаданих чинників, довготривалий забобон „єдиної - неділимої” починає тратити кредит також і в очах політиків та державних людей закордонного світу — навіть тих, що перед тим понесли великі жертви для підмоги реставраційним силам московської держави. Доля східно-європейського Союзу в очах дипломатії все більше вирисовується по аналогії з долею колишньої Австро - Угорської імперії, що не лише зникла як єдине державне тіло з європейської мапи, але й зустрінула б тепер рішучі перешкоди для свого, бодай часткового, відновлення. На місце колишнього переконання в необхідності захвати державну єдність території б. Росії повстала і здобуває все більше кредиту думка про конечність поділу Союзу саме в інтересах і для забезпечення миру не лише на Сході Європи, а й по всіх країнах, куди лише сягає розкладовий вплив того штучного тіла, що творить небезпечний для покою людства Світський Союз.

Не доспіла ще остаточно ця думка, — достигатиме вона в свідомості політичного світу в залежності від

нових етапів тої боротьби, що провадять її з окупантом народи на самому терені Союзу. Наша майбутність і залежить від вислідів тої боротьби, — в її вислідах основи й забезпечення нашої державної незалежності. Спільні зусилля всіх елементів української нації — і там, і тут — мусять і мають привести до нашої перемоги. Перемога наша в боротьбі з окупантом дасть нам твердий ґрунт до унормування наших відносин не лише з державами, що нині разом з нами терплять чужинецьке ярмо, але й остаточно вплине на європейську і взагалі світову політичну думку щодо стабілізації міжнароднього становища.

Час приносить нові підстави сподіватись доброго для нас висліду нашої визвольної боротьби. Штучна дисципліна тої організації, що часово опанувала розхитаним становищем на Сході Європи, почала давати такі перебої, що свідчать не лише про ослаблення тої дисципліни, але й про глибокі руїницькі процеси і в ідеології комуністичної диктатури, і в самому особовому складі її представників. Коли так органічно нищаться ідея й апарат диктатури, то власне зникає той чинник, що ним держиться і єдина влада, і сама зовнішня єдність Союзу.

Отже, оглянувши той шлях, що пройшла наша національно-державна справа від початку революції до цього дня, маємо певність сказати, що той шлях не був безплідний. По невдачах, що декому здавалися неоправданими, природні і здорові основи нашої національно-державної справи дали їй скріпитись після тяжких іспитів, вбитися в силу й стати на чергу дня, як справи конечної для свого остаточного вирішення — і там, дома, і на міжнародньому терені.

Доля наша — в нас самих, в наших руках. Хто має волю досягнути свою мету, той перемагає. За час, відколи український народ так свідомо й рішуче виявив свою волю до незалежного державного життя, ми тої волі не стратили, а, навпаки, посилили її досвідом теоретичним і практичним. Діє вона й гартується не тільки на рясно політій кровю українській землі, але й поза її межами, на еміґрації.

(„Тризуб”, 1928).

ІДЕЯ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ В ТВОРАХ Т. ШЕВЧЕНКА.

1.

Літературна творчість Шевченка стала джерелом визвольних ідей, як ідейний заповіт поета в майбутніх українських національних змаганнях. Тож не дивно, що літературну спадщину Шевченка спіткали такі самі фатально-несприятливі обставини, які облягали генія України ще за його життя: українська нація довгий час позбавлена була змоги користуватися найяскравішими творами свого найвизначнішого поета. Навіть не зовсім повна збірка його поезій могла з'явитися тільки 25 літ по його смерті, та й то поза межами української землі, в чеській Празі. Україна російська дістала змогу читати повного „Кобзаря” лише за 10 літ до української визвольної революції, а до того часу читала „Кобзаря”, з якого цензура викраяла майже все, що мало для українців цінність саме з національно-громадського погляду. Через те громадську ідельогію Шевченка відтворювали на основі цензурних його творів, свідомо чи несвідомо звужуючи широкі громадські погляди поета, зводячи їх до загальних протестів проти поневолення, зокрема проти кріпацтва.

2.

Над усім змістом творів Шевченка — і поетичних, і прозаїчних — панує одна думка: про Україну, про її колишню долю, про сучасне її становище, про її майбутність, — і все з погляду найширших національно-громадських завдань. У минулому України поет відділює додатні сторони її життя від негативних; очищує її історію від псевдо-героїчних явищ і постатей, що засліплювали свідомість земляків та створювали замішання в їх світогляді; освітлює — з погляду національ-

ного, соціального та державного — справжнє становище України в умовах російської державности; виразно ясовує завдання Батьківщини й у майбутньому: майбутня її доля може бути ясною та знайде твердий ґрунт для себе лише тоді, як буде задоволено ту потребу, що від неї все інше залежить, — справу національно-державної незалежности, власного права й сили „в своїй хаті”.

Коли до Шевченка українські змагання були вже досить приборкані, а сам національний світогляд захмарений, то за Шевченка й по нім кожний, кому близькі були інтереси Батьківщини, вже розумів, з якого боку треба підійти до національної справи, до чого взятися, куди прямувати. Епохальна роля Шевченка в історії України полягає в тому, що він відновив наші національно-державницькі традиції, на чергу наших історичних завдань поставив ідею державної незалежности, як основної гарантії інтересів нації. Ідея ця органічно просякає цілий його світогляд. В процесі загального духового зросту поета набували виразніших форм і його погляди на соціальне та політичне життя українського народу; поглиблювалася в тому процесі й центральна в усьому світогляді Шевченка ідея — ідея державної незалежности України, поширювалися її моральні та правні основи, ясніше висвітлювалася її життєва конечність.

Але в засаді своїй ідея ця стоїть у Шевченковому світогляді непохитно від початків його громадянської свідомости аж до останніх хвилин письменницького і взагалі життєвого шляху поета. Уже в самій короткій її поетичній формулі — „в своїй хаті своя правда, і сила, і воля” — міститься ідейний заповіт, що на його виконання та закріплення пішло вже й піде ще багато праці цілих поколінь українського народу. В цих словах — ціла програма дальшого життя, ідеал тої правно-державної форми, що єдина може забезпечити народові право, силу й волю на своїй землі.

3.

Шевченко не лише добре, навіть надзвичайно добре, знав українську історію („хто ми, чий сини, яких батьків, ким, за що закуті”), але й усвідомив собі дер-

жавні завдання України. Змагання українського народу до національної волі впродовж усієї його історії, поневолене становище його в державному співжитті з тим чи іншим сусідом логічно приводили думку поета до ідеї незалежності України, як єдиної гарантії інтересів нації. „Чи діждемось ми Вашингтона з новим і праведним законом?” — питає він і сам відповідає: „А діждемось таки колись!”

Ця згадка про Вашингтона, вождя-визволителя колишньої англійської колонії, а нині великої незалежної держави, не залишає сумніву щодо правдивого змісту поетових слів. „Коротше й ясніше годі висловити ідеал державного ладу для України. Вашингтон визволив північну Америку з залежності від Англії, завів у визволеній землі республіканський лад із новим і праведним законом, він став першим президентом Сполучених Держав Америки. Такого Вашингтона хоче Шевченко діждатися й на Україні, хоче діждатися й для України нового та праведного закону” (Ст. Смаль-Стоцький).

4.

Певний щодо боротьби за державне визволення України, поет проте з почуттям жахливої муки спиняється на думці, чи здолає вона, знесилена поневоленням, здобути в собі у відповідальну годину сили, щоб прийняти найживішу участь у тій визвольній боротьбі: „Мені однаково, — каже поет — чи буду я жить в Україні, чи ні, чи хто згадає, чи забуде мене в снігу на чужині, — однаковісінько мені... Та не однаково мені, як Україну злії люди присплять, лукаві, і в огні її, окрадену, збудять... Ох, не однаково мені!” Незрівняні слова поета в усій їх жахливій суті зрозуміли ми лише після революції, одні — на вигнанні, інші — „на нашій, не своїй землі”. Він, що зазнав всього болю невільного вигнання з рідної землі, ладен і з цим особистим тяжким лихом примиритися, та не може знести думки, що матеріально й духово покривджена Україна, розбуджена в огні революції, не зможе проявити ні всього напруження своїх фізичних сил, ні своїх національно-державних змагань у цілій їх повноті.

Та хоч як тяжко переживає поет прийдешні муки своєї Батьківщини в своєму воїстину пророчому пе-

редбаченні, але віра його в конечну перемогу „правди” — невмируща: „Встане правда, встане воля”. „Не вмирає наша правда, не вмирає воля; і неситий не виоре на дні моря поля, не скує душі живої і слова живого”. „Встане Україна, світ правди засвітить”. Глибоко в тому певний, поет заповідає: „І мене в сімї великій, в сімї вольній, новій не забудьте помянути незлим, тихим словом”.

5.

Шевченко не лише поет, але й ідейний вождь. Національно-державний ідеал розвинув він у своїй поезії широко та багатобічно. З цього погляду „поезія Шевченка має для нас епохальне значіння: вона зробила з темної етнографічної маси націю, вона розбила назавжди можливість існування українського руху, як „южно-руського” провінціалізму. Не геніяльний стиль та форма, але політичний зміст поезій Шевченка зробив його національним пророком. До Шевченка міг український патріотизм ховатися під крилами чорного орла та білого царя, після Шевченка, хто хотів тільки послідовно іти за ним, не міг уже бути російським патріотом” (Ю. Охримович).

Тепер кожний політично свідомий українець може бути лише патріотом-самостійником, прихильником власної незалежної держави. Трудно збагнути, яке неціненне значіння для національно-державного українського руху мав той факт, що ще в першій половині XIX ст. Шевченко відновив у свідомості земляків приспану, майже перервану традицію змагань за українську незалежну державність. Він відновив ті державні засади, що живили сили української нації в народньо-козацьких повстаннях, що довели в свій час до створення української держави Богдана, що кермували державницькими змаганнями Мазепи, що в ближчий до Шевченка час позначилися в політичних плянах українських патріотів типу Василя Капніста та знайшли собі вираз у політичному памфлеті „Історія Русовь”.

Шевченко не лише відновив ті змагання, — він переплавив їх, як „злото куте-бите, і семикрати перелите”, в горні свого широкого громадянського світогляду, і в тому горні згоріли облудні соціальні пляни тих українських патріотів, що намагалися будувати незалежну

українську державу на підвалинах соціального поневолення народної маси. Він викував „до старого плуга новий леміш і чересло” — українській національно-державній ідеї він засвоїв засади демократизму, рівности прав та обов'язків усіх елементів української нації, забезпечивши цій ідеї життєву силу, поки засади соціальної правди будуть живі та чинні.

Як високо стоїть зміст національно-державної ідеології Шевченка, як широко розвинув він ідею української державної незалежності, бачимо вже з того, що треба було ждати більш як півстоліття по смерті поета, треба було, після різного викривлювання тої ідеї, спалити старі пережитки чужої ідеології у вогні революції, треба було скупатись у морі української крові, перетерпіти нові знущання чужинця-окупанта, пережити біль та глум вигнання, щоб нація вповні й остаточно відчула й зрозуміла всю життєву правду національно-державного гасла поета-громадянина: в своїй хаті — в незалежній, самостійній державі, своя правда — розвій властивих народіві правних засад, і сила — відпорна міць національного організму, і воля — відповідний народньому світоглядіві політичний устрій, що забезпечує свободне життя всім елементам нації.

Такої, як „Кобзар”, книжки не має ні один народ. „Кобзар” — це книжка, що містить у собі національну програму, яка своєю високо-поетичною формою має магічний вплив на маси. Це невичерпане джерело незломної віри в нашу справу для всіх поколінь української нації, — справді для „мертвих, живих і ненароджених”. І в міру того, як українські маси будуть усе глибше за-своювати твори свого національного генія-поета, будуть вони усвідомлювати собі, поруч з його поетичними скарбами, і його національно-державні думки, а серед них найчільнішу — ідею державної незалежності України.

(Скорочена стаття з т. IV. повного видання творів
Т. Шевченка, Львів, 1937).

ДЕРЖАВНИЦЬКИЙ СВИТОГЛЯД СИМОНА ПЕТЛЮРИ.

У відповідальні хвилі нашої історії, в ті критичні хвилі, коли на терезах історії важиться доля українського народу, з глибин нації повстають особи, що на них наче зосереджується вся її потенціально-сила. Це позначається звичайно в моменти національних революцій, коли з найбільшою яскравістю виявлялася непереривність державних традицій української нації, життєвість її прагнень до власного незалежного державного життя. В наш час тої великої революції на сході Європи, що ми її були свідками, вождем народу, що йому доля ввірила провід державного життя нації, був Симон Петлюра.

Симон Петлюра, глибокий патріот український, своєю попередньою громадською працею підготував себе до діяльності, що створила його постать, як одну з найвиразніших в історії нашого національно-державного чину. Память про нього живе, рана його смерті кровоточить у душах українських. Історія ще не дала свого остаточного вироку про Симона Петлюру. Навіть небіжчик— він надто ще свіжий матеріал для неї. Тим більше, що чин його й тепер перманентно продовжується по лінії його ідейного заповіту. Але й для нас, сучасників Симона Петлюри, нема сумніву, що ім'я його не можна стерти з визначніших сторінок українського національно-державного чину в найвідповідальніший момент історії. І для нас ясно, що його ім'я займе на тих сторінках почесне місце.

I.

Основна думка, що проймає весь національно-громадський світогляд Симона Петлюри, освітлює і зв'язує всі окремі сторони того світогляду в одну органічну цілість, це — ідея української державної незалеж-

ности. Це альфа та омега і теоретичних міркувань його, і практичних його змагань. З цієї ідеї він завжди й у всіх справах виходив, і до неї зводиться вся його діяльність. Симон Петлюра — це правдиве втілення ідеї української державної незалежності, — остільки безсумнівне, ясне, навіть яскраве, що в цьому факті криються причини і незвичайної, глибокої, навіть якоїсь містичної популярності його серед народніх мас, і так само причини глибокої ненависти до самого його імені серед усіх тих елементів, що їх об'єднує негачія справи української державної незалежності. „Петлюрівщина” — це ж термін, винайдений ворогами української державної справи, що цим винаходом мали на увазі здискредитувати ту ідею, звівши її до значіння індивідуальних змагань одної особи. Не помиляючись, можна думати, що коли епітет „мазепинства” вдержався цілих двісті літ, то назва „петлюрівщини” в устах ворогів української державности не зникне й тоді, коли справа державної незалежності України, так високо піднесена Симоном Петлюрою, стане фактичною й безперечною дійсністю, аж поки справу української незалежності приймуть її вороги не лише, як самий факт, але й ідейно засвоять.

Діяльність Симона Петлюри в державній сфері була чинним проявом його засадничих ідейних міркувань, його державної ідеології. Думка його в цьому напрямі ясна й категорична, — це його переконання, що не має найменшого ані сумніву, ані вагання і займає його увагу лише самою технікою, доцільністю способів переведення в життя незаперечної ідеї. „В українську державність ми віримо, українську державність ми ісповідуємо, — каже Симон Петлюра, — в її неминучості ми переконані. Для нас вона є до деякої міри реальністю, бо ідею її ми носимо в серці, бо її духом, потребами обвіяне все життя”... „Хай свято сьогоднішнє, — каже він в роковини святкування 22 січня 1918 року, — навчить нас шанувати пам'ять поляглих і бережно плекати традиції боротьби за українську державність, такі чисті й проречисті, такі шляхетні, бо оправдані й скроплені святою кров'ю найкращих синів нації... З цим чуттям завжди переживаю я наше свято державности. Воно все зв'язується в мене з дорогими, незабутніми обра-

зами тих, хто дав нам право його святкувати, подібно до того, як величаві мелодії нашого гімну в цей день здаються особливо урочистими, а слова обов'язуючими.”

Основи української державної незалежності бачить Симон Петлюра як у тій свідомості нації, що стала спадщиною традицій минулого, так і в реальних потребах сучасного життя українського народу. „Дорогою вона є для нас, та державність українська, і спогадами історичними, і тими забезпеченнями, що їх вона може одна тільки дати для вільного та всебічного розвитку генія українського”. Традиція державности, за переконанням Симона Петлюри, не вмирає, відроджується, відживлює нові змагання до власного незалежного життя і стає запорукою кінцевого їх доконання. „Коли ідеалу нашого ще не досягнуто, — каже він, — то це ще не означає неможливості його досягти. Ясно ж, що акт 22 січня 1918 р. повстав ні з чого іншого, як із почуття нації воскресити традиції минулого нашого життя і волі віднині жити самостійно. Коли ж наші традиції в минулому переривалися Переяславським трактатом, то ж вони знаходили своє, хоч часове, воскресіння в часах Дорошенка, в часах Мазепи і нарешті ясно знов повстали вже в наших часах.”

Традиції минулого стають внутрішнім, духовим стимулом для осягнення тих завдань, що стоять перед реальними потребами сучасних і дальших поколінь нації. Тільки в умовах власної державности можуть знайти задоволення ті потреби, тільки в цих умовах національний геній може досягти всебічного розвитку. Симон Петлюра каже: „Пригнічений у своєму виявленні на протязі віків низкою несприятливих географічних і міжнародніх обставин, наш народ все ж схоронив у собі величезні творчі можливості. Нація, що має в собі ці можливості, не може не здійснити свого ідеалу. Вірячи в її сили, відчуваючи їх у собі, ми з певністю і на майбутнє її дивимося. Україна, як самостійна держава, стане реальністю, як в житті народу нашого, так і перед широким світом. Вона має для цього потрібні дані”. І сьогодні вона могла б уже бути тим, чим неминуче буде завтра, коли б творчі державні змагання її народу „вчора” не були затримані в своєму закінченні.

Глибокі ідеологічні та життєві стимули народніх

змагань до державної незалежності стають порукою непереможности тих змагань. „Ці змагання, — переконано каже Симон Петлюра, — лише стримані, — тільки не вбиті. Їх живе джерело розлилось по артеріях національного організму і свою живучу й животворну функцію провадить, набираючи в цьому процесі нових сил і шукаючи нових шляхів для досягнення нацією її державної мети. Пройде для цього потрібний час, минуть строки підготовчої праці — мета буде досягнена”.

II.

Ідею української державности Симон Петлюра теоретично обґрунтовує на основі аргументів політичних, економічних, культурних і т. і. Але найбільш реальне ствердження їх знаходить в фактах сучасного життя, що походять з волі самого народу.

На волю і сили українського народу Симон Петлюра покладається головним чином тому, що — як каже він, — „останнє слово за власним інтересом в даній справі — (це) слово того чи іншого народу”.

Але в розрахунки його входять крім своїх власних чинників українського народу й такі сторонні чинники, як здобуття незалежности Польщею, Фінляндією та іншими молодими державами, як також довголітня боротьба, поруч із Україною, інших народів за своє визволення. „Язик фактів, — каже Симон Петлюра, — говорить одно: Росії, тієї колишньої, вже нема й не може бути. Там, на Сході, відбуваються великі процеси, процеси визволення народів і боротьби їх за відбудування своїх держав. І серед цих народів, які знають уже, куди їм іти, і хочять бути господарями в своїй хаті, безперечно перше місце належить Україні з її численним населенням, з її багатою землею, з її хлібом, цукром, залізом, вугіллям, морем”. Красномовно промовляє і „той ніби дрібний факт, що сьогодні знову після двохвікової перерви на всіх шкільних мапах, у всіх підручниках знову зявилося забуте було в Європі ім'я — Україна”. Всі ці факти дають підстави до загального підсумку, що воля народу, як основний складовий чинник його долі, перемагає всі перешкоди, як би не ставились до того сторонні сили. „В урочистих актах законодавчих, — каже С. Петлюра, — у війні за волю міцно виявив наш

народ свою непохитну волю жити незалежним державним життям. Боротьба за це нашого народу буде довга й уперта, нехай вона бере нові й нові жертви, але Україна незалежна, — хоче, чи не хоче того Європа, — таки буде”.

III.

Визнаючи народню акцію за головний чинник у процесі досягнення державної незалежності, Симон Петлюра рішуче заперечував так популярну в деяких політичних колах „орієнтацію на власні сили”, що звичайно розуміється, як нехтування і відкидання участі в українській справі будь-яких сторонніх закордонних чинників. Він визнає необхідність „допомоги політичної, технічної, економічної — у визвольній боротьбі, у відбудуванні зруйнованого революцією і війнами краю”. Ця необхідна допомога здобувається мотивами не ідеалістичними, а надто реальними, матеріальними розрахунками заінтересованих сторін.

Він пише: „Змагання кожної з новітніх держав, що стремлять до самостійного життя, маючи в своїй основі великі ідеалістичні мотиви об'єктивної цінності, ніколи ще, як вчить історичний досвід, не могли знайти підтримки й допомоги з боку інших держав без реального заінтересування останніх в долі новітніх держав і народів. Таким, може тяжким і тернистим шляхом, може й вимагаючим жертв, будувалася в минулому Румунія, Сербія, а за наші часи Польща, Югославія, Грузія, Латвія. Таким єдиним, тяжким, можливим шляхом повинні й ми піти в своїй праці при збудуванні нашої держави. На свої, тільки власні сили, як про це говорили й говорять деякі круги нашого громадянства, ми покладатись не можемо, як не можемо ми збудувати держави, додержуючи вимог територіяльного максималізму, як не можемо ми добитись державної незалежності без деяких матеріальних жертв в обсягу економічного життя краю. Ці жертви, як вчить той історичний досвід уже повсталих держав, сторицею окуповуються працею повсталих націй, і то в найближчому часі”.

На думку Симона Петлюри, „постулат державної незалежності України, як *conditio sine qua non* стабілізації”, повинен бути висунений, як один із центральних пунктів загальної європейської політики в справі вста-

новлення рівноваги Європи. Європейську опінію треба послідовною, широко закровоною інформаційною працею привчити до засвоєння ваги цього постулату, так, щоб у ній він не викликавав жадних заперечень і сумнівів, подібно до того, як таких сумнівів не викликувало в момент ліквідації великої війни питання про відновлення польської державности”.

IV.

Відданий українській справі тілом і душею, не раз життя своє ставлячи під найбільшу небезпеку, Симон Петлюра дививсь на особисте своє життя, лише як на річ, що потрібна для його батьківщини в процесі її боротьби за найбільше добро — незалежність. Тому й на смерть свою послідовно дивився з того погляду, щоб вона не вчинила формального ускладнення для тої найбільшої, найсвятішої для нього справи. Дочасної смерті своєї він сподівався. Передбачав її менше, ніж за рік до того, як вона сталася, і писав у листі до свого найближчого співробітника: „Нам персонально треба обговорити й справи формального характеру на випадок моєї смерти. Очевидна річ, що я з своєї волі умирати не хочу, але всі ми під Богом ходимо. Це примушує мене подумати про необхідність заздалегідь передбачити несподіванки, що не залежать від нашої волі. Пишу про це, свідомий відповідальности перед справою й історією”...

Отже і життя і смерть — все для одного: для справи української незалежности.

В своїй життєвій праці для незалежности батьківщини він і саму смерть свою розглядав під кутом тої центральної, державної ідеї. І ця ідея так оживотворила особу Симона Петлюри, що переборола саму смерть його. Цю ідею він, як мати дитину, виносив у лоні своєї душі — в глибокій свідомості, в гарячому почутті, в крицевій волі практичного чину. Чином свого життя він створив може найтрівкіші підвалини для здійснення тої ідеї. А теплом своєї жертвенної крові він зогріває ту ідею не лише в душах свідків його життя і мученицької смерті. Жертвенне тепло його крові буде жити в поколіннях, що будуть прагнути її досягнення, а досягнувши, будуть її боронити, як найвище добро й щастя нації.

(Уривок із книжки „Симон Петлюра”, Варшава, 1936).

СПРАВЖНІ ПРУЖИНИ.

Рік 1926-й навіки буде позначений кровю в історії України. В те криваве море, що широко розлилося по просторах нашої батьківщини за її свободу, влилася кров самого вождя народніх героїв, найкращого з найкращих синів України.

Доля поставила нас свідками та в певній мірі й учасниками великих історичних подій української історії, але вимагає за те від нас тяжких жертв, завдає нам великих страждань. Найтяжчу втрату понесли ми, найбільшого страждання зазнали лихої пам'яті 1926 року — в трагічній події 25 травня.

Слідом за трагедією в Парижі відбувся там процес, що для світу підняв край завіси і поставив його перед фактами й відносинами, в яких мало були поінформовані чужинецькі не лише широкі круги громадянства, але й фахові політики та дипломати. Жид Шварцбарт убив провідника української визвольної боротьби і пояснював свій злочин пімстою за погроми, що за них відповідалність складав на Симона Петлюру. Штучність такого пояснення очевидна уже хоч би з того, що пімста відбулась аж 6—7 літ після подій, з якими вона назовні зв'язувалась. Ясно, що дійсні мотиви того вчинку — глибші, ширші та актуальніші. Дійсні його причини треба шукати в подіях визвольної боротьби на Україні.

1.

Одним із важніших наслідків революції на сході Європи було відновлення самостійности України. Фактично позбавлена державних та національних прав, інкорпорована врешті на становище звичайної провінції, — Україна впродовж майже трьох століть заховувала традиції та волю до власної державности, а остання революція дала змогу перетворитися тим змаганням у

дійсність. Виступ на світовий політичний кон такого великого національного тіла змінював політичну карту східної Європи. Рішуче змінював він тут державні відносини та своїми політичними й економічними наслідками у великій мірі торкався життя західно-європейських народів.

Державна емансипація України природно потягала за собою повстання інших народів-держав на терені колишньої Росії, утворювала нову ситуацію міжнародніх відносин, в якій колишньому державному кольосові Сходу Європи належить значно скромніша роль, відповідна до його зменшеної території та зменшеним економічним і політичним його силам.

Таке становище, що утворювалося новою ролею України, надто порушувало інтереси колишнього державного власника її. Століття самодержавної влади втворювали кріпацьку психологію, підсвідому — в малоінтелігентних верствах народу-власника і цілком свідому аж до зарозумілості — у верствах інтелігентних. Національно погромницька акція російського уряду щодо України тому й могла так завзято та успішно провадитися, що мала за собою твердий ґрунт громадської думки. Серед різних напрямів тої думки сприятливі для української справи течії відогравали малопомітну, неактуальну роль і зараз же потонули в загальному переможному річіші, як скоро стала на чергу дня справа українського національно-державного визволення.

Глибока соціальна різниця між самодержавієм та комуністичною диктатурою на сході Європи не заперечують єдності їх національно-державної політики. Большевики перейняли від царського режиму не лише владу, але й усі імперіялістичні тенденції. Отже самостійність України так само не є в інтересах большевицької диктатури, як не була в інтересах і колишньої царської влади. Звідси — большевицько-московська навала на Україну, звідси окупація України московськими большевиками.

Пробуджений до державного життя народ не мився з тим становищем окупації. Перші роки боровся він з окупантами шляхом непереривних кривавих повстань. В останніх роках та боротьба переводиться

на іншому, не так кривавому, але не менш доцільному соціально-економічному ґрунті і рішуче підкопує самі основи панування московських окупантів.

2.

Державним символом нації в найріжнородніших формах її визвольної боротьби стало ім'я вождя українського національного руху Симона Петлюри. Те популярне, повите героїчною авреолею ім'я своїм магічним впливом руйнувало пляни окупантів навіть з еміграційної віддалі. Не визнаючи поневолення, український народ зв'язує пляни свого визволення з іменем свого національного героя. Тому це ім'я стало об'єктом найлютішої ненависти його ворогів — противників української державної незалежності. І коли стала переводитися система індивідуального терору, то, розуміється, першою жертвою тої системи мав упасти той, що в йому зосередилися народні змагання до волі.

Отже причина замаху — власне не в Петлюрі, як особі, не в тих чи інших окремих чинах, що приписуються йому, а в цілості тієї справи, що їй він служив. Перед перспективою втрати України, як головної бази большевицького господарства, треба було окупантам не лише в краю, але й за кордоном знищити видатніші сили, що вели провід у справі визволення. Лише треба було прикрити той чин та справжні його мотиви бодай фікцією якогось іншого мотиву. Той штучний мотив найдено дуже влучно, бо ним забезпечується підтримка груп, що держать у своїх руках світовий капітал та здебільшого й пресу. Спровокована жидівська думка та жидівські настрої понесли ці свої засоби до большевицьких послуг аж до тої міри, що їх роля, позиції та інтереси зійшлися й покрилися.

Оборонець обвинуваченого вбивці-жида — жид-комуніст Торес, його найближчий співробітник — жид-комуніст Лекаш. Терен, на якому знаходять вони гостинну зовнішню допомогу — большевицький ССРСР, а спільне большевицько-жидівське завдання полягало в тому, щоб сплямувати ганебною байкою і видатнішого діяча українського визволення, і цілий український національно-державний рух. Спровоковане жидівство стало московсько-большевицькою зброєю для побороювання визволь-

них змагань українського народу. Поза своєю безпосередньою ціллю ця тактика ще до процесу плянувала забити і дійсно забила великий клин в українсько-жидівські відносини не лише тут, за кордоном, — що власне не має великого значіння, — але й там, на українській землі, де попліч живуть обидва народи.

Большевицька провокація заходила ся скерувати ненависть і боротьбу народніх мас на Україні з безпосередньої цілі — повалення московсько-большевицького панування — до взаємних сутичок, що затамовують та викривлюють ту ясну й безперечну ціль.

Парижкі події наочно викрили справжні пружини й масштаби. Пригадаймо ті обставини, що склалися напередодні паризького злочину.

3.

Большевицька влада відчула, що захитався ґрунт під нею. Розклатася колишня залізна дисципліна в її лавах, виникли суперечності серед окремих суспільних її елементів, серед окремих країн, що силою та лукавством були втягнені в ярмо олігархічної диктатури. Чуття горожанської гідности було знищене, запанувала загальна деморалізація. Зловживання, розтрата стали побутовим явищем, все більше понижували авторитет влади, викликували призиство та ненависть до неї. До всього того відчувається тяжка економічна криза — тому безнадійна, що поліпшення можна було купити лише ціною втрати засадничих позицій, відмовою від комуністичних методів не лише господарки, але й цілого життя, придушеного тими методами на всім просторі СССР.

Все це й утворило в большевицькім раю той великий ідейний заколот, що його не можна затамувати формальними постановами більшости ВЦІКА. Можна фізично ізолювати чи анулювати тих чи інших представників т. зв. опозиції, але не можна знищити ту ідейну течію, що черпає свої сили й свій вплив із самої ідеї чистого „ленінізму” й розколює єдину партію РКП поки що надвое.

Таке становище комуністичної олігархії особливо трагічним стало на окупованій Україні. Тут вона держиться самими зовнішніми засобами, не маючи ко-

ріння в національно та соціально чужих їй народніх масах. Досить сказати, що сама большевицька статистика начислює кадри своїх партійних прихильників на Україні в розмірі лише 0,37%. Позбавлена ґрунту, окупаційна влада вживала й уживає методів типічно завоєвницьких, що риють усе більшу прірву між конквістадорами та тубільним населенням. Доведена до краю централізація управління, об'єднання господарських та фінансових функцій в Москві, обсадження адміністративного апарату чужинецьким елементом, прилучення все нових територій України, — в тім числі таких цінних, як Донецький басейн, до московського територіяльного тіла, роздаровування української землі під чужоземну, зокрема жидівську, колонізацію, в той час, як українське населення у великій кількості переселюється на чужину, — всі ці спроби типової московської окупаційної політики стають типовою школою політично-державного виховання. Тому й повстала та хвиля „сепаратизму” на Україні, що так непокоїть московську захланну душу і там, на окупованій території, і тут, на еміграції, — серед соціально чужої для большевиків, але націоналістично та імперіялістично близької їм московської еміграції.

Самі большев. проводирі признають словами голови уряду на Україні Чубаря, що це „не якась абстракція, але є в нас ще й досі люди, що схиляються до петлюрівщини, прихильники дрібнобуржуазного устрою, що провадять шкідливу роботу. Вони заявляють себе оборонцями національної республіки, ніби незалежної від Росії, а на ділі — незалежної від диктатури пролетаріату... І досі чимало української інтелігенції, діячів у колах українського суспільства, кооперації, то-що, які вважають, що шлях відбудови українського господарства, шлях забезпечення всіх вимог трудящих мас на Україні йде тільки через спілку з сучасною західньо-європейською культурою, тільки через спілку УССР із західньо-європейськими державами. Ось куди вони тягнуть. Еміґрація висловлюється отверто, дехто на терені України теж так думає, але не висловлюється отверто”.

Отже генерал-губернатор московської влади на Україні стверджує, що найпильніше полювання за укра-

їнськими душами не мало успіху, не вважаючи на всі підступні способи, в формі, напр., уславленої українізації і т. п. Як не вдалося царській московській владі „угасити” душу українського народу, так не пощастить це зробити ніякій іншій владі. Промова Чубаря тим саме й характеристична, що свідчить про глибоке „по той бік” переконання в правді тих засад, на яких стояла і стоїть сьогодні Українська Народня Республіка, не відриваючись від тих засад на чужині, щоб у слушний час понести їх знову на українську землю.

4.

Ось де причина тих перешкод, що спрямовані проти визвольної нашої боротьби. Наша національно-державна справа, яку виконує український народ на своїй землі і на чужині, зустрічає перешкоди, що не вичерпуються безпосереднім її об'єктом — большевицькою владою. Большевицька акція притягає на поміч собі і сторонні сили. Такою силою по паризькій трагічній події стало жидівство, і до складу перешкод у нашій визвольній боротьбі долучилася позиція, яку зайняла щодо нашої справи більшість жидівства.

Жиди — це чинник, що стає на службу кожній фактичній в даний момент силі. В добу нашої перемоги вони були з нами; в час, коли щастя нас зрадило, зрадили й вони. І ті жидівські генеральні секретарі й міністри, що з найбільшою сприятливістю з нашого боку використовували в інтересах свого народу широкі права його на українській землі, автоматично перейшли на бік наших ворогів. Численна участь жидівських елементів у лавах большевицької влади, що поборює визвольні змагання українського народу, активна участь організованого жидівства в процесі, дикунське улюлюкання в пресі, головню московській, так насиченій жидівським елементом, наочно перед усім світом виявили, що жидівство є чинник московського імперіялізму, безумовно для нас ворожий.

Така ясність має деякі позитивні сторони, бо, очевидно, увільнить нас надалі від того політичного сентименталізму, що в добу Центральної Ради і пізніше підпорядковував інтереси українські інтересам наших меншостей. Це, розуміється, не може здвигнути нас

з наших засадничих національно - державних позицій, рівного права для всіх громадян України і притягнення її населення, без різниці національності, до державного будівництва, але мусить надати більше ясности й твердості цим нашим позиціям щодо дотримання наших життєвих інтересів. Без якогось сантименталізму, шляхом справедливої, але твердої і себе гідної правно-державної системи, ми певні, жидівське населення на українській землі буде поставлене в рамці чинника, що не буде і не зможе шкодити державно-національним інтересам України, а служитиме їм.

Що ж до большевизму, як такого, то в якій би мірі не був він актуальним для нашого моменту, треба об'єктивно оцінювати, що це чинник лише частинний та тимчасовий. Большевизм — не вічний. Дні його пороховані, і не можна нам визвольні пляни наші звужувати до масштабів нашої боротьби лише з самим комунізмом, уособленим для нас у большевицькій владі на Україні. З упадком большевизму ми лише на один етап наблизимося до своєї мети, — і той етап не буде найбільший.

5.

Майже три століття нашого державного анабіозу породили ширші перешкоди для нашого визволення, — невгамовану націоналістично - імперіялістичну московську експанзію. І ця сила підпорядковує собі до послуг інші часткові чинники, в тім числі і жидівство, і большевизм, що стали свідомим речником московського націоналістичного імперіялізму. Зокрема таким московським імперіялістичним чинником стає комунізм з його назовні інтернаціональними засадами. Був московський режим самодержавний, заступив його специфічний московський режим, т. зв. демократичний, настав нарешті московський режим комуністичний, але всі вони однаково були московсько-націоналістичними та незмінно поборювали й поборюють справу української незалежності, використовуючи всі сили й способи до того — і домашні, і міжнародні.

Отже і ми в загальних плянах нашої визвольної боротьби повинні зосередити свої зусилля найперше і найбільше на цьому ворожому нам чинникові, що був, є й буде головною пружиною ворожих для нас акцій.

Це треба особливо пам'ятати нам тепер, коли паризькі події могли б скерувати почуття наші й нашу думку на бічні стежки, коли витворені процесом нашої загрози б розбити пляновість нашої визвольної енергії, спростувавши її на побіжні й другорядні цілі, спровокувавши її до нерозважних учинків. Живемо у відповідальній історичній добі, переживаємо відповідальні обставини. Ясно заховуючи зимну кров та тверду волю, маємо відчувати відповідальність свого національно - державного чину. Це буде найгідніша й найдоцільніша відповідь на ворожу провокацію, так ясно замарковану в паризьких подіях.

(„Тризуб”, 1927).

II

**Потреби та завдання
української еміграції.**

УКРАЇНЬСЬКА ЕМІГРАЦІЯ, ЯК ЯВИЩЕ СОЦІАЛЬНЕ.

Революція на сході Європи виявила такі життєві процеси, які під тиском попереднього режиму відбувалися там в самих глибинах народнього життя та могли — до революції — виявлятися лише в формах нелегальних. Може найважливішим та найбільш глибоким з тих процесів було національне самовизначення народів, що входили в склад російської імперії. Ця остання з своєї природи мала б бути імперією народів, але в дійсности була втіленням всебічного імперіялістичного режиму одного з народів, що був навіть меншістю в порівнянні з цілою масою решти населення ріжноплеменної держави. Народи Росії, — чи то відразу оружно підбиті, чи в дальшому насильно підпорядковані через зламання договорів, — не зрікалися своїх національних та державних змагань і провадили визвольну боротьбу у різних потаємних формах. А коли розвалилися мури тюрми народів, вони практично здійснили ті свої національні змагання, для яких ґрунт був підготований іще в умовах самодержавного режиму.

Зокрема в такій позиції знайшовся народ український. Справу національного самовизначення виявив він у всій широті та допровадив її до останніх логічних вислідів — до утворення незалежної держави. В якій мірі був той чин ґрунтовний, свідчить хоч би вже те, що нові чинники, які прийшли на зміну української державности, утвореної в формі Народньої Республіки, примушені були в конституції радянської республіки визнати засаду самовизначення українського народу, аж до державного відділення.

В боротьбі за власну національну державність взяла участь широкі маси, що в осягах національно-державного ідеалу бачили безпеку своїх питомих культурних, економічних і політичних інтересів. Тож

не диво, що коли під впливом складного комплексу обставин визвольна боротьба дала несприятливі наслідки, то висліди ті народ прийняв як явище тимчасове, і продовжує визвольний процес не лише на терені України, але й поза її межами, серед вигнанців з рідної землі, серед еміграції. І там і тут однакові цілі, бо ідейні позиції — ті самі. Бо навіть ті елементи, що в чинниках інтернаціонального режиму бачили носіїв ідеї соціального визволення та сподівалися за того режиму вийти на шлях соціальної рівності та добробуту, — і вони нарешті розчарувалися та в переважній більшості стали по стороні українських народніх мас.

На тлі подій далекого й близького минулого по майже двадцятилітньому існуванні на чужині українська еміграція вже може бути об'єктом безстороннього досліджу, що мав би на цілі з'ясувати ґрунт її повстання, її ідеологічну природу, цебто її настрої, змагання та цілі, — та її місце, як соціального чинника, в сучасному житті.

Значна кількість тих елементів, що найбільш активно брали участь у визвольній боротьбі: державний апарат, кількадесяттисячна армія, різні громадські та політичні групи — опинилася на чужині, не тільки в Європі, але й у позаєвропейських краях. Уперше в історії зобачив світ еміграцію — таку численну та разом таку різнородну щодо свого соціальної й політичної натури, але об'єднану в одній національно-державній ідеї. Серед тої еміграції бачимо справді дуже велику різнородність щодо матеріального чи інтелектуального стану, щодо громадських чи політичних поглядів; бачимо різні так звані політичні орієнтації, — симпатиків того або іншого внутрішнього чи міжнародного порядку; бачимо на еміграції поруч із легальним урядом УНР кілька спроб утворити ефемерні уряди на ґрунті нездорових емігрантських настроїв. Але весь той широкий обсяг громадських та політичних настроїв не виходить за межі однієї спільної ідеї — ідеї української державности, одного загального прагнення — відбудови незалежної української держави.

В цьому українська еміграція, як і еміграція інших поневоленних народів, глибоко різниться від московської еміграції. Прагнення цієї останньої не йдуть далі

повалення комуністичного режиму у внутрішніх рямцях нинішньої національно - московської держави, бо нинішній комуністичний уряд, як і попередній, береже, лише в інших формах, і національну московську культуру, і московську державність. Що ж до української еміграції, то завданням її є оборона своєї власної національної культури та власної національної держави. Усі інші внутрішні питання вона відкладає до другого дня, коли відновлено буде національно-державні основи існування народу, ті основи, без яких неможливе нормальне життя — і культурне, і економічне, і соціальне, і політичне. Тому залишаються на еміграції, не визнаючи нинішнього режиму на батьківщині, навіть елементи комуністичного світогляду, бо в умовах комуністичної держави на Сході Європи не бачать здійснення свого, спільного з усією масою еміграції, ідеалу незалежної національної держави.

Отже, як бачимо, вся українська політична еміграція об'єднана в своїх основних настроях, хоч і як широка та різнородна гама її світоглядів. Вийшла вона з батьківщини в процесі боротьби, численно більша її частина — навіть із зброєю в руках. Тому політичний характер мають навіть ті її елементи, що безпосередньо не беруть участі в політичній акції. Сама вже по собі позиція її — позиція визвольної боротьби — надає їй характер політичний.

Цей політичний момент, що духово зв'язує українську еміграцію з батьківщиною, є найхарактернішою психологічною її рисою. Без свідомості того зв'язку вона тратила б ґрунт, перспективи, самий сенс свого існування; вона втратила б своє призначення бути політичним резонансом свого народу й через те розплилася б серед чужинецького населення, органічно влившись в його масу. Але вже скоро два десятки літ українська еміграція твердо захоче свою відрубну позицію; вона не зійшла з свого шляху, хоч були критичні моменти для переоцінки її прагнень, були обставини, що скеровували до найбільшого скептицизму. І таку духову витривалість черпає вона якраз в свідомості свого зв'язку з батьківщиною.

Безпосереднім формам того зв'язку перешкоджає взаємна непереступність кордону. Але й по мимо того

є багато шляхів, що дають можливість докладно обсервувати життя на рідній землі — на основі тих даних, що можуть бути приступні поза всякими кордонними перешкодами. Не зважаючи на всі несприятливі обставини, безнастанно утримується внутрішня єдність між населенням України та її духовою еманациєю — еміграцією на чужині, — єдність, основана на глибокому зрозумінні одної спільної визвольної цілі. Способи й методи, що ведуть до тої цілі, можуть бути ріжні, але ціль є одна, яка й присвічує, як провідна зоря, в національному призначенні еміграції.

Українська еміграція вважає, що в пляні розподілу національних сил вона, як плоть від плоти й кров від крові свого народу, має виконувати ті національні функції, яких український народ на своїй землі виконувати не може.

Найперше — функція речника національних змагань перед закордонним політичним, громадським і навіть просто людським світом, перед тими масами закордонного громадянства, що в умовах демократичного режиму стають основою громадської та політичної акції. Сучасне життя на Україні стало об'єктом уважливого дослідження з боку еміграції, не лише індивідуального, але й колективного — в численних громадських установах, у високих школах, у наукових організаціях. Наслідком того найріжнородніші сторони життя України — в її минулому, сучасному та в перспективах майбутнього — українська еміграція освітлює всебічно і в закордонних політичних колах, перед представниками ріжних урядів та перед скупченням їх в Лізі Націй, в закордонних громадських організаціях, в наукових установах, в пресі та у формі публичних викладів.

Надаючи у вислідах визвольної боротьби головне значіння власним силам народу, українська еміграція піддає досліддам увесь обсяг українського життя не лише для освідомлення закордонних чинників. Еміграційна акція виходить з думки, що упродовж довголітньої чинности комуністичного режиму ціле покоління на Україні виховується в дусі того режиму й у відірваності від життя закордонних країв, які виходять з інших засад — засад загальнолюдської культури. Освітлити під цим кутом факти українського життя, дати матеріал, що міг

би скорегувати та поповнити односторонні погляди молодшого українського покоління — оце одно з найважливіших завдань, яке ставить собі еміграція.

Одночасно провадиться праця поглиблення серед самої еміграції реальних відомостей щодо сучасного українського життя. Організації наукові — високі школи, наукові товариства, інститути — піддають науковому дослідженню ті явища та форми життя, що характеризують сучасне становище на Україні. З особливою увагою досліджуються, в світлі питомих інтересів української нації, чинники економічні, що завжди і всюди, а нині особливо, складають саму вісь людського життя. Та не залишаються без уваги й інші сторони життя — культурного, соціального, політичного, при чому приймаються на увагу ті основні зміни, що вже органічно ввійшли в народне життя. Зокрема політичний режим, його органи та форми, не лише теоретично студіюються, — політичне виховання емігрантської маси пристосовується і до потреб практичних. Політичні партії, перенесені за межі своєї землі, не можуть, розуміється, провадити на чужині нормальної політичної праці, але вони поглиблюють свою ідеологію, користуючись з досвіду політичних закордонних організацій; вони надають своїм партійним гаслам більшої відповідності життєвим потребам, не звязуючи майбутньої діяльності стислими приписами партійної програми, а більш еластичними формами партійної плятформи, що дають самі напрямні лінії майбутньої політичної праці. Ширшою школою громадського виховання стають численні громадські організації, що усвідомлюють серед еміграційного громадянства ті завдання, які стоять перед громадськими чинниками в нових обставинах.

В трагічній історичній долі українського народу це вже другий масовий ісход. Перший був два століття тому по нещасливій полтавській баталії, що на довший час вирішила долю України, видаливши за її межі тисячі борців за її державну незалежність — з гетьманом Іваном Мазепою на чолі. Аналогічні явища бачимо ще в історії польського народу по збройних повстаннях в минулому столітті. Це ті історичні факти, що фіксують невмирущість визвольної ідеї в житті народів, непереривність їх національно-державних змагань. Але

в такому широкому закрої історія знає цей факт уперше.

Елементи української еміграції розсіялися по всьому світі. Вбираючи в себе цінності культурного життя людства, еміграція відіграє поважну роль в національній українській справі, як звязковий посередник між широким світом культурного людства та основною масою свого народу; вона лучить основне тіло своєї нації з тими досягненнями світової культури, від яких український народ фактично відірваний за нинішнього режиму соціальної утопії. В тій своїй чинності еміграція виходить з думки, що життя не стоїть, що режими міняються, що тому треба бути приготованими до всяких можливих у майбутньому політичних пертурбацій; що засаднича позиція еміграції зобов'язує її до ріжних передбачень, до чуйности тих мудрих дів, що ждали жениха з повними світильниками. Рівночасно тими шляхами, що про їх згадувалося вище, українські еміграційні чинники вводять у свідомість громадянства, серед якого живуть, фактичні відомості про історичну долю та про сучасне положення своєї батьківщини, про свої визвольні змагання. Ту роль, яку виконували на початках відновленої української державности дипломатичні українські місії, виконує тепер вся маса української еміграції в її цілому. Коли зважити, що впродовж більш як два століття, з огляду на режим, що панував на Україні, ті відомості не доходили в належній повноті до закордонного світу, то вже сама роля світового інформатора досить підкреслює поважне значіння еміграційного чинника.

Те значіння переходить за межі властиво українських інтересів. Вже самі розміри й положення української території та кількість і характер українського населення, економічна роля України, як продуцента й споживача, — все це надає Україні значіння того чинника, унормування життя якого не залишається без впливу на економічне та політичне заспокоєння Європи. В освітленні того значіння своєї батьківщини й полягає історична роля української еміграції не лише в своєму національному житті, але також і в міжнародньому, загально-людському.

(„Prométhée, 1933).

ІДЕЙНІ РОЗБІЖНОСТІ.

Доля судила нам пережити драму жидівського народу, так незрівняно оплакану його співцями й пророками. Приходить до пам'яті глибокий зміст тої драми і не менш глибока її мораль. За гріхи наші покарано нас, і поки не позбудемося тих тяжких гріхів своїх — сидітимемо на ріках вавилонських і плакатимемося на свою долю.

Тяжкі гріхи. Гріхи „празднословія, любоначалія” — це лиш квіточки. А найбільший гріх — нехтування добра народнього, інтересів нашої батьківщини. Чужим богам вклонилися ми і послужили їм. Всі ми — і інтелігенція і народ. Інтелігенція — кумирам своїм партійним, своїй партійній зарозумілості, народ — золотому тельцеві свого обійстя, своєї хати, поза якою не хотів знати ніякої загальної справи, ніякого національно-державного інтересу. Чим згрішили, тим і покарані, тяжко покарані, без милости, без жалю. Народ наш терпить покуту на рідній землі, позбавлений усього свого добробуту, за яким нічого більше не бачив, а інтелігенція або гине по тюрмах та засланнях, або — і це ще судилася нам не найгірша доля — хилить голову на ріках вавилонських, мріючи в тузі про рідні береги.

Багато українських людей розкидала доля по світі. Скільки є тих збігців з рідного краю, що так тяжко знаходять собі притулок на чужині! Скільки військових людей з України, скільки тих, що вийшли звідти разом із своїм державним осередком, скільки тих, що обставинами долі були закинуті в армію Врангеля і з нею подалися за кордон, або полонених, що перебувають на німецькій землі ще з часу всесвітньої війни!

Розсипалося, розпорошилося наше громадянство за кордоном, навіть і полічити його ніхто не заходиться. Усюди марнується і гине українська сила, що не знахо-

дить собі ґрунту там, де вона так потрібна. Та чи зрозуміла вона кару свою і покаялася?

Поки що — не дуже це видно.

В європейських осередках багато перебуває типової української інтелігенції — і старшої, і „мартівської”, що самовизначилася в революційних часах. Ці люди виїхали за кордон здебільшого в пору нашої державної весни з широкими завданнями та уповноваженнями, де по втраті державности мусіли відійти від своєї роботи й залишилися тут до цього часу — кожна група із своїми до протилежности ріжними настроями. Одні на власну руку продовжують національну справу, з якою виїхали, хоч як тяжкі умови для позитивної роботи на еміґрації. Інші здолали перевезти за кордон лише „великих слів велику силу” і культивують словесне марнотратство на екзотичному закордонному ґрунті ще пишніше, ніж у себе вдома. Це й зрозуміло: відірваність від реального ґрунту батьківщини спонукує до всяких політично-державних абстракцій, що закривають справжнє життя та його справжні потреби.

Коли б то були самі лише словесні іграшки, то нехай би собі люди тим тішилися. Але, на превеликий жаль, все чути про нові й нові діла земляків наших, що в скрутний час для нашої батьківщини докладають рук своїх до збільшення її недолі. То в пресі появляються злісні, провокаційні і в основі своїй неправильні чутки, то один по одному виникають авантюрні замахи, що мають за ціль викликати замішання в настроях громадянства. Коли б це творили лише ті, що за ними там, на Україні, шибениця плакала, — ще було б пів біди. А то здебільшого займаються цим недавні агенти і відпоручники державної влади, що не встигли ще й чобіт стоптати тих, які куплено за державні гроші. Руїнують і палять те, чому ще так недавно вклонялися.

Така безвідповідальність своїх вчинків, такий цинізм горожанського чуття — це дуже прикрий знак нашого часу й наших обставин. Особливо, коли мова йде про вершки нації, що повинні бути свідомі перед своїм народом, та ще в нинішнє „время люте”. З такими настроями погрузнемо в ріках вавилонських на саме дно і не бачитимемо рідного Єрусалиму. І приходиться думка: чи була б від того втрата для батьківщини, коли б усі такі

елементи розтворилися в гущі закордонного життя і не несли б з собою на рідну землю своєї розпусти. Мимоволі пригадуються слова поета:

О, як би то сталося, щоб ви не вертались,
Щоб там і здихали, де ви поросли!
Не плакали б діти, мати б не ридала,
Не чули б у Бога вашої хули
І сонце б не гріло смердячого гною
На чистій, широкій, на вільній землі.
І люди б не знали, що ви за орли,
І не покивали б на вас головою...

За гріхи наші покарано нас, покарано тяжко, але справедливо. Тим справедливіше, що ми й не каємося. Коли нашу матір розпинають на хресті, ми не лише ділимо її ризи, а й юві цвяхи вбиваємо в її обезкровлене серце.

Ці нездорові явища на еміграції тому так помітні, що вони негативні, бо негативне завжди кидається скорше в очі. Статистику слабих та близьких до смерти ми знаємо краще, ніж живих і здорових. Тому так і кидаються в очі хвороби нашої еміграції.

Але ж поза цими хворобливими елементами більшість нашої еміграції в найтрудніших умовах заховала міцний дух, тверду віру й надію. Скільки таких чистих українських душ розкидано по непривітній чужині! І коли говорити про моральну й реальну цінність українських емігрантських елементів, то треба мати на увазі не згадані вище сили, пропаші в нинішній час нашого лихоліття. Справжні українські патріоти й громадяни — це ті, що терпляче несуть свій тяжкий хрест на ріках вавилонських, що живуть думкою про наш рідний і незабутній Єрусалим, що й серед несприятливих обставин продовжують діло, яке морально зв'язує їх з борцями за наше визволення на Україні.

(„Укр. Трибуна”, 1921.).

ПОВОРОТНИЦЬКА ТЕЧІЯ.

1.

За нашого перебування на еміграції був час обміркувати і справу власного, особистого становища на вигнанні і взагалі стан, ролю та перспективи нашого перебування на еміграції. В тих думках, при всьому абстрагуванні справи, центральне місце займає завжди наша незабутня батьківщина, — земля обітована, до якої духом линемо з рік вавилонських. Отой сум за Україною, нудьга з природної любови до рідного краю і стали психологічною основою для відомої течії серед нашої еміграції — течії поворотництва.

Всі хочемо додому. Покинули ми батьківщину не з своєї волі, — силою обставин приневолені ми були її покинути. Здебільшого відходили крок за кроком, обороняючи кожную пядь рідної землі, аж поки не мусіли перейти на чужу землю, щоб тут продовжувати, хоч і в іншій формі, боротьбу з окупантом. І з чужих країв сумним оком стежимо за кожною дрібницею того, що по той бік кордонів діється. Кожен хотів би жити хоч як зле, аби лише дома, і мало хто не повернувся б, коли б було можна.

Але чому такий сильний потяг додому, а поворотницька течія не дуже широка? До вирішення цієї справи підходять люди обережно, розважливо. Появилось було кілька десятків сменовехівців, але решта еміграції, коли не брати на увагу галичан, яких щодо Великої України треба вважати не за емігрантів, а за імігрантів, перемагає свої безпосередні стремління, не використовує формальних можливостей повороту, не використала навіть у свій час загальної амнесії. В чому тут секрет?

Головна причина -- в ідейних настроях еміграції, що визначають її основну, засадничу позицію. Українська еміграція ясно здає собі справу svojого принци-

п'яльного емігрантського становища. Наш народ пережив велике національне нещастя: на землі нашій змінилася не лише форма соціального чи політичного режиму, але зруйновано самі основи національного життя — зруйновано державу. Тож ми — жертви не того чи іншого режиму, ми — еміграція не звичайного європейського типу; ми не те, що була у свій час французька еміграція, не те, чим є тепер еміграція італійська, угорська, еспанська, що не мириться з політичним режимом у себе вдома; на те, чим є нинішня еміграція московська, що не визнала комуністичного режиму. Вся та згадана еміграція має у себе вдома свою владу, що, за всієї різниці політичних засад, стоїть на сторожі основних національно-державних інтересів даної землі. А в нас — чужа, окупаційна влада, в основі ворожа нашим національно-державним інтересам. Коли москалі опинилися поруч із нами на еміграції, не приймаючи большевицького режиму, большевицької соціальної системи, то нас не це привело сюди. Багато українців на еміграції, що ставлять націю вище за клясу, державу вище за партію, не вагалися б повернутися додому під найгірший режим та боротися з тим режимом вдома, коли б там, вдома, збережено було засади української національної державности. Тоді на еміграції залишилися б самі сутополітичні елементи, як рефлекс на певний політичний та соціальний режим, а вся решта еміграції, увесь патріотично настроєний загаль її, не сидів би на еміграції, а здебільшого на еміграцію зовсім і не йшов би.

Перебування на еміграції великої маси москалів, що, як самі кажуть, вважають большевицьку владу за „власть русскую”, з нашої національно-державної психології уявляється не лише як непорозуміння, а як результат повної атрофії національно-державного чуття. В колишній Росії справжній здоровий патріотизм захоували лише власне т. зв. інородці, бо їх патріотичне чуття увесь час було насторожене через урядові репресії, а панівна національність панувала пасивно, і патріотичне чуття її тими репресіями над чужою душею не лише присиплялося, а навіть перекручувалося, калічилося. Наслідки цього особливо помітні на еміграції: з одного боку бачимо, що, навіть безпорадно висячи в емігрантському повітрі, росіяни не відмовляються від

старих зоологічних апетитів, а з другого — не розуміють, що коли компанія Бронштейн-Джугашвілі-Держинський — „русская власть”, то не годиться вести на неї чужоземну силу. Большевицька влада на Україні чужа нам не лише через свій переважно чужинецький склад, але й — головніше — своїм духом, що з засади ворожий національно-державним інтересам України.

Отже українська еміграція — продукт не лише соціальних та політичних причин, але, головню, національних та державних. Такий основний характер нашої еміграції об'єднує всі кола її, що між собою різняються поглядами соціальними та політичними. Це визначає основну позицію української еміграції до окупантської влади — позицію негативну, протестантську, революційну. В цьому знаходимо і засадничу нашу відповідь щодо поворотництва під владу окупантів, — відповідь без сумніву негативну.

Отой здоровий і твердий державницький настрій української еміграції і стоїть тим психологічним ґрунтом, що на ньому не може вкоренитися течія поворотництва. В засадничих поглядах українських емігрантів — ґрунту для поворотництва нема. Ґрунт для тієї течії, крім зазначеної вже душевної тяги додому, криється в тяжких обставинах емігрантського життя. Емігрантська доля — або тяжка, чорна робота без просвітку, або благодійний шматок хліба, — ніщо з того не підносить ні зовнішньої, ні внутрішньої гідности емігранта. Він бідує і почуває себе соціальним парієм. Ще т. зв. трудова еміграція, що заробляє власними руками в Польщі, Румунії, Франції, — хоч тяжко заробляє собі шматок, здебільшого сухий, хліба, та все ж більше певности має в завтрашньому дні. Гірше почуває себе та частина еміграції, що живе на допомозі. Виробляється хороблива психологія непевности в собі, страху перед завтрашнім днем, перед життям взагалі.

На це єдина рада. Живемо в наймаркантнішій добі боротьби за існування. Боремося за своє існування вже кілька літ, — і що цінніше маємо, то це те, що вибороли власними зусиллями, самодіяльною організацією. І надалі врятувати може нас той самий шлях — шлях самоорганізації. Як саме, про це не буду тут говорити, про це досить вже писалося на сторінках україн-

ських органів преси. Пора вже не писати та не говорити, а щось у цьому напрямі робити. Коли справа самоорганізації буде доконана, уникне той фактор поворотницької течії, що до поворотницького питання безпосередньо не належить, але фактично всю ту течію під своїм впливом головно й держить.

2.

Звернемося до поворотницької справи безпосередньо та спробуємо розібратися в психології тих, що мають тенденцію до повороту, бо, очевидно, поворотницька психологія йтиме тими ж шляхами й далі.

Звичайно, коли мова йде про поворот, то ділять еміграцію на політичну й неполітичну. Для першої, мовляв, поворот неможливий, для другої — можливий. Чи має рацію такий поділ?

Багато теперішніх емігрантів були собі просто добрі патріоти і ніякі політики. В процесі активної боротьби за українську державність їх політична свідомість зростала, все більше висвітлювалась, в широкий політичний рух вливалися вони не лише стихійно, а й з деяким мінімумом політичної свідомости, і нарешті на еміграції опинилися не лише з самої позиції збройних борців за свободу батьківщини. Тому вся еміграція — політична, хіба за малим випадковим винятком. Політична еміграція — це не лише т. зв. політики, що їх винесла на поверхню політичного життя активна боротьба дома й тут, але й усі ті елементи, що живуть політичним життям, навіть не належачи до тої чи іншої партії, що живуть громадськими інтересами чи виявляють своє відношення до окупанта хоча б пасивною єдністю з рештою еміграційної маси. Тому большевики не роблять різниці між еміграцією, усю вважають її за політичну, бо окремі елементи її боролися проти них, або були з тими, що боролися, та до всієї прикладають одну мірку: пропонуючи амністію, а не вільний поворот, всім без різниці емігрантам і так само без різниці виводячи "в расход" по повороті. Отже, трудно відділити еміграцію політичну від неполітичної.

До того штучного поділу штучно звертаються ті, хто хотів би повернутися з „обивательських" життєвих причин, але намагаються притягнути до того аргу-

менти іншого порядку, — розумують на тему можливості культурної праці на окупованій території, похваляють вимушені більшовицькі компроміси, витолковуючи їх, як докази розумної і доброї волі. Таким людям мусимо рішуче й категорично пояснити, що коли їм треба повертатися додому з якихось особистих причин, то нехай вони мотивами засадничими не покриваються, — засадничого оправдання з погляду політичного вони знайти не можуть, бо це порушувало б нашу засадничу еміграційну позицію, яка не дозволяє капітуляції перед окупантом. Коли поворотці зачисляють себе до випадкових втікачів, що коряться кожній владі предреджацій, — то чим скоріше й повніше повернуться додому такий елемент, що властиво з еміграцією не зв'язаний, тим краще для тих, що залишаються. Останні будуть вільніше та гідніше почувати себе в своїй горожанській ролі. Коли в емігранта нема політичного завдання, то перебування його на еміграції безпредметове, і осуджувати їх ми, розуміється, не будемо. Ніяких віхів вони не змінюють, бо вони просто не мають віхів. Маємо до них не злість, а жаль, коли вони, засліпленні натуральним бажанням бути дома, дійсно не відають, що творять. Не осуджуючи їх, не насилуючи їх волі, маємо обов'язок розкривати їм дійсний стан річей, щоб люди не були обдурені фіктивними перспективами, а коли йдуть, то щоб знали, на що йдуть. І коли наше освідомлення фактично має характер остороги, то це залежить не від нашої доброї чи злої волі, а від тих обставин, що ждуть поворотця дома.

А що жде поворотця? Звичайно говориться, що поворот трудний чи неможливий для політичної еміграції, а для неполітичної — річ інша. Це пуста і шкідлива байка. Перш за все ганебна процедура каяття та всяких обіцянок — однакова для всіх і для всіх однаково прикра, бо й політики й не-політики мають однакову людську гідність. Але й виконання усіх попередніх ганебних вимог не гарантує навіть особистої недоторканої, не то, що права на вільну працю, на зарібок для життя. Від попередніх часів нічого в більшовицькім ладу по суті не змінилося. Панує та сама терористична система, лише раніше, для більшого застрашення, все відбувалося на очах, а тепер — тайно; продовжують чин-

ність декрети, що кожний, хто у свій час не зареєстрований, позбавляється громадянства; діють та видаються нові обіжники, що устанавлюють порядок, кого з поворотців, де і яким порядком спроваджувати до в'язниці чи просто виводити „в расход”. Отже кожен поворотець наражається на найбільші репресії, на небезпеку самого життя. Нарешті, приїхавши благополучно додому, чи знайде він заробіток? Становище безробіття в большевії продовжується й посилюється. Інтелігентну працю на Україні виконують чужинці — москалі і жиди, і конкурувати з ними емігрант, очевидно, не зможе, — само його становище тому не сприяє. Отже, хоч як трудно тут, а там не легше, особливо для колишнього емігранта. Тому наші близькі не кличуть нас додому.

Не кличуть наші близькі та фактично не кличуть, а навіть не пускають і самі большевики. Вони, пускають того, кого потребують мати, як спеца, чи щоб знищити фізично або морально. Не пускають навіть перекінчиків, — досить їх розкласти; вимагають їх праці тут, на еміграції, саме праці розкладової. І це цілком зрозуміло. Люди, що 5—10 і більше літ перебули на еміграції — що вони можуть розказати людям, які весь час були відірвані від світу та жили відомостями з казюноної преси?

Отже — не пускають, а коли пустять, то життя поворотця неможливе. Тому свого часу Нансен, що спершу у репатріації вбачав вирішення еміграційної справи, врешті примушений був константувати, що большевики не хотять приймати поворотців, а умови сучасного життя в СРСР не сприяють поворотові додому.

Таким чином, навіть для категорії т.зв. не-політиків поворотництво зводиться до приниження, до небезпеки для життя, до тяжкого бідуння — і врешті для більшости навіть неможливе.

3.

Простіше рішення проблеми повороту для політиків. Власне це ніяка проблема. Ця категорія емігрантів, що займає ясну, засадничу позицію революційного протесту проти ворогів соціальних і політичних, головно проти окупантів, взяла на себе згори обов'язок, в певній мірі місію, боротьби з ними. Здача позиції, капітуляція, засада льяальности, співробітництва, замість протесту

й боротьби, — таке становище не відповідає гідності людській. Ганебність його ще більше підкреслюється виконанням принизливих умов повороту. Інша річ давати різні підписки там, під обухом, де нема іншого виходу, де ті, що залишилися, фактично визнали владу. Але якщо пописується таким чином людина, що провадила боротьбу проти окупантів тут, на еміграції, що в деякій мірі звязала ту боротьбу з своїм іменем, то це не просто вихід із лав борців, а вже повний аванс ворогові, свідоцтво його перемоги, сіяння розкладу в лави тих, що продовжують боротьбу. Особливо великий це злочин з боку тих, що стояли на чолі війська: вони відповідають за кров і життя тих, кого вели на збройну боротьбу та перед пам'яттю котрих ганебно зрадили.

Такі бувші люди з політиків не лише гинуть для справи, якій вони служили, але звичайно ще й не обмежуються пасивною ролею. Большевики вимагають від них не лише капітуляції, але й більш активних послуг — спорадично вирікатися всього, що колись святе було, плювати на еміграцію та похвалювати окупаційний лад, а то й служити в ГПУ. До якої моральної драми може привести така капітуляція, бачимо на прикладі Б. Савінкова, що, як у євангелії, „шед, удавися”.

Поворот не може бути легальний та гідний. Серед московської еміграції, правда, завелася така компанія диваків, на чолі з Є. Кусковою та А. Пешехоновим, що формальним шляхом намагалися здобути легальний поворот додому, але це т. зв. „т-во самогубців” викликає лише жалісну усмішку у самих большевиків. Гідним може бути лише поворот нелегальний, але для оцінки його з погляду доцільності може служити той самий приклад Б. Савінкова. В кращому випадку цей спосіб може придатися лише для дуже обмеженої верстви еміграції, але ті „кращі” випадки можуть бути лише винятком. З усіх установ у большевиків найкраще працює якраз ГПУ, де беруть участь старі спеціалісти, що ще за старих часів культивували свою спеціальність до високої міри, а тепер мають ще ширше поле для практики та всяких експериментів. Тому цей спосіб повороту не йде в рахунок для широкого вирішення справи повороту з огляду на чисельну обмеженість кадрів, які він може обійняти.

Як би не підходити до справи поворотництва, як би не ділити еміграцію на окремі категорії, чи навіть індивідуалізувати кожний окремий випадок поворотництва, усюди наразимося на ту вищу, якусь ніби стихійну силу, що навіть у сліпих своїх впливах діє побіч та в згоді з засадничими мотивами. Елемент стихійности в емігрантській долі—безперечний. Багато, кому слід було лишитися дома, опинилися на еміграції і, навпаки, на еміграцію не попало досить тих, що їм не слід було лишатися дома. Як у притчі про багача й Лазаря, безодня велика поділяє тих і інших від натурального їх споріднення, і ту безодню перейти трудно — однаково трудно з обох боків. Переходи ті можливі ще індивідуально, навіть групово, але масового підбору поріднення елементів в обставинах, які склалися фактично, — не може бути. Кому конче треба та хто має волю, той, розуміється, на той бік прорветься, як і навпаки. Але як не в інтересах большевиків збільшувати на своїй території кадри людей, контрреволюційно настроєних, так і не в інтересах емігрантів, загалом беручи, іти на певне самогубство — у формі фізичній чи моральній.

Отже маса еміграції в часі большевицької влади залишиться на чужині, — принаймні, поки большевики будуть большевиками. Це, не зважаючи на числові та моральні втрати в лавах еміграції, забезпечить існування таких емігрантських кадрів, що їх досить буде для виконання якоїсь політичної місії за кордоном. Для тих кадрів залишаться незмінними засади, на яких стоїть українська еміграція — засади революційної боротьби з окупантом. Ті засади коріняться в реальних умовах нинішнього життя України і зміняться лише тоді, коли не стане окупації.

В широких перспективах нашої історичної боротьби за державність те, що з нами сталося по памятного 20-му році — це тяжкий удар, але — не національна катастрофа, що закривала б перед нами дальші стадії боротьби. Цей удар може прибрати катастрофічного характеру, якщо ми, замість свідомої позитивної акції, виявимо байдужість і громадський маразм у нашій національній справі.

(„Тризуб”, 1926).

НЕ ГАЙМО ЧАСУ.

Доходять до нас вістки про потворні умови життя там, по той бік Збруча. Голод, холод, терор, потоптання людського права й людської гідности та над усім — постійний зоологічний страх за життя. В тих умовах, де все придушене, не стає місця на громадянську, національну роботу. На Московщині вже бачимо своєрідне „непротивлення злу”, повну протрацію народнього життя, до краю опанованого залізною диктатурою. На Україні живчик життя не перервався ні серед інтелігенції, ні серед народньої маси; але вживаються нелюдські заходи, щоб його й тут припинити або, принаймні, примусити його битись під такт московської диктатури.

Ясно, що при таких умовах не може там бути пляномірної, організованої національної праці — культурної, промадської, державної. Все ж не погас огонь у душах людських і не припиняється там рух нашої національної справи. Там іде справжня боротьба, смертельний бій за само існування України. Власне там кладуться реальні підвалини її життя. Але в умовинах бою не можуть творитися ті духові цінності, що так само потрібні для існування нашої держави, — теоретичний зміст її внутрішнього життя, національні форми її державного існування, — все те, що належить до поля нашої духової, в широкому значінні, національної культури.

Це все дуже підносить ту роль, що мусить відіграти наша інтелігенція за кордоном. Та роль поважна й відповідальна, навіть незалежно від спеціальних завдань міжнароднього характеру, які лежать на ній спеціально. За кордоном багато людей здобуло освіту, життєвий досвід, чималий стаж громадянської праці. І та наша еміграція повинна докласти рук до творення тих духових цінностей, на які вона здатна. Ця повинність особливо виступає тепер, коли інтелігентські сили —

мозок нації — на Україні фізично гинуть, — вивозяться на чужину, нищаться або просто вимирають від тяжких умовин життя.

Які б не були тяжкі матеріальні та інші умови життя наших збігців за кордоном, але для духової праці тут перешкод нема. Інтелігентські сили нашої еміграції можуть вільно й незалежно, в об'єктивних умовах, випрацювати все те, що потрібне для установаження норм нашого громадського й державного життя, нашої державно-громадської ідеології і практики. Тим, хто вигнається під тягарем політичної та економічної руїни, ми повинні подати висліди закордонного досвіду про ту руїну, всі ті шукання виходу з неї, всі ті спроби поладження суперечностей і конфліктів, які вигадує невпинна думка старого культурного світу. Повинні ми подати і свою власну думку, як об'єктивні глядачі, щодо умов і розбурханого закордонного життя, і нашої власної зруйнованої, але неприборканої батьківщини, з якою маємо сякий-такий зв'язок і маємо можливість придивлятися до її життя і прислухатися до її голосу.

Ми повинні на культурному Заході і сами чогось навчитися, і навчити тих, хто вже стільки літ відірваний від культурного світу, від культурного життя. Не можна напевно знати, коли будуть фактично використані результати нашої роботи, а тому — не гаймо часу, щоб вивчити хоч найпростіше, але практично найбільш потрібне, — напр., так важливі практично для нас системи державного та адміністративного права по різних краях Європи, системи й техніки політичного життя, народнього господарства, тощо. Перед нами — необмежене поле для задоволення наших культурно-національних потреб. Власна самостійна державність поставила перед нами величезні завдання в цім напрямі, але ми їх у свій час не виконали, бо інтелігентські наші сили, майже всі без останку, впірнули в політичну й державну роботу. Так і лишається нерозораним оболігом уся культурна нива нашого життя — сфера письменства, науки, шкільництва, прикладної лектури.

За кордоном наша інтелігенція повинна виконати покладені на неї самою долею всі ті завдання, повинна принести на Україну все те, чого там раніше не можна було, а тим менше тепер нема сприятливих умов утво-

рити, все, чого можна досягти в умовах нашого закордонного життя. Поруч із тяжким податком крові та людських страждань тих, що залишилися на Україні, ми повинні принести туди й свій національний податок — своє духове надбання за час еміграційного життя. Там, на Україні, народня думка й народня воля творять національне діло в твердій вірі, що настануть кращі часи для нашого життя. Там провадяться активні заходи для наближення того ліпшого часу. Там живе сильна віра в ту майбутність. Чим же ми відповімо на ту віру, з чим прийдемо додому?

Не повинні прийти з порожніми руками, із душами, спустошеними взаємною емігрантською гризнею. Українська інтелігенція завжди була патріотичною, завжди розуміла свій обов'язок до батьківщини і свято його виконувала. То ж — не гаймо часу!

(„Укр. Трибуна”, 1921.).

КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНА ПРАЦЯ.

Коли народне життя протікає в нормальних обставинах, то момент національний не звертає на себе спеціальної уваги, як не звертає на себе уваги здоров'я в організмі, в якому функції відбуваються нормально. Коли ж нормальний розвиток національного життя якогось народу порушений, то й звичайнісінькі його прояви набирають особливого значіння. Ми не вдаємося в згадки історичних обставин нашого національного життя, але факт залишається фактом: умови для культурно-національного розвитку українського народу, зокрема в ділянці науковій, були в нас до останнього часу надто невеселі. У момент великої революції на всім просторі російської України не було й одної, навіть початкової, української школи. Тож зрозуміло, чому в момент великого зриву 1917—1918 року українське громадянство надавало велике значіння моментам національно-культурним. Коли взагалі *inter arma silent musae* і коли, напр., російська академія наук, цей величний витвір державної національності, зайшла підчас революції у тінь політичних подій, — у той саме час на Україні, в лоні нації недержавної, в своїх національних правах покривдженої, поруч із завданнями суто-політичними, надається велике, рівноцінне значіння і культурно-національним завданням. Продукується у величезній кількості книжка загально-культурного значіння, організується національна школа від перших шаблів її до найвищих, повстає національна академія наук — і все це твориться в момент найбільшого напруження політичних подій. І що характеристично — цій праці віддаються не лише ті люди, що кермуються інтересами самої культури, знаючи ту шкоду, якої зазнає вона взагалі від занедбання культурних потреб народу, але й ті, що мають завдання чисто політичні. Тимто зрозуміло, що свідомі свого національного обов'язку українці не

могли й на вигнанні забути про культурно-національні потреби та завдання українського народу.

Це тим більше, що в умовах культурно-національного життя на Україні під нинішнім режимом культурні потреби українського народу занедбані і поставлені під поліційну контролю окупантської влади. Під тяжкою чужоземною окупацією Україна не дістає задоволення навіть культурних своїх потреб. Большевицькі галасливі декрети щодо українізації мали лише декляративне та реклямове значіння, а нині одверто провадиться нищення української національної культури, не говорячи вже про те, що сам характер і напрям культурної, а зокрема наукової, праці на Україні скеровано в річище комуністичної доктрини.

В добу великої творчости нації українська еміграція, не лише, як чинник політичний, а й узагалі, як органічна частина своєї нації, просто не могла занедбати свого обов'язку перед рідною культурою.

Українська еміграція містить у собі елементи переважно політичного характеру. Заховуючи ідейно ту позицію та додержуючи її практично в міру життєвих обставин, наша еміграція тими ж обставинами примушена була змінити методи своєї боротьби: довелось звузити той асортимент способів політичної акції, яких уживали на своїй землі, і поширити асортимент способів культурної діяльности для допомоги в тому ж напрямі поневоленій батьківщині. Дуже тяжкі, просто невиносні обставини наклали на українську еміграцію завдання щодо порятунку національної культури і це завдання, в даних обставинах, виходить поза межі свого звичайного сутє-культурного характеру, а набирає значіння політичного фактора в нинішній широкій боротьбі української еміграції за національне право.

Серед цієї останньої багато є працівників ще старого часу, коли боротьба за національне право полягала в досягненнях культурних. Режим царський та комуністичний зійшлися в своїх методах і цілях та поставили перед сучасними українськими борцями на еміграції ті самі, серед інших, завдання — оборони рідної культури. І от бачимо, як політичні борці за волю України перековують свої мечі на рала і віддаються праці культурній. Повстають українські школи, в яких одні вчать, другі вчаться, повстають українські наукові та

просвітні товариства, засновуються та працюють українські видавництва, що ставлять собі за завдання продукцію української книжки, — не лише нової, тут, на еміграції написаної, але й старої, що дуже потрібна, як культурна національна цінність, проте не може появилися на своїй землі через обставини нашого національного лихоліття.

Задоволення своїх культурних потреб українська еміграція в найбільшій мірі знайшла в Чехословацькій Республіці. Чеське правительство виявило велике розуміння культурних стремлень української еміграції і дало їй моральну та матеріальну можливість для їх задоволення. Не згадуючи про різні технічні курси, що давали можливість емігрантам спеціалізуватися в тій чи іншій сфері, та про школи підготовчі для вищої освіти — на території Ч. С. Р. засновано чотири високі школи: Український Університет, Господарську Академію, Педагогічний Інститут та Мистецьку Студію. В цих школах найшли собі відповідне поле для наукової роботи українські учені сили і з другого боку українська молодь, відрвана дома від школи умовами війни за визволення, змогла докінчити тут свою перервану освіту й таким чином підготуватися до майбутньої політичної та культурної праці на своїй зруйнованій батьківщині.

Зародком для українського університету послужили приватні виклади у Відні 1920 р. Зріст української академічної молоді в цьому місті спонукав українських професорів та інших учених організувати тут серію наукових викладів, які згодом переіменовано в систематичні курси. З того виникла ідея зорганізувати вільний, цебто недержавний університет, на взір західньо-європейських державних університетів. У Вільному Університеті, що розпочав існувати 1 січня 1921 р., введено два факультети — філософічний та права і суспільних наук. Але скоро показалося, що у Відні український університет не знайде для себе певного ґрунту. Найбільше число української академічної молоді, більш як 1000 чоловік, перебувало в Чехії. Ініціатори й направили свої зусилля на заснування університету в Празі. Український університет у Празі почав своє існування восени 1921 р. Професорський склад університету налічував 25 сил, річне число студентів пересічно хиталося між 400—500.

Українська Господарська Академія в Подебрадах у Чехії — це висока фахова школа з трьома факультетами: 1) агрономічно-лісовим із відділами агрономічним та лісовим, 2) економічно-кооперативним із відділами економічним, кооперативним і статистичним та 3) інженерним із відділами гідро-технічним та хеміко-технологічним. В своєму складі Академія мала 80 професорських сил та 600 студентів.

Р. 1923 засновано в Празі Український Педагогічний Інститут імени М. Драгоманова. Це приватна школа з високошкільною організацією, що має на меті підготовки професорів української середньої школи, а також інструкторів та адміністраторів в ділянці народньої освіти. Інститут поділявся на три відділи: літературно-історичний (з підвідділами літературно-мистецьким та історично-соціологічним), математично-природничий (з підвідділами математично-фізичним і природничо-географічним) та музично-педагогічний (з підвідділами інструментальним і вокальним). Професорських та лекторських сил в Інституті було до 50, студентів — до 200.

Вкінці 1923 р. засновано в Празі українську Студію Плястичного Мистецтва. Контингент професорів Студії склався з професорів вищих українських шкіл у Чехії, а для практичних вправ запрошено спеціалістів.

В Чехії, крім цих чотирьох вищих шкіл, багато українських емігрантів училося ще й по вищих школах чеських. Перейшло через чеські школи кілька тисяч українців.

Поруч із школами повставали наукові товариства різних фахів. Як на зразок продуктивної праці таких товариств, можна вказати на Історично-Фільологічне Товариство в Празі, яке за час свого існування мало сотки засідань, що на них прочитано чимало наукових рефератів.

У Варшаві та в Берліні повстали Українські Наукові Інститути. Перший за вісім літ свого існування видав до 50 томів наукових праць та докінчує повне видання творів Т. Шевченка в 16 томах.

Утворилися таким чином справжні лябораторії наукової творчості за кордонами України. Довголітня праця цих наукових станиць висунула потребу зробити відповідний підсумок науковій праці української еміграції,

вияснити наші наукові досягнення, перевірити міру їх повноти, глибини та сталості й відповідно спрямувати нашу дальшу наукову працю. В тих цілях скликано було уже два наукові зїзди в Празі.

Говорячи про культурну працю української еміграції за кордоном, не можемо не звернути уваги на одну сторону справи. Наша еміграція появилася за кордоном разом з еміграцією московською і мимоволі цікаво перевести порівняння між діяльністю однієї і другої. Думка про таке порівняння цілком природна, але вимагає поважної поправки. Московська еміграція появилася за кордоном не лише з довготривалими традиціями щодо культурної праці, але й з готовим технічно-усталеним апаратом. Московський режим, який би не був тяжкий з погляду політично-громадського, був з погляду культурно-національного не лише сприятливий, але й мав охоронне для московської культури значіння, оскільки душив прояви інших „інородческих” культур, а в першу чергу культури української. Тому, коли за кордоном появилися цілі кадри московських учених та інших культурних робітників, то їм природно належало лише продовжувати свою попередню, звиклу, довголітню працю.

В зовсім інших умовах опинилися українські культурні робітники. Московський націоналістичний режим твердо стояв щодо української культури на позиції — „не било, нет і бить не может” і цю позицію свято додержав до революції. На перших кроках революції треба було українцям виривати в революційного уряду лише окремі концесії в сфері найконечніших культурних потреб та фактично виборювати їх у старих агентів влади, що не могли перейнятися новим світоглядом. Коли, напр., українці до революції не мали навіть початкової національної школи, то скільки ж боротьби та твердої і творчої праці треба було українцям вжити, щоб організувати свої освітні національні установи, від початкової школи до академії наук, — і то менше як за два роки!

Те саме щодо книжкової продукції. Коли видавництва московських книжок уявляли з себе міцний апарат, маючи певний, так би мовити, автоматичний попит на московську книжку, що походив з державного опікування московською національною культурою, то

справа української книжкової продукції була в цілком інших, зовсім несприятливих умовах. Українську книжку не лише було виключено із школи, із шкільної та громадської бібліотеки, але й сама постава освітньої справи в колишній царській Росії, постава „обрусительная”, вже з засади виключала поширення української книжки. Ті велетенські зусилля, що їх виявила українська інтелігенція в справі книжкової продукції — за такий короткий час, при найтяжчих фінансових та технічних умовах революційної бурі, — розуміється не могли поставити цієї справи на однаковий рівень із продукцією московської книжки. Так само й чужоземний капітал не міг однаково сприятливо поставитися до видавництва книжки московської і української, — перша мала упривілейоване традицією становище.

Всі ці застереження, що виходять з обставин самого життя, треба мати на увазі для об'єктивної оцінки наших культурних здобутків на чужині і для сконстатування факту, що стільки й таких шкіл, як українські, москалі на еміграції ніколи не мали.

(„Тризуб”, 1926.).

НАШІ ВІЙСЬКОВІ.

На чужині опинилася і значна частина нашої бойової сили. Нема слів, щоб висловити, яких нам зусиль треба вжити, щоб піддержати й зберегти цю саможертвенну частину нашої нації. Українське військо повстало з елементів тієї всенародньої гвардії, в яку фактично обернулося в часі військових подій усе чоловіче населення України, коли українська територія стала всенародньою фортецею.

З 30-ти тисяч українського війська, що перейшло за межі України, за півтора десятка літ багато розбрелося по світі, при чому частинно загинуло в тяжкій боротьбі за існування на чужині. Але за всяких обставин дух і настроїв українських вояків залишаються ті самі, подекуди навіть заховуються й організаційні їх форми.

Наше військо — це не просто вояки, але й добрі патріоти. Здорове національне чуття їх сказало їм, чого варті були ті їх приятелі, що приходили до них не для допомоги проти ворога, а з словом розпусти. Річ певна, що вони з огидою відкинули всі ті брудні заходи коло них і заховали той свій лицарський дух, що ріднить їх із нашим старим українським козацьким військом. Наші вояки не тільки зберегли свою моральну силу, але ще й скріпили її.

Наше військо — то наші гордощі, наша дійсна національна сила в обороні нашої національно-державної справи. Доказом тому служить уся історія нашого національного війська — історія давня і цьогочасна. В минувшині ми мали своєрідне козацьке військо, що викликає справедливу повагу до нього й здивування істориків. А за час царського панування — звідки вербувалися найкращі частини московського війська? Звідки набиралася та гвардія, що була красою і гордощами московської армії? Та ж майже виключно з українців! Це все пророчить нам блискучу військову майбутність.

Наша армія повстала та зорганізувалася власне за неповних два роки. За часів гетьмана Скоропадського не було з військового погляду нічого зроблено. Наша армія повстала в часах Директорії. І невійськова людина може зрозуміти, які труднощі доводилося переборювати в тяжкій творчій праці організації національної української армії. Організація та провадилася під безперестанний гуркіт гармат, не тільки без найменшої технічної допомоги ззовні, але й в умовах цілкомого ізоляції від усього світу, що міг би ту допомогу дати. І треба було мати надлюдські зусилля та енергію, треба було великого патріотизму та самосвідомости військової маси, щоб із самої лише морської піни утворилася армія, що так завзято билася з ворогом.

Ми не досить розуміємо та оцінюємо той факт, що наше військо — то військо щиро-народне, що робить воно своє патріотичне діло із самосвідомої ініціативи. Тут перед нашими очима продовжується невмируща традиція, що в давні часи витворилася та до наших часів додержалася в свідомості нашого народа — традиція всенародньої оборони свого права власними силами.

(„Воля”, 1920.).

БАТЬКИ Й ДІТИ НА ЕМІГРАЦІЇ.

Тема про батьків і дітей, про традиційні конфлікти між ними, стара, як світ, — мабуть ще Адамові діти до-рікали батькам — і не лише з приводу так нерозважливо страченого раю. Без того не можна. Противенства між батьками й дітьми цілком природні, бо залежать від різниці фізичного та психічного складу старшого й молодшого віків, людського життя: іншим стимулам підлягають інтелект та воля у батьків, іншим — у дітей. Холодна розважливість, підпорядкованість чину дисципліні розуму характеризують взагалі одних, безпосередня простолінійність думки та чину — других. Так завжди й усюди було, не міг цей закон людської природи оминути й нашу еміграцію. А в наших емігрантських умовах ускладнюється воно ще й деякими специфічними причинами.

Не з учорашнього дня почалася еміграція, — не знаємо, коли вона й закінчиться: на тому поколінні, що вийшло з дому, чи на тому, що тут на еміграції народилося. Справа повороту, така, здавалося, близька, затягнулася. Наш оптимізм щодо часу того повороту заводив і таки завів нас. І тому замість раціональної методи військової тактики — зміцняти опановані позиції, ми здебільшого жили на еміграції, як на бівуаках, не усталяючи своїх емігрантських позицій — ні правно, ні матеріально, не забезпечуючи певніше своїх культурно-національних потреб. Єдина форма усталення тих позицій була фактичним емігрантським гаракірі — прийманням чужого громадянства, що, як льогічний наслідок, мало розпливання емігрантських елементів у чужинецькому морі. „Апатридна” ж решта еміграції тримається на поверхні життя до слушного часу — „аби як”, коли нпр. московська еміграція уживала й уживає енергійних та раціональних заходів для усталення свого становища, саме як емігрантського. А тимчасом прийшло на чужину

чи народилося та виросло тут нове покоління. Воно розглядається кругом по світі, бачить, не завжди ясно, ненормальності і свого, і загально-емігрантського становища та в міру свого розуміння підіймає голос і починає критикувати насамперед, розуміється, батьків.

А „батькам” краще б і не чути того, бо самі знайшлися в жалюгідному становищі. Більшість їх опинилася на чужині — хто в стані військовому, хто — в цивільному. Зарахувавшись й тут до тих самих комірок, з яких мед державного удержання ссали на Україні, досисали вони останні краплі меду, а доссавши до решти, впали в розпуку та й стали нарікати. Найперше, розуміється, на начальство, що мусіло з чужої землі меду добувати, головню ж на того, хто мусів за всіх і за все голову сушити. Хто був мудріший та хваткіший, ті скоро зорієнтувалися, що молода польська держава потребує фахових сил, пішли слідом того запотребування та й у більшості своїй шезли з українського обрію. Якійсь частині милосердна доля відрочила життєвий вексель. На професорських становищах в українських школах у Чехії знайшло приміщення щось півтори сотні найбільш інтелігентного та національно-надійного елемента еміграції.

Ці, здебільшого новоспечені, професори сумлінно виконали великої ваги національне завдання: довели до вищої освіти ті кадри патріотичної молоді, що покинули школу, взявшись за зброю. Та коли вже не стало кого вчити, опинилися вони в первісному стані — без учнів і без роботи. Здебільшого люди громадського та всякого іншого, крім наукового, стажу, наші вчені батьки якось надто скоро порвали з фахами своєї попередньої праці, остаточно сфахувавшись на своїй ученій кар'єрі та занурившись у свій новий фах так глибоко, що вже й не вважали себе відповідними до якоїсь іншої праці. До того ж і літа йшли, додаючи віку, настала загальна еміграційна криза, що змушувала господарів-хлібодавців менш на них уважати, в усіх краях автохтони щораз більше почали виявляти нехоть до прихоськів-чужинців. Настало поновне безробіття — ще в гірших умовах — не без вини, у деякій мірі, самих жертв того самого явища.

Не в кращих умовах опинилися й ті, хто самотужки чіплявся за життя, не забуваючи й про свої обо-

в'язки не особистого порядку. На початках нашої еміграційної доби трудно було й повірити, що за всіх ударів долі — особистих і ширшого значіння — десятки літ горітимуть люди на чужині тим самим огнем, що на рідній землі запалав у їх душах. І бачимо, що ті, хто не встояли добре в життєвих обставинах, встояли проте ідейно — за біди, в злиднях, у поневірянні. Яка ж свята ота ідея, що дає людям таку моральну силу!

* * *

В аналогічному з батьками становищі опинилися на еміграції й наша молодь. В більшості це колишні військові, що або влилися в українську армію з московської, або покинули дім, школу та вхопилися за зброю в обороні батьківщини. Багато з них по ліквідації таборів розпорошилися, як і старші, по чужинецьких щілинах у цілому світі — одні безслідно, інші, заховуючи своє національне обличчя та звязок з емігрантськими організаціями. Досить значна кількість козацтва з деякою частиною старшинства опинилися у Франції по більших фабричних осередках і тут створили на місцях осідку зорганізовані громади, що провадять свідоме національне життя. Але більшість козацтва та старшин залишилися у Польщі, то знаходячи тут заробіток, то в умовах економічної кризи спорадично його втрачаючи. Досить значній частині старшин пощастило закінчити свою освіту в Чехословаччині — в українських та чеських школах. Тут власне скупчилась еліта молоді української інтелігенції, що, закінчивши школи, була приготовлена до нової, свідомішої й ширшої участі в боротьбі за визволення батьківщини та в праці упорядкування її життя.

Перед 10—15-ма літами це була наша „молодь”, наші „діти”. Але з того часу вже дійшли ми до становища, в якому розуміння „молоді” чи „дітей” стало надто релятивним. Маємо дві генерації молоді, дуже різні, як на вікову скалю. Старші діти, як уже згадувалося, колись училися в українських та чеських школах, можна було голос їх чути в тодішніх студентських виданнях, тоді ж можна було оцінювати характер та якість того голосу. По школі якось уже не чути того голосу старшої генерації молоді: так розпорошилась вона по шпарках буденного життя, що характеризувати її можна не з наявності, а саме з відсутності того голосу, не стільки

з чину її, як з безчинного, пасивного відношення до завдань емігрантського життя, до обов'язків громадянина.

По закінченні школи ця молодь, доставши, у великій мірі за допомогою батьків, працю й матеріальне забезпечення, в переважній своїй більшості якось відразу з головою пірнула в тихе буденне життя, виключно сфахувавшись на своїх робочих становищах. Не викликають з її боку уваги навіть фахові ж, але свої, національні організації. Про існування цих останніх згадується лише тоді, коли, викинуті з тихої пристані, шукають іншої, — в більшості безрезультатно, бо свого часу своєї установи на твердий ґрунт не поставили.

У тих людей не згоріло, а якось зітліло те, чому вони колись навіть із захватом вклонялися. Сумно, але так є. Про цю категорію треба згадати лише для сконстатування факту: для національної акції емігрантських кадрів вона страчена. Увагу викликає інша категорія нашої молоді, — молоді так само — в лапках.

Дивне психо-фізичне явище. І в 10—15 років по скінченні високої школи (і то вже в запізненіх зростових літах), навіть займаючи за метрикою формальне становище голови родини, є досить людей, що психологічно не хочуть сходити з соціальної позиції „молоді”, часто густо навіть ігноруючи свій зрадливий вигляд, чи то вже добре „шпакуватий”, чи й зовсім позбавлений ознак, що дозволяли б розрізнити бльондина від шатена або брүнета.

Молодь та — вічно юна, як гурії в Магометовім раю, — „а оті старі не дбають про нас, про свою молодь”. Така задержка нормального процесу перетворення дітей у батьків діється не без певного, може, підсвідомого розрахунку, — щоб не треба було з дуже вдячного — бо невідповідального і тому безактивного — становища „дітей” перейти на становище, що вже обов'язує до якоїсь громадської акції, властивій становищу „батьківському”. Ця зростова мімікрія зменшує кількість громадських сил та веде до ослаблення громадської акції. Це безперечно явище хворобливе в наших трудних емігрантських обставинах — отой громадський дитячий рахітизм чи, просто кажучи, собача старість. З ним треба рішуче боротися громадським способом, притягаючи до громадської роботи елементи, часто дуже здібні, лише розкладені у своїй безчинності.

Мусять вони зрозуміти, що неморально — з погляду громадського — всю працю навантажувати не лише на терплячі плечі „батьків”, але й своїх таки активніших „братів”, що через те впливаються під тягарем праці.

* * *

Правдивих дітей маємо теж двоякого віку. Це ті, що або вже на чужині народилися або виїхали з України таки справді за дитячого віку та проходили на чужині школу, коли не початкову, то середню чи вже й вищу, українську або чужинецьку. Виховання цієї молоді, що доходить свідомости не на своїй землі — це одна з пекучих справ нашого емігрантського життя. Це покоління, коли не має воно звязку з етнографічними українськими землями, виросло таки на чужому ґрунті, позбавлене стихійного впливу рідної природи й усього національного оточення, що непереможно впливають на душу, викликають настрої, які стають психічною підставою для витворення національного світогляду. Всі ті психічні передумови створює на чужині головним чином хатня, родинна обстановка дитячого життя. Вона дорівнює отим натуральним, стихійним впливам, заступаючи їх, а коли цього нема, то найясніші та найтвердіші переконання будуть походити лише з голови, а не з серця.

На цих наших менших і навіть найменших маємо звертати найбільшу увагу. І наша еміграція таки не байдужа до цієї справи. Улаштовує дитячі садки (Подєбради), школи чи шкільні початкові вправи (Подєбради, Варшава, емігрантські кольонії у Франції, — про інші не маємо відомостей). В Перемишлі існує школа з бурсою ім. Симона Петлюри, результат енергійних заходів члена Укр. Центр. Комітету в Польщі п. Шкурата. Українська гімназія для дітей-емігрантів довгий час існувала в Ржевниціях, нині в Моджанах (Чехія), з дуже добрими наслідками. Цього, розуміється, мало, та, видимо, на більше спромогтися ми не можемо. Багато емігрантських дітей дістають освіту в краєвих українських школах. Але більшість дітей побирає освіту в національно-чужих школах, заховуючи свою національність лише завдяки впливам родинної обстанови та української лектури — майже без винятку краевого походження. А з цих дітей складаються кадри, які в кожному разі

діждуться повороту до рідного краю та принесуть туди наше національне надбання, що ми його тут створюємо.

* * *

Діти... Знаємо, що дітям належить майбутнє, — вже просто з того природного закону, що вони стають на місце своїх старших, батьків. Тому краще доходить своєї долі той народ, який більше звертає уваги на своє молоде покоління. Всім znana річ, що французів переміг свого часу німецький учитель, виховавши патріотичну молодь. Тому ж бачимо тепер таку посилену опіку над молоддю в краях найрізнішого режиму — і в фашистських, і в комуністичних.

Тому й наша молодь не має пасти задніх. Здавалося б, не треба розводитися про нудні й знані речі, що саме потрібно молоді, бо найперше та головніше треба їй — учитись. „Учіться, думайте, читайте”... Без того найкращі її наміри й завдання — ні до чого, бо будуть засновані на піску недосвідчености. Чого вчитися? Фаху. Але за авторитетним голосом будителя чеського народу, „кожний фахівець та освічена людина потребують дбайливого філософічного вишколення, щоб можна було самостійно орієнтуватися щодо рушійних сил нинішньої суспільности та здобути обґрунтований життєвий світогляд” (Масарик). „Філософічне вишколення”, цілком ясно, дуже потрібне. Сюди входить усе, що потрібне синові поневоленої батьківщини, щоб розібратися в її долі, найперше рідна історія: „дізнайтеся... чий сини, чийх батьків”... „і чужого научайтесь, свого не цурайтесь”... — невмирущі слова нашого генія.

За річ непевну в школі вважають політику. Проте кожний народ дає своїм дітям у школі національне виховання, а це — перший ступінь політики. А як обійдеться без політики (не в розумінні політиканства) студент вищої школи, що незадовго візьме на себе, як громадянин, завдання національного та державного порядку, що вимагають політичної свідомости, політичного розуміння? А тим більше — студент, що має завданням боротьбу за визволення батьківщини. Ті, що підрастають, мають, не обмежуючись офіційною наукою, знати і що там на рідній землі діється, і як треба тому лихові зарадити. Треба вводити молодь у широку сферу звязаних із життям батьківщини заінтересувань політичного, соціального, економічного порядку, оскільки

ки це дійсно необхідно та приступно — без пустомельної фрази та пустодзвонства. В черзі перших завдань нашої національної педагогії мусить стати складення підручника чи підручників, що містили б у собі основи українознавства та т. зв. політграмоти. Бо молодь має осягнути весь зміст та обсяг цілей і завдань української справи.

Таку працю в напрямі національної освіти, набуття широкого національного світогляду мали б проробити над собою не лише наші наймолодші діти. „Вік живи — від учись” — каже мудра приповідка. В наших школах на еміграції громадське виховання молоді провадилося „самопасом”, майже без участі старшого громадянства (отже „батьків”). Виявляли енергію хіба демагогічні елементи старшого громадянства, та й то в цілях демагогічної ж боротьби з своїми партійними противниками. Почасти цією поверховністю громадянського виховання колишніх студентів можна пояснити пізніший відхід чималої кількості теперішніх інженерів від громадських інтересів та від громадської праці. А тим часом природніше було б навіть, щоб молодша генерація освіжила своїм поривом стомлену енергію старших.

* * *

Сенс контакту між батьками й дітьми полягає в тому, щоб він був взаємний. Не лише *magister dixit*, але й учень подає свій голос. Голос „дітей” — і на часі, і на місці, незалежно від свого змісту. Молодь, як чуткий термометр, чутливо відбиває температуру громадських настроїв — значіння його вже в самому факті, і нема бід в тому, коли молоді співці здебільшого думають, як Ростанівський Шантеклер, що вони викликають схід сонця, а не лише про той схід попереджають. Голос української молоді виразно звучав перед революцією, коли в Петербурзі друкувався „Український Студент”, і той голос таки почасти викликав схід української революції. Залунав він і на еміграції — в численних студентських виданнях, головню в Подєбрадах, і було там досить розважливої думки. Деякі подебрадські пташенята, поросши пірям, перелетіли до Парижу і там у відносинах до своїх братів та колишніх батьків, на жаль, наслідують не найліпші родинні риси, про які згадується в біблїї, хоч у світовій столиці могли б засвоїти інші цілі та методи праці. А оце недавно на тихі води старого

„Тризуба” у тому самому Парижі прилетіли та осіли там наймолодші пташки, заспівали нові пісні вже іншими голосами. Вороги нищать ворогів до ноги, одні одним закидають анальфabetизм та відсутність дозрілого розуму, отже все по формі маємо, як у інших людей.

Нехай собі молоді між собою та навіть із старшими сваряться, — нам, старим, може, не слід би до молодих втручатися. Посваряться, побються та може й перестануть, послухавшись розважливого батьківського голосу. Оскільки в ті змагання не замішані мотиви сторонні, не засадничого порядку, то „згода в семействі” наступити може. Ціль і батьків і дітей одна й та сама: визволення батьківщини. До цієї основної цілі, як усі дороги до Риму, сходяться всі інші, бічні цілі, аби лише по тих манівцях не розгубитися.

Щоб уникнути надалі нашого старого блукання по різних стежках, могла б послужити за дороговказ ясна національна ідеологія, що на спільному й близькому для українських патріотів ґрунті усунула б усі, чи принаймні головніші, розбіжності, які не відповідають нашій основній національній цілі, та притупила б чи ослабила б решту розбіжностей, що в тій цілі зійшлися б. Колишній запал партійних антагонізмів, що так ділив між собою людей, які ще не відчували над собою смертельної небезпеки, вже досить охолов за півтора десятка літ і живить нині лише партійних фанатиків. Ослабили й особисті порахунки, що повставали на ґрунті скомплікованих відносин революційного часу. Натомість у міру затримання чужинецької окупації щораз зрозумілішим стає глибоке та всебічне розкладове її значіння. Усіх патріотично настроєних людей це логічно провадить до думки, що для врятування батьківщини від найбільшої руйни треба в один гуж тягнути. Розпочалися навіть спроби в тому напрямі, лише в такій формі, що заплугоє територіяльні та міжнародньо-державні відносини — в формі всеукраїнського конгресу представників усіх етнографічних українських територій. На проект такого конгресу треба дивитись як на прелюдію до раціонального і глибшого порозуміння батьків із дітьми і дітей із батьками та всіх українських патріотів між собою разом — на ґрунті спільно створеної та всіма визнаної плятформи.

(Календар „Дніпро”, 1937).

ОДИН НАЦІОНАЛЬНИЙ ФРОНТ.

I.

Хто пригадає собі добу „руїни” на Україні двісті літ тому, той не може не вбачати багато подібних рис того й у наших часах. Розуміється, подібність неповна. Головна різниця в тім, що то був кінець боротьби смертельно утомленого народу, а власне боротьба самих народніх ватажків між собою. Тепер бачимо хоч як тяжкий, та всеж самий початок боротьби народу, що прокинувся від довгого сну й сам у власні руки взяв провід боротьби за своє право і свою долю.

Але подібного є багато, а найбільше подібна розбіжність провідних думок, провідних інтересів. Ця небезпечна схожість звертає на себе увагу й примушує над цим задуматись, зробити деякі висновки.

Розклад наших сил дві сотні літ тому загубив нашу справу на довгий час. Треба те добре пам'ятати й ніяким чином не допускати, щоб те саме старе наше лихо знову розіло та отруїло нашу справу, коли ми сконцентрували свої національні сили для нової чинної боротьби. Як б не були корисні для нас умови, але коли між нами не буде згоди, коли не буде одного фронту в одній національно-державній справі, то до перемоги не дійдемо. Як і тоді, наслідком тих самих обставин появиться якась стороння сила, та може й не одна, що „прибере до рук” Україну, коли не цілу, то по шматках. І коли Брюховецькі, Многогрішні та Пушкарі, що вже почали були плодитись, будуть провадити національну справу на Україні й на еміграції, кожен на свою власну руку, то знову змарнується багато „пропащого часу”, поки народ таки виборє собі вільне, самостійне життя „в своїй хаті”, по своїй правді.

Треба консолідувати українські сили, утворити єдність національної думки, привести єдину національну

волю до одної основи: національно-державного будівництва. Нас мусить зєднати між собою ідея, що зосереджувала б у собі всю суть наших народніх змагань, що виявляла б усю нашу думку й волю, — не тільки наше національне обличчя, але й усю нашу національну душу. Така ідея у нас є, безсумнівна й непохитна: ідея самостійности України.

Великий патріот, Мойсей чеського народу, Масарик так звертався з далекої чужини до земляків своїх напередодні їх національно-державного визволення:

„А перш за все ми собі тут бажаємо, щоб ми всі були зєднані, зєднані нашою головною, а тепер єдиною думкою — здобути політичну самостійність нашому народові. Ця думка і це змагання мусить зглядити всі особисті й місцеві різниці”.

Та сама ідея — ідея самостійности батьківщини, — єднає і нас усіх. Вона й примусить нас „стати в одну лаву до спільної праці”. Це річ, без якої не можна нам жити й вижити. Тут, за кордоном, відірвані від рідного краю, від справжньої роботи на реальному ґрунті, повинні ми обєднатись на цій єдиній тут для нас реальній ідеї і на єдиній тут реальній праці для неї, для її переведення в життя.

Станемо ж на тому, що нас єднає. Всі інші моменти, що нас розєднують в практичній роботі, моменти політичні і соціальні, прийдуть до черги тоді, як буде ґрунт для того — як прийдемо „додому”.

II.

І так справді повинно бути, хоч би як це здавалося тяжким, а для декого й безнадійним. Та чи це ж дійсно така вже утопійна річ — обєднання українських національних сил за кордоном?

Не можна закривати очей на те, що це справа не легка. Ми ще занадто молоді державно. Не маємо міцних витривалих державних традицій, перед якими повинно схилитись багато чого іншого. Наше молоде вино державности ще не перебродило, не встоялось. Ми ще не відірвалися від звиклої традиції старих московських часів, коли вся наша тактика та мало не вся наша політична робота вкладалася в саму опозицію та опозицією здебільшого і вичерпувалась. І ту застарілу зброю, ту саму тактику старого московського виховання, ті самі

методи діяльності наші державно-молоді, хоч часом і старі віком, промадяни прикладають до нових обставин. Партії, що лише недавно вийшли з підпілля на світ Божий, ще не здолали ясно розмежувати для себе цілі партійні та цілі національні. Ось тому й найщиріші патріоти в запалі партійної чи взагалі опозиційної боротьби часто забувають, що такий ідеал, як самостійна держава — це цінність, для якої слід приховати до слушного часу інтереси іншого, хоч би й як цінного значіння.

А тепер ще наше еміграційне становище не добре вплинуло на нас, багато в чім дезорганізувало наші громадянські сили. Позбавлені позитивної роботи на рідній землі, ми часто вдаємося в саму критику для критики, яка врешті переходить у дрібну партійну чи групову гризню. Розуміється, це все дуже прикре. Але хто знає історію національно-державного поступу, який пережили інші молоді держави, хто поробить належні аналогії та висновки з того, що робиться тепер по інших, навіть назверх упорядкованих державах, хто нарешті знає історію українського руху — той не може дивитись безнадійно на справу нашого громадянського об'єднання. За нами все ж таки столітній період громадської роботи з її витривалістю — і це допоможе нам взяти себе в руки та усвідомити собі ту велику ціль, що світила попередникам нашим і мусить світити нам на шляху до нашої національної долі.

III.

Ми звикли себе критикувати, над собою посміхуватись, кепкувати з себе. Це, бачте, наш вроджений „український гумор”. Та здорова й дуже цінна самокритика, риса нашої національної вдачі, часто заводить нас дуже далеко, до самоопльовування, до лайки, до розпачливого крику безнадійности. І тоді ми вже приходимо може й до таксамо своєрідних, але вже нездорових вибухів нашої психіки — до „сварки між Іваном Івановичем і Іваном Никифоровичем”, або до сварки баби Параски з бабою Палажкою. В цій стадії наша національна вдача перешкод вже не знає і заводить нас на якісь справді кубанські степи — через усі та понад усі поважні інтереси нашого життя.

Ця нещасна риса нашої вдачі доводила до розпуки

наших патріотів, наших політиків. Досить згадати про гетьмана Мазепу, що подає таку яскраву оцінку нашої національної незгоди:

Всі покою щиро прагнуть,
А не в еден гуж всі тягнуть.
Той направо, той наліво,
А всі — браття: то-го диво!
Не маш любви, нема згоди,
Од Жовтої взявши Води.
През незгоду всі пропали, —
Сами себе звоювали.

І не тільки оцінив Мазепа самий факт, але й показав вихід, що так свіжо звучить і для нашого часу:

Гей, панове енерали,
Чому ж есте так оспали?
І ви, панство полковники!
Без жадної політики
Возьмітєся всі за руки,
Не допустіть гіркої муки
Матці своїй більш терпіти!
Нуте врагів, нуте бити!
Самопали набивайте,
Острих шабель добувайте,
Нехай вічна буде слава,
Же през шаблю маєм права!

Отже кращі наші люди вміли й діагноз поставити, і раду дати в трудних обставинах: „взятися всім за руки, не допустить гіркої муки Матці своїй більш терпіти”. Та рада, що зводиться до прояву свідомого патріотичного чуття — одна на всі часи й обставини. То рада і для нас — в нашому тяжкому становищі на чужині, в наших настроях взаємного недовіря, взаємної гризні. Не можна в справах нашої батьківщини віддаватися на волю своїх пристрастей, бо „през незгоду всі пропадемо”, „самі себе звоємо”. Ми пройшли вже тяжку, довгу й добру школу історії та, хоч і коротку, практичну школу державного життя, хоч і з невеликими помилками, але і з кольосальним, величним здвигом національної енергії. Все те повинні ми взяти тепер поважно на увагу. Треба розважити і всі катастрофічні наслідки, коли не схаменемося, — бо відповідальність наша велика.

(„Українська Трибуна”, 1921.).

III

На старих московських позиціях

СТАРІ Й НОВІ УКРАЇНСЬКО-МОСКОВСЬКІ ПОЗВИ.

Большевицька навала, большевицький терор та большевицька господарка на Україні своїми дуже виразними політичними та соціяльними сторонами часто закривають не лише для чужих, але й для наших очей національну сторону окупаційного становища нашої батьківщини. Фізичні форми насильства — режим розстрілів і голоду — більше вбирають в себе очі, ніж насильство над людським духом, насильство над національним праом українського народу. І коли говорить ся про окупантів України, то більш мають на увазі їх, як приклонників того чи іншого політично-соціяльного режиму, ніж як чужоземних наїздників, що послідовно продовжують стару, традиційну московську політику щодо України.

Така однобічна оцінка становища не тільки хибна, але й незвичайно шкідлива. Яке б не було тяжке большевицьке панування, воно все ж само по собі — факт скороминучий, як бурхлива інфекційна хвороба. Інша річ — той національний, суто-московський момент, що супроводить нинішню большевицьку окупацію України так само, як раніше супроводив царську самодержавну окупацію нашої батьківщини. Будуть виникати та падати різні політичні форми та режими і на Московщині і на Україні, але поки Москва — Московю, а Україна — Україною не зникнуть московські апетити і до матеріяльного нашого добра, і до самого духу, до національної вдачі нашого народу, що, за московською идеологією всіх ідейних таборів, мусіли б стати гноєм для витворення культурних цінностей єдиного, неподільного „рускаво”, а фактично — московського племена.

Так було, так є та, очевидно, так і буде. Великий гураган всеросійської революції розвалив московську державу, понищив багато старих забобонів політичного та соціяльного життя, але так і не знищив найбільшого

московського забобону — московського зоологічного націоналізму, що на йому так буйно зростав московський державний ідеал — російський імперіялізм. За тим державним „повапленням гробом”, що загнив у своїх основах та безнадійно розвалився, і тепер все ще ворушиться приголомшена, але ще не викорінена, думка про єдиний фантастичний „руський” народ в єдиній, хоча б і „федеративній”, Росії. Щодня, що-хвилини, на кожному кроці вилазить із мішка оте московське націоналістичне шило й мусить нам постійно нагадувати про реальну беззастанну небезпеку. При всіх тимчасових, хоч би й найгостріших, потребах не повинні ми спускати з ока цієї захланної вдачі нашого сусіда — його зоологічного націоналізму. Та сусідська вдача постійно виявляється настирливим змаганням позбавити нас національної долі.

Змагання ті визначилися з того часу, як почалися перші державні завязки у московського племені. Не встиг іще перший суздальський державець в силу вбитись, як він снує вже пляни зруйнувати старий український державний центр. І ось налітає, як і тепер на Україну, північна навала, руйнує, палить і нищить українську столицю, не милує і святинь київських, навіть чудової київської Софії. То був перший прояв зоологічного московського почуття, що кращу майбутність свого племені необхідно сполучало з руйнацією України. Суздаль не доконав своїх плянів, але їх перейняла Москва і провадила їх з холодною та залізною послідовністю аж до останнього дня. Від „Тішайшаго” Олексія Михайловича аж до останньої червоної окупації України провадиться та сама, в суті своїй незмінна робота. Український люд та його цвіт — козацтво винищувалися на військових походах та каналських роботах; добробут народній руйнувався податковим здрисством, натуральними військовими постоями, а заведення кріпацького рабства не тільки економічно знищило до краю наш народ, але й приголомшило сам дух його, спинило вільний лет його національного генія, як в колективній особі цілого народу, так і зокрема в особі його найбільшого поета. Рівночасно нищили стару українську культуру, аж доти не дійшли до нечуваного злочину — до заборони рідного слова багатоміліонового народу. Слід при тім зауважити, що Москва, як державний осередок, руйнувала й московські краї (напр. Новгород, Псков),

руйнувала їх жорстоко, навіть дико — це вже загальна ознака азійського імперіялізму Москви. Але московська державна політика до чужих, немосковських країв визначається вже такими рисами, що їх здебільшого цурається й азійський імперіялізм: нищенням національної культури (Україна, Польща, Грузія, Литва та інші) і народньої віри (Холмщина, Галичина підчас великої війни). Найбільше того зазнала на собі Україна в усіх своїх складових частинах. Як близька сусідка, вона найперше за московським пляном мала втратити своє національне обличчя та стати „русскою”.

Та один момент здавалося, неначе б московська революційна буря відкривала нові широкі вигляди братерського порозуміння обох народів. Боротьба з царатом провадилася не в меншій мірі українськими, як і московськими силами, то ж внаслідок спільної перемоги вже вбачався ідеал щасливого співжиття по перемозі над спільним ворогом. Спянілі від „своєї” перемоги вільні кола московського громадянства щиро вважали, що для їх спільника забагато буде й такої куцої політичної фікції, як Генеральний Секретаріят для наполовину обкраяної України. У медовий місяць революції вони провадили типу політику московських воевод „Тішайшаго” і на крихту не додержали того, про що урочисто присягалися перед українським парламентом.

Не краще поводитися московське громадянство й тоді, як, втративши ґрунт під ногами, опинилося на еміграції — спершу на Україні, а після й по всій Європі. Навіть користуючись нашою гостинністю, не залишало воно ворожої для нас роботи; досить згадати, як московські „фаховці” в українській державі заходжувалися запровадити московську мову, як мову державну. А вже поза межами України настала вільна воля для проявів московського націоналістичного зоольгізму. Московська еміграційна преса на всьому фронті своїх розбіжних політично-соціалістичних настроїв послідовно додержує лише одного гасла: геть Україну! Це гасло примирює та обєднує найріжнородніші московські елементи, бо воно однаково спільне для їх усіх. Московська так звана поступова преса, так само, як і реакційна, не може навіть позбутися звиклої ще за царських часів термінології: „южная Росія”, „русскій юг”, „русскій народ в южных губерніях” і т. і. Як за старих царських ча-

сів вороги українського руху старалися до нього приліпити ненависну їм назву „мазепинства”, так і тепер московська преса і взагалі московське громадянство охрещує наш національно-державний рух іще більш ненависним для них іменем „петлюровщини”, очевидно, розуміючи під цим українські змагання до державної незалежності.

Навіть ті московські громадські діячі, що за старих часів, коли українська справа не була така реальна, стояли на ґрунті національної терпимости, тепер демонструють свою нетерпимість перед усім культурним світом, зриваючи з себе всі фігові листки. Досить згадати такі факти, як виступи москалів на з'їздах Товариства Союзу Націй (у Відні), Товариства оборони прав людини (в Женеві), Червоного Хреста (в Женеві), де вперто протестували проти прийняття українських представників до тих товариств. Або чи не показний то факт, що „бабушка російської революції” п. Брешко-Брешковська спеціально культивувала на Закарпатській Україні московські дитячі притулки та московські школи для українських дітей у зворушливій спілці з реакційними москвофільськими елементами? І тут так само єдністю націоналістичних інстинктів перемогла всі політично-соціальні антагонізми між правовірною „бабушкою” московського есерівства та приклонниками російського чорносотенного режиму. А що вже говорити про ті елементи московської еміграції, що словом і ділом стоять на реакційній позиції і з піною на вустах повторюють старі форми єдиного „русского” народу, єдиної Росії! Ці останні, принаймні, мають ту перевагу перед рештою протиукраїнського фронту, що є послідовні і більш одверті. Чим далі політично та соціально відходять від них рештки московського протиукраїнського фронту, тим більше фальшу виявляють вони в своїм відношенні до української справи. В соціалістичній московській пресі той фальш звичайно прикривається аргументами ідейного порядку — потребою єдиного соціалістичного фронту. Але найбільшої безсоромности набирає вона в большевицькому світі, що проповідує „самоопределение вплоть до отделения”, визнає самостійність радянської України, а одночасно утинає їй всі політичні права та навіть заходиться знищити всі натуральні прояви українського життя.

Така однодушність усього московського фронту щодо української національно-державної справи ясно свідчить, що московське громадянство в усіх його колах і напрямках ще стоїть на старих позиціях єдиної Росії, що воно ще не засвоїло собі очевидних фактів — колючої й безповоротної руїни колишньої Росії та утворення на її теренах нових незалежних та рівноправних національно-державних організмів. Московське громадянство бачить і розуміє лише одно, — що без України великодержавна роля Московщини скінчилася, як разом із тим скінчилася її роля експлуататора чужого добра. А задовольнитися тою ролею, яка належить її етнографічній території, примиритися з своїм новим становищем, відмовитися від великодержавної ролі, від широких, безмірних, імперіялістичних плянів та жити працею власних рук — це річ дуже тяжка, навіть непоборима для першого покоління, що так ще недавно всіма тими приємностями користувалося. Так само тяжко було властителям кріпаків зректися свого права володіння „людськими душами”, які б аргументи їм не наводили. Тому ніякі аргументи тут недійсні, крім аргументів самого життя та часу.

На жаль, не всі ще українські елементи остаточно оцінили цей факт, і тому час-від-часу повторюються спроби „доброго порозуміння”. За нинішніх настроїв, ми думаємо, це було б безнадійною, а за нинішніх обставин — то й просто зайвою річчю. Не будемо казати про большевиків, які є тепер панамі становища на Україні. Що ж до московської протибольшевицької еміграції, то нам ні про які з нею реальні справи тепер говорити не випадає, — просто для того нема реального ґрунту.

Коли ж такі розмови часом виникають — чи на еміграції, чи на Україні, то в основі їх звичайно лежить глибоке взаємне непорозуміння. Після таких зайвих розмов виявляється, що одна сторона розуміє те саме зовсім не так, як друга, і кожна з них тлумачить результати переговорів всупереч одна одній по своєму. Пригадаймо, напр., колишні еміграційні українсько-московські переговори у Варшаві, або ті розмови на Україні, про які подав звістку п. О. Саліковський в ч. 1. „Трибуни України” („На історичнім роздоріжжі”) і в яких

„виявилася цілковито різна психологія двох демократій”.

Так було, так повинно бути. Бо вирішення української нац.-державної справи залежить не від суб'єктивних моментів, що виявляються в яких-будь особистих чи групових переговорах, а від причин глибоко реального змісту, що вже добре дали себе знати в житті України. Насильство та експлоатація з боку північного сусіда за останній час виявилися в найвищій мірі та шляхом тяжкого досвіду дійшли до свідомості нашого народу, пересякли психологію українця однаково — як на еміграції, так і „на власній, не своїй землі.” Усвідомлена воля народу, що так незломно поривається скинути чужинецьку окупацію, це є той чинник, що вирішить справу.

(„Трибуна України”, 1923.).

ФЕДЕРАТИВНА ФІКЦІЯ.

В царській Росії було 112 народів. Це не перебільшення, а факт, стверджений переписом 1897 року: справді 112 народів. Як жилося їм з погляду національного, про це красномовно свідчить крилата назва „тюрма народів”, що характеризує політику національних репресій царського правительства. Революційне правительство не відійшло від засад тої традиційної політики і найкраще це видно з прикладу України. Скромні на початку домагання революційної Центральної Ради зустріли впертий опір з боку революційного „Тимчасового Правительства”, а коли врешті той уряд примушений був до компромісу в формі признання Генерального Секретаріату України, то фактично не додержав і цього компромісу і вже, навіть конаючи, на московській нараді восени 1917 р. вигукував устами Керенського на адресу України: „Руки прочь!” Так відцвіла, не розквітши, українська плятонічна віра в добрі наміри московської демократії, і не лише наша. Коли на всій території колишньої Росії прохолов перший запал революційного захоплення, коли гасла єдиного революційно-демократичного фронту стали зброєю старої централістичної політики, то московські радикалісти з неменшим захопленням почали сепаруватися від єдиного всеросійського революційного фронту.

Большевики оголосили дуже широке гасло — самовизначення аж до відділення — для широкої реклями своєї політичної та національної терпимости. Ця большевицька риса маніфестаційно протиставиться усім змаганням „імперіялістів та котрреволюціонерів на внутрішніх та зовнішніх фронтах”. Та оскільки ті большевицькі деклярації відповідають дійсності?

Для відповіді на це питання обмежимося сферою лише самої державної справи та — щодо матеріялу — лише спеціальним джерелом: большевицькою консти-

туцією з належними до неї актами. Таке обмеження, можливо, допоможе нам в більшій мірі сконкретизувати наші практичні висліди.

Союз Східних (Радянських) Соціалістичних Республік чи, як це кабалістично означається, ССРСР — складається з кількох формально рівноправних членів: Російської Соціалістичної Федеративної Східної Республіки (РСФСР), Української Східної*) Соціал. Республіки (УСРСР), Сов. Соц. Респ. Білорусії (СРСР) та Закавказької Федерації Соц. Федерат. Сов. Республік (ЗФСФСР), що складається з трьох паритетних частин: 1) Азербейджанської Сов. Соц. Республіки (АССР), 2) Сов. Соц. Рес. Арменії (СРСР); 3) Сов. Соц. Рес. Грузії (СРСР).

В осередку союзу стоїть РСФСР, цебто Московщина, з тими колишніми її частинами, що не відійшли зразу від великоруської території (54 губернії, 11 автономних областей — вотська, кабардино-балкарська, коми-зірянська, морйська, ойратська, чувашська, німецька, калмицька, карачаєво-черкавська, монголо-бурятська, корельська та сім автономних республік — башкирська, горська, дагестанська, киргизька, кримська, туркестанська). Завойовуючи інші самостійні республіки, РСФСР зразу ж вступала з ними в договірні федеративні відносини. Московські більшовики добре розуміли, що безпосередня інкорпорація державних тіл, які вже зазнали самостійного існування, загрожувала їм безконечним протестом з їх боку. Треба було позолотити нові кайдани маніфестацією вільного договору. Хоч такий тактичний крок мало кого міг обдурити й не усунув дальшої боротьби, навіть збройної, поневолені народи (найбільший опір виявила Україна), проте ті декоративні кроки були потрібні головню для закордону, де московські більшовики поважно намірялися викликати світову пролетарську революцію. Отже треба було в очах закордонного світу якось виправдати нове поневолення вже визволених народів, — і те оправдання

---

*) Так офіційно — Східною, а не Радянською — називається українська більшовицька республіка і в конституції, і на гербі, і на прапорі — УСРСР. Українські закордонні прихильники більшовицької влади соромливо вивертають ту офіційну назву на УСРСР.

знайшлося в формі „обопільної” умови завойовника та завойованого про „добровільний” федеративний зв'язок між ними. Ці мотиви так і висловлюють з наївною одвертістю большевицькі юристи. Проф. Е. Енгель („Основи советской конституции”, 219), наводячи постанову президіума ВЦИК про визнання незалежності Білоруської Соціалістичної Східської Республіки (Білорусь першу було завойовано), пояснює від себе, що „постанову цю видано слідом за увільненням території Білорусі від імперіялістичних завойовників з метою паралізувати підступи буржуазії, що обвинувачувала совітську владу в червоному імперіялізмі та в намаганнях збільшити територію РСФСР за рахунок територій, населених іншими національностями”. За таких обставин складено було федеративні умови РСФСР з окремими національними республіками, яким доля судила зазнати ще й такої форми співжиття з своїм безнастанним завойовником. *)

Умова Московщини з Україною 28 грудня 1920 року визнає, на основі права народів на самовизначення, незалежність і суверенність кожної з договірних сторін. В інтересах оборони й господарського будівництва складається між ними договір на таких умовах: 1) обидві держави, РСФСР та УССР, вступають у військовий та господарський союз; 2) в своїх майбутніх зобов'язаннях до інших держав вони кермуються лише інтересами робочих і селян, що належать до обох республік, а з самого факту попередньої приналежності території УССР до б. російської імперії не впливає ніяких зобов'язань до кого б не було. В дальших точках визначаються основи федеративного зв'язку союзних республік, а саме: об'єднуються (цебто устанавляються єдині для всього союзу) комісаріати найважливішого значіння — військових та морських справ, зовнішньої торгівлі, фінансів, праці, шляхів, почти й телеграфів та вища рада народнього господарства. Об'єднані народні комісаріати обох республік входять в склад ради народніх комісарів РСФСР і мають лише своїх представників в раді народніх комісарів УССР (цебто, фактично всіма згаданими

---

*) Всі ті умови видруковано в „Сборниках действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных РСФСР с иностранными государствами”, в 1. і 2.

справами провадять московські комісари, що мають на Україні свої експозитури).

Такий договір віддавав усі справи України, як держави (так само, як і інших членів федерації, на основі сепаратних договорів), в руки московських комісарів. Але якась тінь самостійности договірних федеративних республік все ж залишилася — і зовнішня (окреме дипломатичне представництво України), і в деякій мірі внутрішня — в справах господарських та почасти військових. Отже треба було централізувати урядовий апарат остаточно. Головні причини того об'єднання, за всіма іншими галасливими мотивами для людського ока, полягають, як це зазначив Сталін у своєму докладі про утворення Союзу республік, в бажанні з боку центрального тіла федерації використати фінансові засоби та взагалі економічні ресурси інших частин федерації.*) Інценізовано було з боку Українського Центр. Комітету відповідну ініціативу щодо „найтіснішого об'єднання бойових сил, централізації та проведу в тяжкій боротьбі на життя й смерть”. Х-ий Всеросійський Зїзд совітів (куди входили представники і від федеративних республік) прийняв резолюцію про об'єднання цих республік в Союз на засаді добровільности й рівноправности республік та з захованням за кожною права вільного виступу з союзу. Скликано було для форми Союзний Зїзд Совітів у Москві 30 грудня 1922 р. та на тому зїзді й прийнято союзню конституцію — „Договір про утворення Союзу Сов. Соц. Республік (СССР)”. На основі тої конституції в склад Союзу ввійшли, як уже згадувалося, республіки — російська, українська, білоруська та закавказька (Грузія, Азербейджан, Вірменія).

Засади взаємних відносин союзних республік установлені ст. 3 союзної конституції, а саме: „Суверенітет союзних республік обмежено лише в границях, що їх зазначено в цій конституції, та лише в справах, що належать до компетенції Союзу. Поза тими межами кожна

---

*) „Скудость хозяйственных ресурсов, имеющихся в распоряжении республик в результате семилетней войны, и вытекающая из нее необходимость объединения этих скудных ресурсов в целях более рационального их использования и развития в отдельных республиках”... „Скудость финансовых средств республик”. Е. Енгель, „Основы советской конституции”, 227.

окрема республіка здійснює свою владу самостійно; Союз ССРСР боронить суверенні права союзних республік”.

Хто ще й після цього мав якісь сумніви щодо свободи союзу, для того додано в точці 4: „за кожною з республік заховується право вільного виступу з союзу”. А в точці 6 ще додано: „територію союзних республік не можна змінити без їх згоди; а також для зміни, обмеження чи скасування точки 4 потрібна згода всіх республік, що складають союз ССР”.

Таку широку, пишнословну декларацію наче навмисне вміщено для контрасту з тим фактичним станом взаємовідносин між зверхньою владою Союзу (провідну роль там має РСФСР — „центр” Союзу) та його складовими федеративними частинами. Перш за все бачимо народні комісаріати (наркомати) спільно-союзні, — цебто такі, що існують лише в союзі, а не в окремих республіках. Це — наркомати чужоземних справ (раніше був самостійний), військових та морських справ, зовнішньої торгівлі, шляхів, почти й телеграфу; вони мають в союзних республіках своїх представників, що їм безпосередньо підлягають. Крім цих „обеднаних”, є ще „одноіменні” наркомати — так само з експлуатацією центра в місцевих республіках.*) а саме: наркомат праці, харчування, фінансів, робоче-селянська інспекція та вища рада народнього господарства (ВСНХ). При Совіті Нар. Комісарів установлено ще об'єднаний орган Державного Політичного Управління (Госуд. Полит. Упр. — знамените ГПУ), голова якого входить у раду комісарів з правом дорадчого голосу.

Як бачимо, компетенцію центральної влади в союзі значно поширено, порівнюючи з попередньою договірною конституцією: всі найвідповідальніші функції державні політичного та господарського значіння опинилися в руках центральної влади, що зводить декларовану самостійність союзних республік до нічого. Така цент-

---

*) Згідно з ст. 15 статуту про нар. комісаріати ССРСР, ці одноіменні комісари „виконують в своїй діяльності директиви та завдання відповідних нар. комісарів союзу ССРСР”. Згідно з ст. 18 того ж статуту комісари союзу касують постанови комісарів союзних республік.

реалізація важніших галузів життя цих республік набуває особливо важного значіння в зв'язку з тою (19) точкою конституції, яка каже, що „декрети і постанови народних комісарів Союзу обов'язкові для всіх союзних республік та виконуються безпосередньо на всій території Союзу”. Отже, різниці між старою, царською, практикою та новою, робоче-селянською, власне нема. Як колись із Петербурга літали накази „к руководству и исполнению” по всій імперії, так літають вони й тепер із Москви по всьому Союзу. Замість самоврядування так пишню деклярованих „самостійних та незалежних держав” союзної федерації, бачимо ту саму стару, бюрократичну централізацію столичного осередку, що все бачить, все знає і не потребує вислухувати бажання „провінції” (до речі — столицю Союзу признано Москву). Як колись губернатори могли лише скромно подавати свою думку („мнѣніе”) з приводу недокладного наказу столичного начальства, так і тепер (точка 42) „центральні” виконавчі комітети союзних республік опротестовують декрети та постанови совіту народних комісарів Союзу — перед Президією Центр. Виконавчого Комітету Союзу, „не припиняючи їх виконання”, хоч би як той декрет чи постанови були абсурдні й шкідливі. Зміну в умовах робоче-селянського режиму заведено лише щодо розпоряджень окремих народних комісарів Союзу. Ті розпорядження можна навіть припинити, але — „лише у виключних випадках, коли те розпорядження очевидно не відповідає постановам Совіту нар. комісарів чи Центрального Виконавчого Комітету Союзу”. Про такий „виключний випадок” місцева влада — ЦВК-и чи їх президіями — негайно повідомляють центральну столичну владу — „як Совіт нар. ком. Союзу, так і відповідного комісара останнього” (цебто навіть очевидна невідповідність центрального розпорядження з погляду місцевого на увагу не приймається). Зате з другого боку, згідно з точкою 20 конституції, „ЦИК Союзу ССР має право припинити чи касувати декрети, постанови та розпорядження З'їздів Совітів та ЦИК-а союзних республік”. Коли порівняти це дискреційне право ЦИК-а Союзу із згаданим вгорі безправ'ям ЦИК-ів союзних республік, то дійсна природа большевицької федерації виступає дуже яскраво. Отже, зда-

ється, трудно довести централізацію далі, ніж це бачимо в т. зв. об'єднаних наркоматах Союзу „самостійних та незалежних республік”.

Не дуже то більшою компетенцією можуть похвалитися місцеві наркоми і „необ'єднаних” комісаріятів. Само зерно — основні, засадничі справи — їх управління віднесено до компетенції центральної влади. Точки компетенції зїзду Сопітів Союзу та Центрального Комітету означені в конституції літерами від **а** до **щ**, отже мало не цілим складом азбуки, і в тих точках бачимо головніші справи тих галузів діяльності, що належать до сфери „необ'єднаних” наркоматів. Напр., з компетенції місцевих наркомів хліборобства до компетенції центрального органу Союзу відійшло „установлення засад землеупорядкування, а також користування надрами, лісами та водами на всій території союзу”, а також „законодавство про переселення”. Отже, не торкаючись засадничих питань земельної справи, нарком союзної республіки зведений у своїй діяльності до ролі колишньої губерніяльної „палати государственныхъ имуществъ”. Так само з компетенції наркома юстиції відійшло до центру „установлення основ судового устрою та судівництва, а також цивільне та карне союзне законодавство”, чим компетенцію його зведено майже до обов'язків голови колишньої судової палати. Треба ще сказати, що з сфери діяльності місцевого наркома просвіти передано до центру „установлення засад народньої освіти”, з сфери комісара праці — „установлення загальних законів про працю”, з сфери комісара здоров'я — „установлення загальних способів в сфері охорони народнього здоров'я”, і т. д., і т. д.

Як бачимо, і „необ'єднані” комісаріяти федеративних республік — це комедія федеративности. Не маючи компетенції в вирішенні засадничих питань із сфери своєї діяльності, вони обмежуються ролю колишніх губерніяльних органів адміністрації, так само, як „об'єднані” наркомати задовольняються долею місцевих установ центрального наркомату. Центральній владі належить увесь провід в адміністрації і все законодавство, органами якого в Союзі стали Зїзд Сопітів та ЦИК. До центру належать іще Верховний Суд при ЦИК-ові Союзу та, як уже згадувалося, ГПУ при Сов-

наркомі Союзу. „Суверенні” республіки позбавлені тегер і представництва за кордоном (а ще до утворення союзу таке представництво мали) *), не мають навіть своїх бюджетів, бо їх бюджети — то складові частини загально-союзного бюджету, що затверджуються ЦИК-ом Союзу. Тож не диво, що, напр., ЦИК в своїх декретах звичайно зазначає: „действие настоящего декрета распространяется на РСФСР и союзные с нею республики”. Добре знайома звичка старої, царської Росії, в якій та сама безоглядна централізація, принаймні, не прикривалася фіктивними гаслами федерації суверенних республік.

Отже, конституція ССРСР передає до компетенції центральної влади всі важливі справи державного життя та установлює автоматичну обов'язковість її чину — адміністративного провладу та законодавства на всю територію Союзу через відповідні органи й акти. Це перечить основному розумінню федеративності, яка полягає перш за все в тому, що за державними органами, які склали між собою федеративний союз, заховуються їх основні державні права та зокрема — в більшій чи меншій мірі — право на власне законодавство. Увесь напрям централізаційної організації Союзу не може змінити така установа (теж в осередку), як Національна Рада (Совет Национальностей). Установа ця має лише декоративний характер. **)

Поза тим всім на доказ суверенності окремих республік ССРСР залишається лише їх факультативне пра-

---

*) „На Народный Комисариат по иностр. делам возлагается осуществление дипломатических сношений союза ССРСР и входящих в состав союза республик с другими государствами” (точка I „Положения о Нар. Ком. по иностр. делам С. С. Р.”).

**) Згідно з ст. 15 конституції, „Совет национальностей складается з представників союзних та автономних совітських соц. республік, по 5 від кожної, та представників автономних областей РСФСР по одному від кожної”. Щоб зрозуміти нехитру арифметику національного складу Совіту Национальностей, досить пригадати, що від унітарних республік України та Білорусі в той Совіт входить по 5 представників від кожної, а від федеративної республіки Московщини (РСФСР) — по 5 представників від 7 її автономних республік та по одному від 11 автономних її областей.

во виходу з Союзу. Але ж і це право централізаційним способом анулюється точкою 6-ою конституції, що вимагає на те згоди всіх членів Союзу. Фактично виходить, що те право може член Союзу доклати лише старим „буржуазним” способом збройного виходу. Кращим доказом того може буде приклад України, яка чимало пролила крові, виявляючи шире бажання „свобідного виходу” з Союзу, але РСФСР поки-що не дала своєї згоди на „свобідний вихід” та, звичайна річ, і не дасть, доки не дістане практичних переконливих аргументів. Таким чином, декларативна точка про „свобідний вихід” попала до конституції — лише для закордонного експорту.

Большевицькі юристи виявляють дуже дотепну правну еківібристику, щоб погодити декларативну федерацію суверенних держав з фактичною централізацією унітарної держави. Д. Магеровський („Союз ССР”) доводить, що суверенітет окремих членів Союзу „не виявляється в момент існування федеративних відносин, але може кожної хвили виявитися в юридично цілком правомірному акті одностороннього відділення від федеративного цілого . . . Цей своєрідний характер влади Союзу республік примушує нас створити нове юридичне розуміння — розуміння потенціального суверенітету”, і це „розуміння потенціального суверенітету утворює юридичний вислів для політичної вимоги державного відділення”. Але форма тієї вимоги все ж залишається так само неясною: чи то форма 23 лютого 1917 року чи яка інша? Тому треба визнати, що значно простіше, без зайвої юридичної еківібристики, пояснює ту справу Чарльз Саролеа, коли каже, що большевики „вимагали незалежності окремих національностей во імя Вільсоново го гасла самовизначення націй, а скінчили поневоленням всіх національностей у своїй, наче б то федеративній, державі”.

Наведені вгорі факти, гадаємо, доводять справедливність цього висліду: в конституції ССР поневолення народів зовсім незручно прикривається федеративною фікцією. Всі маніпуляції Большевицьких рук не можуть заховати того факту, що номінальна федерація, з декларативним визнанням самостійної незалежності її складових частин, служить лише тактичним ходом, переходовою формою, через яку хо-

чуть найдоцільніше запрягти завойовані самостійні народи в ярмо державної централізації, — бо ж, як це отверто визнають большевики, централізація — це конечна форма комуністичного об'єднання. Ціль очевидна і за неї похваляють большевиків навіть ті московські патріоти, що їх не визнають. Але чи ведуть до тої цілі способи, яких вживають большевики? Треба визнати, що інших способів не було в них. Зразу й одверто навалитися на самостійну завойовану державу старим московським способом — з певних причин було недоцільно, і большевики викинули завойованим народам, як дорогу для них цяцьку, ті засади, що з погляду большевицької ідеології не мали позитивної цінності: самовизначення аж до відділення, самостійність, незалежність у федеративному звязку. Інакше повестися вони й не могли. Але, раз ставши на цей ґрунт, вони послідовно мусіли твердити те саме *urbi et orbi* у всіх відповідних та й невідповідних випадках. Послідовне твердження тих самих думок упродовж цілих років, звичайно, не може залишитися без впливу, — воно ще більше підкреслює горожанам совітського союзу різкий контраст між нинішнім цілковитим фактичним їх поневоленням та правами колишньої їх державної незалежності, що знаходять собі вислів у большевицьких деклараціях.

Зовсім того не хотючи, большевики фактично продовжують руйнацію єдиної російської державности, — ту руйнацію, що розпочалася з моментом революції та непереможним ходом поступає до свого остаточного краю через усі фази пореволюційного існування ССРСР. І московські патріоти-імперіялісти, хоч і визнають за большевиками деяку заслугу щодо відновлення державности, з боєм у серці констатують, що те об'єднання „русских земель” — зовсім не того порядку, як би вони собі того бажали, що утворений большевиками конгломерат ССРСР — зовсім не та національна держава — Росія, — яка й досі сниться їм у старих імперіялістичних снах. *) Докір незаслужений та й безпотрібний, бо на тому історичному роздоріжжі, на якому випадково по-

---

*) Один із таких добродіїв з того приводу виливає свої жалі у „Последніх Новостях”: „Изъ національнаго государства Россія превратилась, по волѣ нынѣшнихъ владѣльцевъ, въ какую то ано-

ставила большевиків доля, не в силі вони, як і ніхто інший, спинити того процесу натурального розкладу колишньої клаптяної та штучно складеної держави. Залізні шпуги, якими її штучно було збито, трісли ще 1917 року, і той спосіб скріплення показався вже нездалим. Большевики той самий спосіб — спосіб збройного поневолення та терору — прикрашують декоративними гаслами державної суверенності членів федеративного союзу — „аж до відділення”. Легко відповісти, чи може та декоративна фікція спинити стихійний процес самого життя, що непереможно провадить до дійсної суверенності народів колишньої Росії без усяких федеративних фікцій. *)

(„Тризуб”, 1926.).

нимную компанію на акціяхъ, нѣчто вродѣ „РОПИТ-а” (Русское Общество Пароходства и Торговли) или „ГРАМ” (Товарищество Русско-Американской Резиновой Мануфактуры)”).

*) Дальший процес державної уніфікації УССР — див. в праці Гл. Л.: „УССР в теорії й на практиці” (вид. Українського Товариства Ліги Націй), 1935.

СЛОВА Й ДІЛА.

Большевицькі агітатори влучно оперують тими своїми декларативними гаслами, що мають свідчити про райські умови життя під большевицькою владою. Національна свобода, політична незалежність, суверенність народу на своїй землі, — такі гарні слова подибуємо в большевицьких договорних актах з переможеними народами.

Річеве значіння колишніх декларативних обіцянок ґрунтовно забуде і ніхто їм у країні большевицької влади не надає найменшого значіння. Проте призабуті й занедбані гасла про свободу народів совітського Союзу не викреслюються з большевицьких актів і не зникають з обороту большевицької словесности. Большевики ще й досі примушують горожан свого раю, знущаючись над їх сумлінням та терпеливістю, вислухувати ту словесність та все так само експортують її назовні - - для чести й слави большевицького ладу. Це примушує придивитись до змісту большевицьких декларацій, зупинитись над тим, оскільки вони відповідають самій природі большевицької доктрини, та хоч побіжно глянути, як тим декларативним большевицьким гаслам відповідає фактична дійсність комуністичного раю.

Червоний професор-юрист Е. Енгель, використовуючи термінологію большевицьких договорних актів з окупованими країнами, так малює взаємовідносини совітських республік: „Договірні чи союзні радянські республіки становлять самостійні частини своєрідного федеративного об'єднання, в осередку якого стоїть Р.С.Ф.С.Р. Частини ці до лютневої революції входили в склад російської імперії, як підлеглі, пригноблені та експлуатовані панівними класами панівної національності області й колонії. Після лютневої революції ці частини, механічно увільнені від політичного й національного гнету завдяки розвалу імперського пра-

вительственного апарату, почали розправляти своє увільнене тіло, готовлячись до самостійного національного існування... Лише після лютневої революції ці області дістали можливість цілковитого національного самоозначення — самоозначення аж до державного відділення. Ставши незалежними як національні радянські республіки, вони, натурально, опинилися в однакових із світовим осередком комуністичної революції, РСФСР., умовах міжнародного існування” („Основы советской конституции”, 215).

Тут бачимо і самоозначення аж до державного відділення, і державну незалежність, і повноправне міжнародне становище, — все що офіційно декларується в договірних умовах большевицької Московщини (РСФСР) з іншими національними країнами. Чого б, здавалося, кращого бажати? Та лише треба мати на увазі те, що всі ті пишні обіцянки не відповідають самим засадам комуністичної доктрини щодо національності й держави, отже декларація та уявляє з себе вексель, по якому не думають платити.

Перш за все щодо національності.

В § 49 комуністичного маніфесту категорично зазначено, що „пролетарій не має батьківщини”. Московські комуністи ідуть послідовно в цьому напрямі і коли в своїх декларативних заявах мусять збочувати з цього засадничого шляху, то в тих випадках, коли вони говорять для себе самих, думки їх треба вважати за справжній вияв комуністичної ідеології. З цього погляду дуже характеристичний матеріал подають проекти совітської конституції, де висловлено ті засадничі погляди, що стали основою чинної конституції совітського союзу. В докладі М. Рейснера про основи конституції РСФСР читаємо, що „на основі національного принципу можна говорити лише про культурне самовизначення націй, але ніяк не про політичне. Для соціалістичної держави національна засада має ще менше значіння з політичного погляду, ніж для буржуазно-демократичної, бо тут за основу стають форми економічного устрою республіки на засадах соціалістичної господарської продукції, обміну та споживання, і, таким чином, на перший план виступають навіть не державні установи, а економічні організації” (Проф. Г. Гурвич „История советской конституции”, 130). Дру-

гий большевицький юрист Д. Магеровський („Союз ССР“) визначає ролю національної засади в структурі большевицького державного тіла таким чином, що „національний принцип значить відступання від принципу економічної централізації під впливом національних моментів“; але „принцип диктатури пролетаріату превалює над національністю“, так само, як і „класове представництво має першенство над представництвом національним“. Отже момент національний в большевицькій ідеології не має позитивного значіння, бо, як каже вже згадуваний Рейснер, „в комуністичній республіці зовсім нема національної державности“ (Г. Гурвич, 132).

Навіть більше: момент національний має в комуністичній інтернаціональній ідеології значіння просто негативне. Коли ж комуністи звертаються до національного знаряддя, то їх вимушують до того вимоги тактики. Особливо це бачимо на початку, коли треба було приборкати ще не досить тоді приборкані народи т. зв. Союзу.

Це найвиразніше позначилося на VII зїзді партії КПБУ в Харкові (1923 р.), де дуже отверто були висловлені засади большевицької „українізації“ України. Ті погляди, що тут висловлювалися, заслуговують тим більшої уваги, що належали колишнім китам большевицького світу, як Троцький, Раковський, Фрунзе. Всі вони в один голос мотивували національні уступки конечною необхідністю, що повстає з факту смертельної небезпеки для большевиків з огляду на цілковиту ізоляцію незначного по кількості большевицького елемента — з походження московського, серед національно чужого моря буржуазно настроєного українського селянства. *) Отже, всі ті уступки — лише тактика, вимушена непереможними обставинами.

---

*) Раковський, зазначивши, що в большевицькій партії на Україні — українців всього несповна четвертина, питає: „Яким чином пролетаріат на Україні, що становить лише кілька відсотків всього населення, зможе кермувати селом, коли він серед комуністичної партії не має досить людей, що знають мову села. Коли ми чекатимемо природної українізації нашої партії, то я боюся, що політичні події можуть випередити цей процес і що ми можемо опинитися без можливости кермування українським селян-

В конечних своїх завданнях ця тактика в національній справі мала, як висловлювався Ленін, роздмухавши революційний рух, після того зеднати робочу масу всіх націй в робочі організації — проти всякого буржуазного націоналізму. Тому ясно, що найбільш послідовні та менш гнучкі большевики, як голова першого українського большевицького правительства Пятаков, рішуче висловлюються проти права націй на самовизначення та проти самовизначення трудових мас кожної нації. Тому московські большевики „розпустили” навіть большевицьку ж партію УКП — лише через те, що в ній досить виразно позначалися національні настрої, і замінили її урядово призначеною на Україні неукраїнською партією КПБУ.

Як доктрина, в основі своїй інтернаціональна, большевизм може національну ідею лише негувати та відкидати. Московський большевизм має ще до того специфічну рису, звязану з психологією національної нетерпимости. Відкидаючи національні форми та національні домагання чужих націй, московські большевики не лише не відмовляються від власних національних форм та не простують до форм інтернаціональних (напр., щодо мови не вживають есперанто чи міжнародної французької мови), а вперто називають свої національні форми і перш за все московську мову іншим немосковським народам. Як вже згадувалося, вимоги тактики примушують їх сходити з цього природного шляху. Напр., на Україні дуже галасливо було проголошено загальну українізацію. Але те робилося лише для людського ока, для деякої зовнішньої маніфестації. Та уславлена українізація послідовно оголошувалася по кільки разів та врешті остільки мала практичного значіння, що по українських великих містах

ством”. Фрунзе, зазначивши, що національне питання — це витвір капіталізму, з жалем констатує, що в цім питанні большевизм повинен поробити уступки неросійським націям в союзній конституції. „При обговоренні питання про форми наших державних взаємовідносин, — казав він, — ми повинні виходити із становища як найбільшої єдності (максимальної централізації), але поки що мусимо до деякої міри розеднуватися, поки загальна світова ситуація або нагромадження капіталу у нас не дозволить нам рушити далі по шляху централізації”.

до 75 проц. службового комуністичного апарату — походження московського та жидівського — послідовно вживало „інтернаціональної”, „общепонятної” московської мови. А бувало й так, що секретар ВЦІКА ганив український комуністичний уряд за те, що він завів примусову передплату на український урядовий часопис, — саме за те, що це орган в українській мові.

Московські „інтернаціоналісти” не лише твердо насаджують на Україні московську мову, але й завзято тут обороняють старі її упривілейовані позиції, — незгірше, як це робили старі агенти колишнього „обрусенія”. Таке становище примусило свого часу болгарського румуна Х. Раковського сконстатувати, що на Україні продовжується „диктатура російської культури”. Як бачимо, з погляду свого інтернаціоналізму московські більшовики *de facto* не пішли далі від світогляду тих московських купчих, які були переконані, що „всѣ святыє говорили по русски”. Формальний, декларативний інтернаціоналізм фактично став за зброю старого „обрусенія”. Московську диктатуру на Україні більшовики нічим не прикривають, а навіть уважають, що вона робить честь для українців. На одному зїзді партії КПУ в Харкові тодішній генеральний секретар цієї, так би мовити, української партії, Каганович (!), подав клясичний щодо цього приклад: „Нам докоряють, — сказав він, — що нами кермує Москва. Так, товариші, я гадаю, що кожний чесний українець, не тільки член партії, але й безпартійний, скаже, що бути під кермуванням червоної Москви — це найбільша честь для чесного робітника”.

Отже більшовицька система містить у собі позиції, що їх можна було б з теоретичного погляду уважати за непримиримі супротивності, коли б усі вони не уклалися в одній основній і незмінній позиції русифікаційного режиму. Маючи в засаді завдання інтернаціональні та оголошуючи декларативно, в цілях тактичних, національну толерантність, зводять усе до москалізації народів союзу, тим продовжуючи й завершуючи ідеологічну спадщину самодержавного режиму.

З погляду засадничого негативно трактує московський більшовизм і засаду державности, виявляючи тим свою залежність від ідей французького синдика-

лізму. Це особливо позначається в матеріялах, що їх виготовили большевицькі ідеологи в проектах совітської конституції. Совітська республіка визначається тут, як вільна спілка працюючих. Всі автори матеріялів перейняли думкою, що основним елементом совітської федерації стають не територіяльні чи національні одиниці, а професійні об'єднання. Г. Гурвич вважає „раду” за класову робітничу організацію, за професійно-нальний союз: „Ріжниця між радами та професійними союзами, взагалі між радами та іншими робочими організаціями лише в тому, що ради — більш широка, повна форма робочої організації”. Таким чином, з совітською системою необхідно зв'язується думка, що складовою частиною цієї системи мусить бути професійна організація. Ясно, що про ідею державности, як такої, тут нема й згадки. Коли ж большевики говорять про союз держав та ще й самостійних і незалежних, то це лише тимчасові тактичні манівці, що мають привести до цілком іншої цілі. Тож цілком зрозуміло, коли в § 2 Конституції Укр. Соц. Сов. Республіки читаємо, що зразу ж після виконання завдань диктатури пролетаріату (а саме здійснення переходу від буржуазного ладу до соціалізму шляхом переведення соціалістичних реформ та систематичного придушення всіх контр-революційних замірів з боку заможних клас) „диктатура зникне, а слідом за нею, після остаточного зформування майбутнього комуністичного ладу, — зникне й держава, давши місце вільним формам співжиття, збудованого на основах організації загальної праці на загальну користь і братерської солідарности людей”. Ця ідея — зникнення держави — послідовно виходить з утопії такого ідеального стану річей, коли все населення в пролетарській державі стане трудим і замість адміністрування людьми настане адміністрування річами. Тоді за „переходовими ступнями” революції настануть „переходові ступні” вмирання пролетарської держави (Ленін), бо не буде вже потреби в органах державного примусу. *)

---

*) „Если разделить все наши народные комиссариаты на группы: хозяйственные органы (производство и распределение) и органы принуждения (военное, внутренних дел и судебное), то вполне убедительным становится постепенное отмирание, атро-

Цей ідеал — справа дальшого, майбутнього часу, але своє засадниче трактування держави, як організації господарської, московський большевизм прикладає на ділі вже тепер — до тої форми, в якій організувалася большевицька держава, до федерації. Згаданий вже М. Рейснер визнає, що „наш федералізм — це не союз територіяльних держав чи штатів, а федерація соціально-господарських організацій. Вона будується не на територіяльних фетишах державної влади, а на реальних інтересах трудящих клясів російської республіки”. В формах політичних він рекомендує виходити з економічних інтересів, територія ж може бути фактором політичної організації лише остільки, оскільки вона стає осередком економічних інтересів населення в сфері продукції, обміну, споживання. З цього погляду який-будь один шаблон в організації території падає, бо основною коміркою федеративного устрою в промисловій області буде один обсяг території, а в сільсько-господарській — другий, степова область дасть інший тип федерації, ніж гірський чи рибальський район (Г. Гурвич, „История советской конституции”, 132—133, 142). Отже справа федерації цілком ясно трактується з погляду лише економічного. Моменти національно-державні тут рішуче відкидаються.

Але вередлива доля поставила комуністичних утопістів перед необхідністю переводити свої експерименти в державній формі. Забравши в свої руки владу на території колишньої московської держави, большевики багато в дечому мусіли зріктися своєї утопічної ідеології та примушені були автоматично виконувати ті державні завдання, що спали на них по традиції від попередньої держави. Совітську республіку оголошено не як федерацію професіональних організацій, а як союз народів. Це вже кардинальне збочення з комуністичної ідеології і те збочення лише доводить неприродність тих національно-державних гасел, що їх так урочисто

фирование последних, и остаются лишь первые, т. е. дирижирование экономическим оркестром. Дело может дойти даже до „оркестра без дирижера”, но к чему гадать о таких фокусах? Одно остается вне спора: государство, а равно и право в классовом смысле, испаряется, умирает” (П. Стучка, Учение о государстве и конституции РСФСР, 314—315).

декларували більшовики. З засади відкидаючи ідею державности, вони на ділі переводять державно-централістичну політику московських „собирателей Руси”, і навіть на початку своєї діяльності в цім напрямі діждалися за це похвали з боку кадетської „Рѣчи”, яка визнала, що вони „творят полезное національное дѣло”.

Цю очевидну суперечність між принципом та практикою конечно треба було погодити, і за це взялися гнучкі більшовицькі юристи. Відкидаючи в засаді державну організацію, вони намагаються підвести правні основи для тимчасових форм комуністичної держави, тлумачать ті форми способом та виправдують їх слушність. Ми вже наводили вгорі коментарі червоного професора-юриста Е. Енгеля, який підкреслює в шкільному підручнику ті формальні риси більшовицької конституції, що потрібні для реклями більшовицького раю. В іншому тоні пишуть ті більшовицькі апологети, що призначають свої писання-коментарі більшовицької державности — для своєї комуністичної групи. П. Стучка досить виразно розшифровує характер більшовицької федеративної незалежности: „В постановах партійних зїздів та конгресів III інтернаціоналу ми підкреслюємо, — каже він, — що ми федерацію вважаємо не за ціль, а за засіб для зближення та остаточного злиття окремих, вже самовизначених частин федерації... Наш устрій базується на об'єднанні Рад, як влади на місцях, цебто на об'єднанні більш чи менш автономних частин республік, на т. зв. демократичному централізмі”. Те злиття окремих частин федерації в одну централізовану масу передбачається, як наслідок добровільної згоди. Сама та добровільність більшовицьким способом наказується вже наперед, бо, мовляв, державна суверенність перечить добрій волі кожного даного народу. „То було ознакою слабости радянської влади, — каже той самий автор, — коли окремі держави, напр., Україна, примушені були проти своєї волі говорити, як суверенна держава, або коли Англія визнавала Мурманськ, Архангельськ чи Баку за „незалежні”, що мають „суверенне” право продати себе в рабство. Навпаки, то було безумовною ознакою сили, коли РСФСР послала єдину делегацію від усієї федерації (включаючи й Україну

і т. ін.) до Генуї” (П. Стучка, „Учення о государстве и конституции РСФСР”, 112, 114).

Коментарі тут зайві, коли незалежні члени совітської федерації наперед призначені до остаточного злиття в одну централізовану масу з Московщиною (РСФСР) в осередку. Якщо вони з засади не повинні мати охоти до виявлення свого суверенного права, якщо те виявлення може мати місце лише в умовах слабкості совітської влади, то большевицьке декларативне гасло — про самовизначення націй аж до відділення — дістає надто виразне практичне значіння. В своїй апології большевицької державної структури комуністичні автори типову роботу буржуазної централізаторської влади прикривають гаслами іншого порядку — самовизначенням народів у вільному союзі, а принцип примусу, терор, диктатуру групи — виправдують свобідною самообороною трудящого люду. Всю ту роботу шито білими нитками, але для большевицької правосвідомості того досить, тим більше, що увесь трудящий і нетрудящий люду на території большевицької влади однаково тероризований, мовчить на всіх язиках і голосу протесту не подасть, а коли б хто й нашілювся, то де міг би подати той голос, коли в большевицькому раю існує лише сама „казьонна” преса, що приймає лише продукти самих казьонних пер?

Отже централізаційна тактика, що нищить та вбиває прояви національно-державного життя народів большевицького союзу, не є якесь порушення засад большевицької, що мала б бути послідовно комуністичною, системи, а навпаки: самі ті принадні гасла про самовизначення народів, федерацію вільних держав, — то тактичне збочення від большевицької идеології. Московський большевизм — це оригінальний виродок московського самодержавя, — виродок, що заховав, у сфері русифікації та централізму, основні риси свого первотвору. Тому, зокрема, державна централізація союзу мала стати одною з основ большевицької системи. Політичну базу до комуністичних коментарів ідеї федерації дуже ясно підводить сам Ленін, використовуючи для того ідеї марксизму та відповідно їх посилюючи. „Марксисты, — каже він, — розуміється, вороже ставляться до федерації та децентралізації з тої простої причини, що капіталізм вимагає для свого розвитку по

можливості більших та можливо більш централізованих держав. При інших рівних умовах свідомий пролетаріят завжди буде обстоювати за більшою державою. Він завжди буде боротися проти середньовічного партикуляризму, завжди буде вітати можливо тісніше економічне злучення великих територій, на яких могла би широко розгорнутися боротьба пролетаріату з буржуазією". „На мою думку, — каже він, — пролетаріят може уживати лише форму єдиної та неділимної республіки". Отже, коли комунізм мириться з державною формою організації, то комуністичним ідеалом стає єдина, неділима держава. Як бачимо, на категорії державної централізації монархічний абсолютизм та комунізм цілком сходяться.

Таким чином практичні висліди большевицької ідеології, на яких базуються большевицькі діла, рішуче розходяться з тими словами, які знаходимо в большевицьких декляраціях про державно-національні права народів совітського союзу. За гарними, про людське око виголошеними словами чути вже інші, що своїм змістом і тоном зовсім не нагадують тої гармонійної музики большевицьких сирен, що працюють для заграничного експорту, але вже більш цинічні, ніж крамарська термінологія вірних бояр „Тишайшого" царя в пертрактаціях з Україною. З большевицького інтернаціонального мішка гостро витикається старе, традиційне московське шило — у вигляді первісного деспотизму, безоглядної державної централізації, національного насильства. Ті солодкі слова — лише „опіум для народу", принада, на яку колись лапалися маси. Така принада конче була потрібна, „бо, — як казав той таки Ленін, — найгірша річ — недовіря нації". А коли довіря здобуто та тим способом народ обдурено й загнудано, то вже досить самої „ознаки сили", щоб завести лад абсолютистичного централізму. Таким шляхом і йшла большевицька влада, тим самим шляхом перевела вона свої конституції: з широких необмежених гасел до конкретного опутування формальними постановами всіх сторін життя ущасливлених народів; бо за тими декляративними точками договорів та конституцій звичайним бюрократичним способом наладжувалися цілком реальні постанови ЦИКА, що зводили в нівець пишномовні деклярації.

Так за гаслом большевицьких декларацій в життєвій дійсності стоять діла, факти, що тим гаслам національно-державної свободи ніяк не відповідають. Бо ті гасла своїм змістом перечать усьому напрямові большевицької идеології і доконувати їх у житті — значило б для большевиків рубати те гилля, на якому вони держаться. Ніякої взагалі свободи не може бути під режимом диктатури, а тим безнадійніше було б шукати її під диктатурою навіть не кляси, навіть і не партії, а, як мягко висловлюється К. Каутський, „аристократії робочої меншости”, власне ж — найгіршої форми олігархії — малої купки інтернаціональних авантюристів, що злетілися з усього світу на труп розваленої держави та використовують катастрофічні умови того розвалу. Найменший подих свободи розвіяв би ту купку без сліду, і єдиний рятунок тої компанії полягає саме в тому, щоб людським терором задушити найменший прояв свободи. Так само не може бути там зокрема свободи національної, свободи народу, як нації, бо, по-перше, національна свобода може виявлятися лише в умовах політичної свободи взагалі, по-друге — сама ідея національності знаходить собі гострий осуд і негачу з погляду самої комуністичної идеології, як буржуазний забобон, що стоїть на перешкоді інтернаціональним завданням комунізму. А тому ще менше має кредиту у большевиків ідея політичної незалежності народів большевицького союзу: хто марить про утворення світової спілки працюючих, той, розуміється, не може співчувати ідеї національної державности.

Та помилкою було б думати, що безвідповідальна політика большевицької еквілібристики з гаслами національної та політичної незалежности минеться зовсім для них безкарно. Коли горожанам большевицького раю, знущавшись над їх сумлінням та терпеливістю, день-у-день товкти, що вони вільні й незалежні, що кожної хвили вони можуть по своїй волі увільнитися від щастя комуністичного союзництва, а поруч із тим коли безнастанний деспотизм типового окупаційного режиму не дає їм ані хвилини вільно дихнути, то така влучна тактика лише підкреслює для них різницю між тим, як має бути, та як є на ділі. Повестися інакше, цебто не обіцяти раю, а ще менше — ті обіцянки справдити, большевики не могли: до того провадив їх інтерес

власної самоохорони („найгірша річ — недовіря нації“!). Але педагогічні наслідки їх двоїстої тактики наочні: вони сприяли зростові національної та горожанської свідомости, — тієї свідомости, що большевики її плямують зненавидженим іменем жовтоблакитної петлюрівщини. Та хоч як вона їм немила, а мусіли вони все далі йти шляхом національних уступок, оголошуючи, хоч і не виконуючи, численні декрети про українізацію і таке інше. Фіктивність тих декретів драгує українську людність, наочно викриває перед нею лицемірство большевицької тактики та спонукує до більшої активности своїх національних домагань, а в наслідку — нові викрути большевицької влади, аж поки не було визнано, що соромитися й вязатися далі не треба.

Отже з одного боку — централістичні шпуги, що намагаються всебічно скувати життя України та скермувати його по всеросійському річищу, а з другого — криві, невільні, але послідовні кроки в сторону жовтоблакитної небезпеки. Така двоїста тактика не може минути безкарно. Системою деспотичної диктатури можна тимчасово задержати відрухи народньої волі, але не остаточно й не назавжди. Для нас ясно, що той процес круговим способом веде до тих гасел політичної програми, з яких почали так щасливо большевики, „не предвидя от сего никаких последствий“, — до національної волі, незалежності, суверенности української держави. Але кінцевим наслідком того процесу будуть уже не пустопорожні слова, а самий факт життя, переведений у дійсність. Це несхибний шлях самого життя.

Ми почали з позитивних методів творення національної держави, але не довершили свого діла, коли нашу батьківщину опанували большевики. Ворожі до ідеї нашої державности, вони розпочали роботу свою в протилежному напрямі. Але способом від противного, під непереможним тиском життя, вони довершують нашу роботу. Здорова, життєздатна справа, що має ґрунт під собою, біологічно здобуває для себе живі соки і з елементів розкладу.*)

(„Тризуб“, 1926.).

---

*) Новіші відомості про національно-державну політику совітів див.: В. Садовський, „Національна політика совітів“, Варшава, 1937.

ДО ПСИХОЛОГІЇ МОСКОВСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

Надто ще свіжі й недавні традиції диктатури московської держави та московської культури над українським народом. Революційна буря звалила трухляве дерево московського самодержавного режиму, але з того пня погналися нові парості, що, правда, не мають вже тої сили, але заховують ті самі соки в своїх клітинах, обіцяють знову буйно розростися, а пестлива рука може викохати з них нове „дерево яда” на цілий простір Сходу Європи. Там, „на нашій, не своїй землі”, московсько-жидівська акційна компанія обернула Україну в московське Конго та нищить її добірними методами колонізаційної експлуатації. Тут поруч із нами, на еміграції, наші колишні компатріоти, а тепер просто сусіди в нещасті, виявляють ті самі, виховані в школі московської державности апетити на „край, где всьо обільем дишет”. Бо ж не легко їм забути, що то все було „їхне”. Так само колись панська психологія не могла помиритися з тим, що кріпаки опинилися на волі. Ота кріпацька психологія непереможно володіє душею московського емігранта, завдає йому глибокого обурення та тяжкої муки.

Рівняючи московську еміграцію з нашою, мусимо зазначити річеву різницю між ними. Коли ми вийшли на еміграцію головно в боротьбі з чужоземним окупантом за нашу національну державність, то еміграція московська опинилася на чужині наслідком лише внутрішньої, горожанської війни. Не державно-національне право обстоє московська еміграція. На одному з диспутів у Празі авторитетні московські емігранти (напр. В. Мякотин) доводили, що в Москві сидить все ж „русская власть”. І, не вважаючи на те, що та „русская власть” персоніфікується в особах Бронштейнів, Апфельбавмів, Джугашвілів, Держинських та інших, мало „русских” персонажів, вони все ж мають рацію, бо

дійсно та влада береже інтереси єдиної московської держави в межах, наскільки це можливо, старої Росії. Отверто й ясно висловлює це А. Пешехонов („Почему я не эмигрировал“). „Бували випадки, — каже він, — коли я радів успіхами совітської влади та сумував через її невдачі. Я радів, коли совітське військо прогнало поляків з Києва. Я радів, коли совітська дипломатія робила вдатний крок та підіймала міжнародний престиж Росії. І я буду радіти, коли совітська влада обстоїть російські інтереси в протоках, коли вона допровадить до того, щоб Росії було повернено Бесарабію, коли вона примусить японців увільнити російську половину Сахаліну“. Огже московський соціал-патріот бере моральну участь у завоюванні большевиками Києва, в замаху на протоки, — як колишній добрий імперіяліст за царського режиму. Старі імперіялістичні апетити твердо сидять в душі московського соціяліста, і задоволення цих апетитів примиряє його з владою большевицької охлократії. „Большевики, на мое переконання, — каже той самий А. Пешехонов, — зробили велике діло, і я просто назову його: вони відновили російську державність“. „Російську державність відновлено“, — пояснює він в іншому місці.

„І продовж останніх п'яти літ большевики відновили всю повноту державної влади та знову поширили її на необмежену територію від Дністра до Великого океану та від Льодового аж до Афганістану й „пламенної Колхиди“. Ясно! Не згадано лише про „фінські холодні скелі“ та про „кислий ляха“, — але чому власне? Пуста соромливість — хіба лише тому, що руки закорткі, бо яка ж у даному випадку може бути різниця, скажемо, між „фінськими скелями“ та „пламенною Колхидою“? Так говорить один із провідників найпоступовішого колись московського журналу, що відбивав ідеї й настрої кращої частини московського громадянства. Чорну роботу поневолення „іноземців“ провадило колись правительство за допомогою „чорної сотні“, а червонорожеві елементи московського громадянства дозволяли собі розкіш від тої роботи ухилитися. Тепер, коли „романівська спадщина“ почала тріскати „від Льодового океану“ до „пламенної Колхиди“, то серце заговорило й у колишніх білоручок.

То ж нічого дивного, що з великим завзяттям за-

ходяться „романівську спадщину” відновити на еміграції професійно, так би мовити, душителя іноземця. Серед них заслужено зайняв найповажніше місце давній наш „приятель” П. Б. Струве, — той самий, який ще дома зворушливо умовляв начальство нищити українство „без двусмысленностей и поблажек”. Почавши колись свою емігрантську кар’єру „Союзом Освобождения”, він закінчує її на теперішній еміграції вибухом чорної реакції в своєму лляйб-органі „Возрождение”. Йому належить ідея й само практичне переведення „Зарубежного Съезда”, що мав за ціль об’єднати московську еміграцію на платформі старомосковської реакції. Конечною мрією упорядчиків зїзду є реставрація московських основних законів 1906 р. На тій сакраментальній основі — „от царей и вождей до скромнаго хлѣбпашца всѣ должны стремиться воздвигнуть в прежнем блескѣ нашу родину мать, святую Русь, Великую Россію”.

Порівнюючи з цим, надзвичайно далеко поступив наперед „імператор всероссійський” Кирило І. Він обіцяє „значительное примѣненіе децентрализациі власти”, обіцяє навіть подумати, „каким частям Россіи предоста-вить національную автономію”, але застерігає, що на однакове з іншими „мѣсто в государствѣ” мають право лише ті народності, що „не стремятся сгубить или по-работить остальныя народности”.

Цим духом консервації старого московського ладу перейнята більшість московської еміграції. Самі політичні статистики її налічують серед неї не менше 85 проц. „монархистів”, — і це не перебільшення: видимий успіх реакційного підприємства — „Зарубежного Съезда” — найкращий тому доказ. Навіть ми, в нашому тяжкому становищі, не можемо не здригатися за сумну долю цієї маси людей, що так органічно відірвана від тих здвигів, до яких прийшла там на місці їх батьківщина. А провідники їх святкують свою перемогу над тою сірою емігрантською масою, все більше відвертаючи духовий її зір від здобутків революції до старої знайомої картини з усіма її незмінними атрибутами. Досить, нпр., сказати, що на новорічному бенкеті правих москалів один із учасників, п. Кульман (що звичайно на педагогічних зїздах в Росії поборював національні змагання українських учителів), проголосив тост

за „букву ять”! Ось так, щоб нічогосінько не пропадало із старої трухлявини, навіть щоб „буква ять” залишилася, що завдавала стільки непотрібної праці та частогусто калічила долю шкільній молоді на цілому просторі Росії.

Цілком ясно, що не ці елементи відіграють творчу роль у себе вдома. Це мертві трупи, вожді сліпих, що самі впадуть і других заведуть у яму. Не можуть вони надхнення дати і для тих виступів, що організують проти українства на еміграції. Всі ті товариства „єдинства русской культури”, спілки „русских карпатороссов” — все те запопадливе „обрусеніє” Закарпатської України, до якої вони контрабандно допалися, любо згадуючи ширший терен цієї вдячної праці, — все це мертворождені діти колишніх людей, що перестали вже бути людьми з будь-якої горожанської перспективи. Завзяття їх велике й погрози страшні. Ось, нпр., якийсь Енгельгард у Ревелі загрожує: „изгнав большевиков, нам придется вѣшать не одних только коммунистов, — всѣх, кто будет мѣшать нам, на висѣлицу или к стѣнкѣ!” Ну, та може таки „Бог не выдаст”!

Посуваючись далі вліво від течій монархічно-реакційних, стикаємося з державним світоглядом московських р. д., на чолі яких стоїть П. Мілюков. Це старий, досвідчений політик, що найширше трактував українську проблему за царату, остерігаючи з думської трибуни вживати тодішніх урядових репресій щодо українства. Від нього можна було б сподіватися ширшого погляду на українську справу тепер, після всього доовіду останніх літ. Але й цей державний політик не може зійти з становища інтересів Московщини, які він теоретично ідентифікує з інтересами взагалі московської держави. Його державно-національний рецепт щодо України не йде далі федерації, — федерації на зразок баварської. Дуже з цього боку характеристична книжка названого діяча — „Национальный вопрос”.

Емігрантські кола, лівіші за р. д., по старій московській звичці вважають за краще ухилитися від голосу в національно-державній справі „іногородців”, з окрема України: стара тактика перекидання брудної роботи на чужі плечі. Але там, де обставини примушують їх подати свій голос (напр., на соціалістичних конгресах в

Гамбурзі, в Марселі), там той голос спрямований проти української державної самостійності.

Отже весь еміграційний московський фронт, у всій повноті свого політично-громадського спектру, скерований проти української справи — не лише державної, але й взагалі. Максимальна, з їхнього погляду, форма вирішення української проблеми — федерація — це лише тактичний маневр в pendant української державної самостійності. Московська психологія, вихована поглядами на Україну, як на кріпацький край, ще не доросла взагалі до щирого й свідомого визнання будь-якого українського права — не лише в сфері політично-державній, але навіть і в культурній. Досить спинитись на тому факті, як ставилися московські чи змосковщені елементи до запровадженої більшовиками т. зв. українізації, щоб ствердити, що їх погляди на цю справу були однакові у всіх — правих і лівих московських кол по цей і по той бік большевицького кордону. Власне права еміграція, щоб собі не псувати нервів, мало на це відгукається, бо визнає на це один певний рецепт, що про нього вже ми згадували: шибениця або „к стѣнкѣ”. Згідно з цим рецептом і поводитися в свій час на Україні ті численні денікінці, що складають головну масу московської еміграції. Більше нервується з приводу українізації лівіша частина еміграції, що — з одного боку згоджується заткнути самостійникам пельку якими-будь уступками в ділянці культури, а з другого, коли приходиться до оплати вексля готівкою, то зразу віддається на волю московського зоологічного інстинкту. Кожний знає, що та вимушена українізація, якою більшовики так само хочуть пельку заткнути вибагливому „хахлові”, має на увазі адміністративний большевицький апарат на Україні, який складається переважно з москалів та жидів. А ці чужоїди на українському тілі, розуміється, не хочуть українізуватися і спираються в тім на робітництво, яке в нас так само зайшло з півночі.

Але московські противники всього українського не хочуть розуміти цього та страшенно радіють з тих перешкод, які зустрічає українізація, вказують при тому, немов би само українське населення не хоче українізуватися. Харківський, напр., дописувач „Посл. Новостей” з наївним виглядом подавав, що „українізація школи та державного апарату зустріла дуже сильний опір з

боку робітників, які рішуче відмовляються визнавати українську мову за державну і так само рішуче протестують проти українізації школи". Тому згадана газета, а також „Руль”, „Дні” та інші московські органи преси аж душилися від радості, подаючи звістки про саботаж, який немов би самі українці виявляли щодо українізації. Одна з тих газет (беремо один з численних наших витинків) під глузливим заголовком „Українізація” писала: „З совітських газет довідуємося, як зле ведеться з українізацією навіть у Харкові та в Києві. В Одесі та в окрузі становище ще гірше. Коли спеціальна комісія контролювала низку установ, то виявилось, що з 6.294 співробітників тільки 46 володіють українською мовою, 4.661 чоловік абсолютно не знає мови”. Національний склад московських часописних редакцій на еміграції, очевидно, той самий, що й склад большевицьких співробітників у Харкові, Києві, а особливо в Одесі, тому еміграційні газетярі навіть не розуміють, що в тих цифрах вони подають убійчу для себе національну статистику большевицьких окупантів на Україні. І большевицькі співробітники на Україні, і співробітники московських газет на еміграції — так само москалі й жиди, що однаково визнають Україну краєм „русским” (напр., С. Познер в „Посл. Нов.” згадує „русских мужиков в Киевѣ”, що були присяжними в справі Бейліса). А для „руссаго” краю хіба потрібна українізація? Розуміється, ще менш потрібна федерація. Усе те слова, що однаково ні до чого не зобов'язують та говоряться лише для „годиться” і „тимчасом”.

Все це не краще й не гірше від того, що в царській Росії говорили різні узурпатори народніх прав в імені „всего руссаго народа”. Добра наука в добрій школі й заховується добре. І та політична полуда так безнадійно засліпила очі поступовим, навіть найрадикальнішим елементам московської еміграції, що не бачать вони того, що у них перед очима, не розуміють того, що самі говорять. Адже кажуть про Україну, про події та народні рухи на Україні, а разом звиклий приспів: єдиний „русскій народ”. Так, добра школа і добрі учні. Так добре вивчили вони й про Володимира Великого, що був князем „русским”, і про козацького гетьмана Богдана Хмельницького, що зєднав дві порізаних галузі „руссаго народа”, про клятого зрадника Мазепу,

що заходився знову порізнити той єдиний „руській народ”, про царську „русскую” армію, що так блискуче під справді таки „руским” проводом продовжувала уніфікаційну роботу навіть на терені чужої держави — аж проказують ту лекцію напам'ять, закривши очі. Закривши очі хоча б на те, що глиною зіплене єдине тіло „русского народа” по революції розпалося на свої натуральні складові частини; що з того часу народні маси „імперії народів” самовизначалися національно й державно, завели свій державний лад у себе, аж навіть нові спадкоємці імперської влади мусили були з тим рахуватися та формально проголосити засаду „самоопредѣленія вплоть до отдѣленія”. А колишні ідейні властители дум старої Росії, що претендують на провід в „Новій Росії”, навіть не засвоїли бодай „словесности” нового часу та все так само під царську катеринку скрипуче підспівують все ту саму стару, набридлу вже пісню про єдиний „руській народ” в єдиній „Росії”. Як у тій московській приповідці:

У царя был двор,
На дворѣ был кол,
На колу мочало, —
Начинай сначала!

Навіть не смішно, а нудно дивитися на людей, яким такий багатий досвід не дав політичного розуміння, не поширив політичного круговиду навіть до тієї міри, як у їх політично-соціяльних ворогів і разом національно-державних спільників. І з тим ідейним багажем думають вони повертатися на руїни старої та творити нову Росію!

Всі пляни й програми московської еміграції не будуть мати творчої життєвої сили, аж поки не зійде вона із звичайного шляху націоналістичного імперіялізму, що дістався їй у спадщину від старого режиму. Найбільше прокляття старого режиму саме в тому й полягає, що він фактично убив ті здорові основи, які звичайно у людей складають норму суспільного життя. Він давив життя, не давав йому нормально розвиватися та або пересичував його отрутою реакції й нетолеранції, або викликав гострий, але безплідний протест проти себе. Тому то, коли революція привела до необхідности творити нове життя, то до творчої роботи стали лише такі протилежні, крайні елементи, як реакція Колчака—Де-

нікіна—Врангеля з одного боку, а большевизм Леніна й компанії — з другого. А посередині — виснажені, аморфні, нездатні до життя елементи московського лібералізму, що або звертають на звичний шлях реакції (найяскравіший приклад — П. Струве), або — як усі ті Керенські, Авксентьєви, Чернови et cetera — блудять між трьома деревами своїх ідейних вагань та пасивно ждуть, способом нашого Купріяна, що то буде, як то „всьо образується”.

А тепер нема навіть свідомости власної ж вини за своє банкруцтво, а замість того — скрежет зубів на адресу „мазепінців” чи „петлюрівців” та захлискування з радості в разі якоїсь їх невдачі. Гніватися на нас т. зм. московська демократія не має найменшої рації. Ми надто були поблажливі не тільки за царського режиму, але й у часах революції та вірили в можливість якихсь форм нашого державного співжиття. В тім, що починають тепер москалі, багато є такого, що посіяли вони самі в українській справі. Наше відношення до червоної і чорної Росії ясно і певно виходить із нашої основної позиції — самостійної держави. Ми не шукали війни з червоною Росією, мусіли ту війну прийняти і мусимо провадити її до кінця за визволення нашого народу, нашої батьківщини. Так само й чорна Росія, представлена Денікіном, сама пішла на нас войовничою навалою, і в тих тяжких обставинах, в яких була тоді українська армія, здолала нанести їй підступний удар. Тактика Врангеля не була вже така по салдатському просторікувата: у зовнішніх методах він використовував сумний досвід свого попередника, але по суті не збочував з його провідного шляху. Він посилав посланців до Головного Отамана з пропозиціями спільної акції, а одночасно провадить протиукраїнську акцію через „южно-русское правительство”, вдається в хлопячі авантюри з т. зв. українським комітетом, посилав своїх агентів для розкладу української армії і т. інш. Були розважливі голоси, що звертали увагу і самого генерала, і його уряду на катастрофічні можливості такої підступної тактики, що вже мала прецеденти в минулому. Але ті голоси були гласом вопіючого в пустелі навіть тоді, коли вже врангеліяда скінчилася і, здавалося, настав уже час оцінити свої помилки. І в тому ідейному хаосі, що панує тепер в московських еміграційних колах, не-

ма ще розуміння того, що без самостійної України неможлива боротьба з більшевизмом і не може бути ладу на території колишньої Росії. Московські партії або стоять на ґрунті федерації, або твердо тримаються старої позиції „неподільности території Росії”.

Так політичний розум московського громадянства, покружлявши, здавалося б, в обставинах, що сприяють тверезості думки, прийшов назад до того ж таки московського корита, від якого вже й тріски порозліталися. Це нам іще зайвий раз ясно підкреслює, з ким ми маємо до діла й чи можливі якісь ілюзії щодо дальшої спільної з ними праці. А всі беззубі імперіялістичні замаху ще раз свідчать, що московський імперіялізм вніс дуже глибоку політичну розпусту в психологію московського громадянства та імперіялістичними завданнями закрив і заглушив здорові громадянські ідеї.

Отже в українсько-московських відносинах справа не вичерпується якоюсь там простою собі українізацією чи навіть федерацією, — не там забитий цвях історичного московсько-українського противенства. Основа лежить глибше, це — замах на само життя нації з одного боку та національна самооборона з другого. Той процес непереривно проходить через усю історію мосько-українських відносин. І в основі нинішніх заборчих тенденцій московської еміґрації лежать старомосковські тенденції, які ще з часів „Тишайшаго” намагалися руйнувати національно-державне життя України та вважали своє завдання за dokonane шляхом руйницьких вакханалій в часі війни. До того становища поневоленої, знівченої та врешті знищеної — державно й національно — країни провадять нашу батьківщину всі інтенції московського громадянства, що на еміґрації, під тяжкими ударами долі, ще більш загострило свої зо-ольогічні пазури.

„Триста лѣт на этом самом мѣстѣ!”

(„Тризуб”, 1926.).

ГНІВАЮТЬСЯ

Є два світогляди, як два різні світи. Один — український, що визнає за українським народом, по довгому часі поневолення, право на самостійне життя — культурне та політично-державне. Другий — московський, що з становища народу-уярмителя, визнаючи принципіально право кожного народу на національно-державне самовизначення, не хоче послідовно визнати цієї засади щодо українського народу та зрікатися традиційного його поневолення. Погодити ці два погляди в компромісовому рішенні неможливо, бо з одного боку завжди будуть виявлятися загально-людські, властиві кожному народові стремління до повної національної свободи, аж до форм державних, а з другого — завжди будуть давати себе знати традиційні почуття колишнього кріпацького володіння, що намагатимуться приборкати ті засадничі, загально-людські свободолюбні стремління. Цілком очевидно, що вихід звідси тільки один: дати спокій один одному та жити окремо, поки не вивітриться психологія кріпацьких замахів з одного боку та болючого упередження з другого, а реальні обставини не приведуть до якогось порозуміння.

Такі міркування повстають мимоволі, коли доводиться наражатися на випадки з боку московської інтелігенції на адресу українства. В добрі старі часи ті випадки здебільшого мали характер добродушного блягузкання на адресу „хахлов” та „хохліків” з приводу їх вдачі, мови, пісні, гопака, вареників, горілки і т. ін. — аксесуарів „малоросійського” побуту. Клясичний приклад того блягузкання подав один із корифеїв московської літератури — І. Тургенев — у відомому пігасовському mot — „праю-праю, воропаю”.

Але таке добродушно-іроничне трактування „хахлов і хохлушек” поволі мінялося в міру того, як український національний рух набирив сили та виявляв пре-

тензії на якесь ширше людське право для поневоленої нації. Відповідно до того в старому блягузканні на „хахлацку” адресу появляються нові ноти — ноти злісливого обурення з приводу тих претензій. Високий культурний рівень колишньої московської преси довго здержував ті зоологічні інстинкти в межах простого глузування, але щодалі й саме на цій точці — спеціально українській — почали забуватися обов'язкові засади літературної етики і навіть розлягався досить незвичайний у поступовій московській пресі поклик „к городовому”. Клясичний приклад такого патріотичного поводження подав, тоді ще поступовець, П. Струве в одному з кращик московських місячників („Русская Мысль”), закликаючи поборювати українство „без двусмысленностей и поблажек”. А в нашій пам'яті дуже свіжі ще факти „махрового” українофобського поводження, як революційної (керенщина), так і реакційної (денікінщина) московських течій, коли вони мали силу.

Все йде, все минає. І нас, і носіїв колишньої московської влади — чорних, білих, рожевих — одна доля врятувала та звела, як по стихійній катастрофі, на одному спасенному еміграційному острові. Натуралісти свідчать, що й хижі звірі, врятувавшись на якомусь горбку підчас поводи, розуміють спільність своєї долі з долею інших істот, що разом врятувалися від стихійного лиха, і здержують на той час свої хижі інстинкти. Але ця альтруїстична сторона зоологічної психології незнана московській еміграції, що й на спільному еміграційному острові буйно виявляє зовсім не кращі сторони зоологічної натури саме на точці українській. Хто стежить за московською пресою всіх напрямків, той мало не щодня натикається на прояви перманентно-злісливого почуття з приводу тих фактів сучасного українського життя, що ними фіксується зріст української національної сили.

В масі тих прикладів спинюся — може навіть не на найхарактернішому, — на фейлетоні Діонео „Славянское Обзоріе” в ч. 1966 „Послѣднихъ Новостей”. Ця стаття звертає на себе увагу тим, що, поперше, появилася в органі, на чолі якого стоїть людина, яку ми звикли поважати, по-друге, що автор статті — людина з відомим революційним минулим, давній співробітник видатнішого московського журналу, і сам належить з по-

ходження до нації, що історично зазнавала тяжких ударів від зоологічної нетерпимости людства (він є жид).

В англійському виданні „The Slavonic Review” вдруковано статтю Романа Стоцького „Симон Петлюра”, де подано характеристику національно-державної діяльності українського патріота. З приводу тої статті п. Діонео з надзвичайним запалом накидається і на автора Романа Стоцького, і на обект його статті — Симона Петлюру, а при тій нагоді, само собою, старим московським звичаєм танцю „од грубки”, на „безобразный волапюкъ галиційскихъ интеллигентовъ”; а за всім тим націоналістичним запалом московського публіциста наочно виступає ненависть до українства.

„Авторъ не хочетъ знать, — каже п. Діонео, — что первое, что съ своей стороны сдѣлала русская интеллигенція, когда смогла, это — признала права украинскаго народа на культурное самоопредѣленіе. Я напому читателямъ статью Добролюбова о Шевченко и еще болѣе рѣшительныя статьи Чернышевскаго о правахъ малорусскаго языка”.

Ми могли б нагадати панові Діонео і більше таких фактів шляхотного виступу представників московського громадянства в оборону порушеного національного права українського народу (досить нагадати про думські виступи редактора тої газети, де п. Діонео статтю свою друкує). Але й найдокладніший перелік усіх таких виступів не усуває того факту, що всі вони були лише поодинокими виїмками на загальному тлі надзвичайної байдужности московської інтелігенції до того нечуваного знущання, що йому підлягало в Росії все українське. Коли зважити всю жахливу міру української безправности, то, навпаки, треба дивуватися просто цинічній байдужості московської інтелігенції до такого характеру фактів, що на іншому, не національно-українському полі викликали б щирий і гарячий протест з її боку. А коли вже вдаватися до історичних справок, то, хронологічно беручи, можна вказати п. Діонео на брутальний, поруч із Добролюбовим і Чернишевським, виступ з боку першорядного корифея московської критики, „власителя дум”, В. Белінського — проти Шевченка та взагалі проти прав „мужичої” української мови в літературі.

Але ж характеристично, що п. Діонео знає чи хоче

знати лише про згадані два факти, зв'язані з іменами Добролюбова та Чернишевського. І коли в попередньому ми бачили в його словах нехай просте незнання історії московсько-українських відносин, то в дальшому вже бачимо щось значно більше, що викликає почуття не тільки здивування, але й широкі огиди до літературних способів московського публіциста.

„А первое, что сдѣлалъ Петлюра, — продовжує він, — когда очутился у власти, это сжегъ русскія газеты и книги и началъ настоящее нероновское гоненіе на русскую культуру — ту самую культуру, которая нѣкогда встрѣтила привѣтомъ Т. Г. Шевченко, потомъ защищала модулю, незрѣлую украинскую культуру”.

Де, коли й як Петлюра „сжегъ русскія газеты и книги”, і не просто „сжегъ”, а навіть „началъ настоящее нероновское гоненіе на русскую культуру”? Це безсумлінна брехня, навіть більше, наклеп, так само нечесний, як і кривава байка про участь С. Петлюри в жидівських погромах. Окрилені українофобією субекти типу Діонео не мають і не можуть дати фактів, але злість проти українства затуманює їм не тільки чуття, але й мозок, бо звичайно такий розважливий у своїх висловах п. Діонео не спинюється тут перед ганебним, з погляду не лише літературної етики, вчинком неоправданого наклепу, коли має на цілі спеціально оганьбити українських діячів та тим самим увесь український рух. *)

В цьому дрібному факті літературної неетичности, як у краплі води, відбивається вся психологія національного кріпацтва, якою так густо пересичена московська та змосковщина інтелігенція, що воліла б довіку держати своїх національних кріпаків у неволі, й тяжко обурюється, коли ті кріпаки захотіли волі.

У які нетри тенденційности заводить та нездорова психологія, свідчать дальші уступи статті п. Діонео:

„Большевики дали возможность теперь украинцамъ творить, что хотятъ, надъ русской культурой („коверзуютъ”, какъ говорятъ украинцы). И гонимой жертвой является не только русскій языкъ”.

---

*) П. Діонео, мабуть, чув дзвін про те, що денікінці, увійшовши до Києва, перш за все спалили більш як сотню назв українських книжок, в значній часті ще дореволюційного видання.

Перш за все надзвичайно влучне оте протиставлення: „большевики” та „українці”. З удаваною наївністю п. Діонео, що, очевидно, добре знає різницю між „большевиками” та „русскими” взагалі, в умовах большевицької дійсности, зовсім не хоче зрозуміти того, коли мова йде про „большевиків” та „українців”, і тим складає відповідальність за большевицькі вчинки на українців взагалі. Дві різні мірки, що впливають із відомої тенденційної психології національного шовінізму.

Але, знов таки, важні не міркування й оцінки п. Діонео, а самі факти. Де ж ті факти, що свідчили б про те, немов українці можуть тепер „коверзувати” над московською культурою? Яким чином стала на Україні вона „гомимою жертвою”? В емігрантській московській пресі мало не щодня з більшим чи меншим обуренням подавалися звістки про успіхи т. зв. українізації на Україні. Самий термін „українізація” мусів би здаватися дивним, бо що говорити про українізацію там, де все мусить бути з природи українським! Але ж, бачте, Україна — то Росія, і тут, на московську думку, мусить старим способом продовжуватися диктатура не лише московської влади, але й культури, і в першу чергу московської мови. Щодо цієї точки „русскіє” люди і в большевії, і поза її межами настроєні однаково, і їх глибоко обурює, як найбільша несправедливість, те, мабуť єдине національне вимагання большевицьке, щоб в адміністрації та в школі на Україні вживалася національна мова місцевої людности. І хоч як поблажливо ставляться большевики до порушень цієї своєї вимоги (бо й там чинні елементи — „русскіє” всіх релігійних конфесій), хоч як відволікали вони терміни фактичного переведення законів про мову, а все ж повинні були для українського ока хоч час від часу прикладати бодай у мінімальній мірі силу того закону до чужинецького елементу в українській адміністрації. От тоді й починають кричати „пробі!” покривджені „русскіє” в большевії та в тон їм відгукуються „русскіє” на еміграції.

В СССР цікаву виставу на цей сюжет давано на останніх двох зїздах ВЦИК-а, коли з ініціативи Ларіна (Луре) на голову большевицького уряду України густо сипалися ті самі обвинувачення в „коверзуванні” над московською мовою, що їх тут у загальній формі по-втрює п. Діонео. Обвинувачення ті зводилися останнім

разом до того, що уряд УССР вимагав обов'язкової (по установках) передплати свого урядового органу (як це практикується і на території сусідської РСФСР). Але тому, що український офіціоз видається українською мовою, це не сподобалося „руським” большевикам в українській адміністрації.

Оце власне й є оте „коверзування” над московською мовою та ще над чимсь, про що п. Діонео чомусь скромно промовчує. І, коли б ми до того не звикли, то можна було б дивуватися, як може старий революціонер так „коверзувати” над природною засадою національного права, коли не тільки відкидає право українського народу на національну мову на своїй землі, але навіть вважає таке законне право за „коверзування” над московською мовою, що наче б то була якоюсь „гонимогою жертвою”.

А все це на картярський спосіб „коверзування” московського публіциста вибухло в його душі з того приводу, що автор згаданої статті про Петлюру „видить въ Петлюрѣ титаническаго борца, желавшаго освободить Украину отъ русскихъ... Всѣ политическіе разсчеты Петлюры построены были на убѣжденіи, что Москва, будь то бѣлая или красная, является врагомъ національной идеи на Востокѣ. Онъ желалъ соединить двухъ главныхъ представителей этого убѣжденія въ Восточной Европѣ — Польшу и Украину, чтобы создать необходимый базисъ изъ всѣхъ національностей противъ Красной Москвы”.

Всі сімдесят сім гріхів провідника українського руху так вплинули на московського революціонера, прихильника єдиної Росії, з єдиним „руськимъ языкомъ” на всьому її колишньому просторі, що в своїй безоглядній нехиті до українського незалежницького руху він не спиняється і перед ганебним наклепом, щоб очернити пам'ять українського патріота.

Цей дрібний типовий факт зайвий раз доводить, що „старый споръ славянъ между собою” (до якого пристають і помосковщені елементи) як досі, так і надалі вирішатиметься не шляхом академічних змагань, а ще менше через жонгливання вигаданими, фальшованими фактами.

(„Тризуб”, 1926.).

СТАРИЙ ЗАБОБОН.

1. Наша міжнародня ситуація.

На карті Європи давніш красувалися дві клаптяні держави, зшиті з клаптів різних національних територій: Австро-Угорщина та Росія. Перша зшивалася пильною мозаїчною працею своїх дипломатів, друга — силою та підступом. Але в обох випадках те штучне шитво не могло замінити натурального звязку окремих частин. Постійне балянсування австрійських урядових політиків та суворий режим всебічного гнету в Росії держали, як обручі, ту штучну єдність лише до часу. Велика війна та її наслідки виявили штучність та нетривкість внутрішнього звязку цих клаптяних держав, і вони, річ ясна, розпалися. Умови європейського конституційного життя дали можливість народам колишньої Австро-Угорщини завчасу підготувитись до становища самостійних міжнародніх чинників; умови тюремного режиму в колишній Росії заморозували нормальний розвиток самодіяльних сил окремих її частин і, хоч як були тут високі інтенції самостійних стремлінь, проте не всі 112 народів колишньої всеросійської тюрми мали силу зразу піднятися на власні ноги. На широкому просторі „отъ финскихъ хладныхъ скаль до пламенной Колхиды” зразу ж по революції утворилися національно-державні організми, що виявили тверду волю до самостійного існування: Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Білорусь, Польща, Україна, Грузія, Азейберджан, Вірменія. Не лише виявили волю, але й доконали її на ділі, утворивши окремі держави, з яких одні, формально загарантовані, існують нині повним самостійним життям, інші, хоч також у свій час загарантовані формально дипломатичними умовами, примушені були стати на боротьбу за фактичну самостійність.

В своїй боротьбі за незалежність недержавні народи колишньої Росії мали подвійних контрагентів: з од-

ного боку спадкоємців московського царату, большевиків та т. зв. „білих” московських централістів, з другого — сили закордонні, що тим чи іншим способом були звязані з справами Сходу Європи. Самостійність народів західної смуги колишньої Росії відповідала спільним інтересам обох цих контрагентів. Для держав Європи вони творили натуральну карантинну зону, яка неутралізувала гостроту безпосередніх стосунків між комуністичним та „буржуазним” світом. Большевики з свого боку погодилися на такий міжнародній status quo і його не порушують. Але де визнання державної самостійності було лише одностороннім, — як напр., щодо Грузії та Вірменії, яких визнали окремі європейські держави, а це не відповідало інтересам большевиків, там міжнародне визнання стало клаптиком паперу, без найменшої реальної ціни: провідник англійської політики Мекдоналд відмовився від постуляту незалежної Грузії зараз, як тільки заспівав на міжнародньому полі перший большевицький півень.

Найгіршим з погляду міжнароднього вийшло становище України та Білорусі, — саме тих національно-державних тіл, що вже з причини своїх зовнішніх розмірів мають за собою не лише панівну, але й рішальну роль в питанні про державний устрій народів Сходу Європи. Цілком ясно, що питання це практично вирішиться так, як його здолають доконати для себе Україна та Білорусь, а власне — перша. Якщо воля її до самостійного державного існування переборе перешкоди з боку північного сусіда, то лімітрофні держави стало заховають свої кольори на карті Європи. Коли ж ні, то весь схід Європи буде знову перемальовано на карті в один колір — аж до часу, поки учасники спільного лиха знову спільними зусиллями не розвалять своєї державної тюрми.

Але ж, як сказано, становище цих рішальних на сході чинників випало, з міжнароднього погляду, найгірше в справі державної їх незалежності. Через географічне положення та значну великість своїх територій вони не надавалися на роль лише оборонної нейтральної зони. Цілком ясно, що фактична роль їх, особливо України, стала інша і значно більша. Але довготривала політична насивність цих країн упродовж більш як двох століть призвичаїли європейську політичну думку до негатив-

ного трактування їх ролі незалежних міжнародних чинників. Велитенський вияв народньої волі по революції не міг змінити тої думки — головню тому, що самостійність, напр., такого великого національно-територіального тіла, як Україна, нарушувала деякі упереджені погляди не лише загалу європейського громадянства, але й самих провідників європейської політики. Найбільшим з таких упереджень була думка про конечність державної неподільности цілої території б. Росії. Ця думка, напр., спонукувала Францію шукати на сході Європи союзниці-держави від північного до південного моря, яка б своїм кольосальним тілом могла відтягти не одного ворога в тяжкій ситуації. До того прилучилися і більш практичні розрахунки. І найвища політика фактично мусіла іти по річищу інтересів ощадних ранте, що вложили свої ощадности в московські процентові папери та в різні промислові підприємства. А через те, що всі зобовязання вкладалися у всеросійську державу, то й розрахунки по тих зобовязаннях провадяться так само з обєднаним представництвом — чи в особі якогось білого генерала, провідника добровольчої збиранини, чи в особі червоного представника нинішнього конгломерату державних новоторів, що входять у склад СССР. До думки про „цілу Росію” так звикли в Європі, що всі майбутні комбінації — політичні чи економічні, звязані із сходом Європи, традиційним способом склалися (і складаються) в масштабах цілої колишньої Росії. Приймаючи українські дипломатичні місії, вислухуючи всі їх аргументи, які, здавалося, остаточно доводили до справи визнання самостійности України, європейські уряди одночасно працювали над відновленням „цілої Росії”, активно допомагаючи концепціям денікінщини та врангелівщини, ворожим ідеї незалежности України. І навіть, всупереч усім міжнароднім дипломатичним традиціям, визнано було у свій час т. зв. „уряд Врангеля”, — лише не довелось нам довідатися, в якому саме квалітеті, бо слідом за тим визнанням прийшла загибель цього дивного новотору міжнароднього права.

Мені доля судила безпосередньо досліджувати сизіфову працю держав Антанти в самому казані тої допомогової акції — на Босфорі. Найочеведніші докази безплідности тої акції, мов об мур, розбивалися об непобориму певність, що треба тільки дати білим генера-

лам ту чи іншу амуніцію — і вони безперечно завоюють та відновлять „Росію”. З того часу віра в білих генералів розвіялася, та натомісць скріпився нахил до порозуміння з об'єднаним червоним представництвом колишньої Росії, і ті настрої, з легкої руки б. провідника англ. правительства Мекдоналда, все більше опановують думку міжнародних політичних чинників. Мусить європейська думка до кінця перейти і через цей етап, до остаточних вислідів своєї еволюції, а ми мусимо терпляче чекати, аж поки всі ті експерименти на живому тілі нашого народу не дадуть спокою ні на сході, ні в цілій Європі й поки воля народів колишньої Росії до незалежності не перетвориться у живу дійсність.

Слід зауважити, що віра в конечність неподільности б. Росії має особливий кредит серед слов'янських народів Європи, що, оточені морем чужинецького світу, звикли дивитись на московського державного велетня, як на свого натурального оборонця. Це зрозуміло. Слов'янські народи на Балканах визволилися за допомогою народів російської держави й досі додержують вдячливої традиції, не даючи собі труда розібратися річево в складових елементах тої визвольної допомоги. Та традиція стала міцним ґрунтом для підпирання ідеї державної єдности Росії й надалі. Тому то бачимо тут взагалі несприятливе трактування течій, що з тою ідеєю не годяться.

Взагалі Європа ще перебуває під впливом ідеї неподільности державного тіла колишньої Росії. Міжнародня політика — річ консервативна і рахується лише з остаточно доконаними фактами. Нервозна розпачливість українських дипломатів з приводу того, що Європа не реагує на їх красномовні ноти, не досить оправдана. Українська дипломатія сумлінно виконала свою роль, і „Європа”, цебто європейські міродайні дипломатичні чинники добре поінформовані про українську справу. Але для своєї чинности ті ноти мусять мати реальну основу; факти реальної дійсности на своїй землі. Ось тому глибоку правду має засада „орієнтації на власні сили”. В недавньому минулому, коли ідеологи нинішньої української еміграції, так тепер понижені, опиралися на реальну силу на своїй землі, — вони були об'єктом пильної уваги міжнародних чинників різних таборів — і своїх союзників, і противників, але в міру того, як та сила підупадала, відповідно зменшувалася й уважливість єв-

ролейської дипломатії до наших змагань. Будемо ждати, що та уважливність з тих самих причин може піднятися до найвищого ступня, коли примусять до того події на нашій землі.

Це, розуміється, не значить, що українська політична еміграція має у моря ждати погоди, склавши руки. Її відповідальна роля перед рідним краєм перш за все полягає в тому, щоб висвітлювати нашу національну справу в очах міжнародних чинників та взагалі в очах закордонного громадянства. Ту свою ролю вона має виконати, полишаючи всі партійні, групові чи якісь інші внутрішні розбіжності поміж собою. Нехтування цим обов'язком — то найбільший гріх еміграції перед своїм народом, якого тепер силоміць відрізано від закордонного світу. Вона має фактично продовжувати ролю колишніх дипломатичних місій, розклавши їх обов'язки на всі атоми свого різнородного складу та використовуючи найменший привід до того — чи в кругу своїх особистих відносин, чи ширших — громадських та міжнародних. Лише так можна підготувати в настроях закордонного громадянства добрий ґрунт, на якому знайшли б відповідний відгук майбутні події. Даремно думати, що коли б змінилася політична ситуація у нас вдома, то це вже й усе, що нам треба. Які б не були власні сили кожного народу, в нинішніх умовах міжнародних відносин кольосальну ролю відіграє кон'юнктура міжнародня, взаємозалежність різних держав — близьких і далеких — в справах не лише політичних, а головно економічних. Не лише ті держави, які щойно стали на власні ноги, підлягають непереможному впливові цього чинника, але вже й старі держави, з твердою репутацією свого політичного устрою та економічного добробуту, теж відчують його на своїй сучасній долі. Для молодой ж держави тим більше потрібно мати відповідний ґрунт у закордонній opinio, і ми маємо той ґрунт утворювати.

2. Читання європейської думки.

Але не можна сказати, щоб політичне життя Європи ставило нам самі лише перешкоди в цьому напрямі.

Не забуваймо таких фактів із нашого недавнього минулого, як формальне визнання України державами почвiрного союзу — Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною, визнання фактичне Франці-

єю й Англією, союз із Польщею. Ті факти, хоч і втратили в теперішню хвилину значіння практичне, не втрачають значіння засадничого, не лише для нас зокрема, не лише в анналах міжнародного права, але й у свідомості чинників міжнародної дипломатії. Що це так, видно, напр. з того факту, що в часі ризького договору між Польщею та СРСР представники цієї останньої були формально змушені своїм контрагентом до того, щоб той договір підписала зокрема дипломатична делегація в імені радянської України.

Більше значіння для всієї немосковської території СРСР має акт визнання Францією большевицької держави в 1924-му р.: Франція визнає большевицький уряд там, де визнає його місцеве населення.

Що далі помічається значний поступ західно-європейської політичної думки, яка починає увільнятися від деяких своїх найбільш застарілих упереджень, а саме упереджень щодо державної неподільності колишньої Росії. Коли найбільш радикальні поправки до такої упередженої думки досі не йшли далі того, щоб відрізати від організму „Росії” лише якісь дрібні округи — лімітрофні держави та врешті Грузію й Вірменію, то тепер та думка поступає наперед так далеко, що з „неподільного організму Росії” відривається вже така важна частина, як Україна, котру дорівнювати — розміром та кількістю населення — можна, напр., з такою західною державою, як Франція. Маю на увазі резолюцію 1928 р. Марсельського конгресу, що вимагає державно-національної незалежності усіх народів сходу Європи (в алфавітному порядку резолюція зазначає „Вірменію, Грузію, Україну і т. ін.”). Отже промінь просвітлення щодо національно-державної проблеми на сході Європи бачимо вже серед кол соціалістичних. Досі ті кола відмахувалися від вирішення цього питання. Окремі соціал-демократичні ідеологи (Пернерсторфер, Каутський, Бауер) давали деякі основи для позитивного вирішення тої справи, але загал II інтернаціоналу до останнього часу вагався послідовно та практично піти за ними, а на попередньому, гамбурському конгресі він просто навіть пішов за імперіялістичними тенденціями своїх московських товаришів. З цього погляду II інтернаціонал лишився позаду інтернаціоналу III-го, що в своїх декларативних заявах визнавав самовизначення народів —

аж до відділення. Правда, — як і всі большевицькі гасла, що їх оголошують тільки про людське око, — і це гасло стало у большевиків на ділі чистою фікцією: за фіктивною формою совітської федерації бачимо цілковиту централізацію всіх сторін життя т. зв. совітських республік та все сильніший голос старого московського зоологічного націоналізму голови федеративного „центра” РСФР, цебто Московщини. Проте II інтернаціонал до останнього часу не спромігся і на таку принципіальну декларацію. І на Марсельському конгресі справа та повстала з мотивів не принципіальних, а надто утилітарних. Рішальне для резолюції значіння, очевидно, мала промова О. Бауера, який, передбачаючи большевицьку завірюху на Далекому Сході, доводив реальне значіння всіх тих позитивних факторів на сході, що можуть служити заборолом для Західної Європи від жовтої комуністичної небезпеки. Проте і цей вузько-утилітарний висновок-аргумент треба оцінювати як деякий переломовий етап у процесі західно-європейської думки щодо незалежності національно-державних новотворів на терені колишньої Росії. Кожна резолюція сама по собі є лише резолюція — слово, що може або й не може стати ділом, цебто чинною акцією учасників конгресу. Для цього останнього потрібні сприятливі міжнародні і найперше місцеві умови, на тій землі, про яку говориться. Але вже сам так великий перелом у міцних мурах закордонної політичної думки має певне значіння.

3. Фантом єдиної Росії.

Міжнародня атмосфера все більш густішає і криє в собі перспективи, грізні не так для тих, кому нема чого тратити, скільки для держав, що змагають зберегти свій добробут та недоторканість своїх державних границь. Держави-переможці переживають тяжкі внутрішні та зовнішні кризи, міняють тон, тактику і навіть засади своєї політики. А між тим гасла, що лунають на большевицькому сході, вже вийшли із стадії теоретичної небезпеки й набрали характеру небезпеки цілком реальної. Небезпека ця вже виходить із берегів, призначених їй із ласкавого дозволу міродайних чинників світової політики. Не вдалася перша большевицька спроба вилитися з своїх берегів і через Польщу перелитися далі на захід, але для всіх стало зрозуміло, що та спроба не

остання. Поза плечима різних дипломатичних бесідників не перестає висуватися з того ж таки сходу озброєний большевицький кулак, що змагає до світової комуністичної революції. Те одверто проголосив *urbi et orbi* на комуністичному зїзді в Москві ще Ленін і те саме щороку проголошується там на чергових зїздах III-го інтернаціоналу. І залишається лише питанням часу, чи зараз відбудеться, чи на після відкладається черговий замах на капіталістичний захід через якийсь просмик широкого пограничного фронту від півночі до півдня. А що було б тоді, про це вже час подумати та практично вирішити, де справжні союзники в боротьбі з прїзною большевицькою навалю, та переглянути й проревїзувати свою попередню тактику щодо цієї боротьби. Для нас ясно, що большевизм, як нова конкретна соціольогїчна конструкція з новими формами заборчого імперіялізму, має дістати свій смертельний удар на Україні, де він став усупереч соціяльній та національно-державній ідеольогії народньої маси. І в інтересах не лише України, але й народів Заходу, щоб це сталося скорше, бо коли большевизм тут іще втримається надалі, то накоїть він іще більшого лиха Європі й цілому світові за грїхи дипломатичних Пілатів, ніж накоїв досі.

Ставки європейських держав колишньої антантї вже не раз були безнадївно биті, і саме найяскравїші щодо цього факти сталися на самому початку післявоєнної доби. Послїдовнїсть переможцїв у цїм напрямї межувала з якоюсь просто безоглядною впертїстю. Пїсля Колчака навїть холоднї сини Альбіону ще твердо поставили на Денїкія. Палка французька вдача не охолола й пїсля тих двох фатальних спроб. З психольогїчних перешитків попереднього франко-московського альянсу тїнь єдиної Росїї остїльки ще оланувала уяву французьких державних мужїв, що „разсудку вопреки, наперекор стїхіям” вони дали заангажувати себе на Врангеля — і матерїяльно, і навїть формально. І, розумїється, стався крах, рїшучий, сподіваний крах, що його не передбачали лише тї, хто взагалї не хотїв дивитися без тенденцїйних окулярїв. Знанї досї факти малюють картину гомеричного безладдя у визнанїй Антантою врангелевськїй сатрапїї, — безладдя цивїльного, вїйськового й навїть спецїально стратегїчного.

Стара єдина Росїя почала розвалюватись та має

розвалитися остаточно, як той велетень на глиняних ногах. А коли зникає фантом єдиної Росії, то відпадають резони боятися, щоб будь-як не сприяти її руйнації, аби не образити її в найсвятіших почуваннях, як цього звичайно боялися та ще й досі подекуди бояться. Дуже з цього погляду характеристичним є виступ у Лізі Націй у грудні 1934. швейцарського міністра закордонних справ Мотта, який рішуче протестував проти прийняття большевиків до Ліги Націй. „Коли, — сказав він, — советська Росія прийнята буде до Ради Ліги Націй, то перед Радою встануть поважні відкриті питання, а саме про Грузію, про Україну та інші, і оборонці їх не спати-муть”. Большевицький представник міг на це відповісти лише штучною байкою, що Україна — це вільна республіка, яка з своєї волі входить до сов. Союзу.

Звичку традицію нарушено, — старий забобон конечности державної цілості Росії тратить свій кредит. А коли починає хитатися цей традиційний мур міжнароднього упередження, то розчищається ґрунт, на якому лекше знайти контакт із відповідними міжнародніми чинниками. Попередня українська дипломатична праця вже досить підготовила ґрунт для того, щоб міродайні світові чинники зрозуміли ролю України в міжнародньому житті. Як би низько не оцінювати дотеперішню працю української дипломатії, через свою недавність ще не так досвідченої, як дипломатія старіших держав, проте українська справа здобула собі такі нові позиції, яких не мала раніше. Не треба забувати, який мур незнання та упередження зустріли українські дипломати в своїй праці. До великої війни ми не спромоглися вивести нашу національну справу перед широкий світ та й не могли цього зробити в умовах московського режиму та московських міжнародніх впливів. Фактично найбільшу роботу освідомлення зробив Союз Визволення України, але наслідки тієї роботи в значній мірі анулювалися тим, що не тільки дипломатія, але й широкі громадянські чинники держав-переможців заздалегідь відкидали все, що робилося на території центральних держав, та заховувало ту, так ще свіжеворожу їм, „німецьку марку”.

Ознайомлення з діяльністю кожного дипломатичного нашого представництва дає дуже цікаву картину того, як люди без усякої попередньої практи-

ки, без усякого не тільки проводу, а навіть і без звязку з своїм провідним органом, шукали й знаходили звязки з місцевими громадянськими та парламентарними колами, як ті звязки згодом поширювалися в неофіційні та півофіційні зносини з урядовими колами, як той процес подекуди завершувався вже діловими, реальними для нашого краю справами, — і це в той час, коли наше зовнішнє становище дуже трудно надавалося до дипломатичного успіху. Майже всюди однаково доводилося натикатись на широкі очі чужинців перед найпростішими фактами української справи, що цілком були незнані навіть найосвідомленнішим європейським дипломатам. Кожний із наших дипломатів міг би розповісти про це просто силу неймовірних, анекдотичних фактів. Згодом той мур незнання поволі проломлювався, бо поруч із безпосереднім освідомленням провадилася та сама робота через місцеву пресу, через спеціальні, окремо видані комунікати місцевою мовою. Деякі дипломатичні представництва, наприклад паризьке, розвинули цю останню роботу дуже широко й дали багатий матеріал для всестороннього освітлення нашої національно-державної справи. І та робота — не пропаща, незалежно від тих чи інших конкретних її наслідків у даний момент. Апарат міжнародної дипломатії автоматично маркував ті факти, і тепер уже в значній мірі повалено таких найбільших ворогів наших, як незнання нашої справи, цілковиту байдужність до неї, навіть ніби ворожість до нового зявища, яке порушує сталий, уже звиклий „порядок”. Наше представництво підчас чергових сесій Ліги Націй констатує вже деяку поіформованість представників міжнародної дипломатії в українській справі.

Ми напередодні того моменту, коли законсервована в відомих до нас тенденціях міжнародня дипломатична думка має зрушити з своїх попередніх основ та перевести ревізію на нових основах реальної цінності. Деякі факти, що мають послідовно довести до того, вже сталися, деякі — на черзі подій.

(„Тризуб”, 1926. — „Канадійський Фармер”, 1926.).

IV

Чи ми готові?

•

•

•

Н А У К А.

Двісті п'ятьдесят літ були ми в ярмі державної неволі. Вже двісті літ не здобували собі зброєю державної долі. Більш, як сто літ обставини наказали марити про нашу самостійність. Союз слов'ян, федерація, автономія — ось колишній асортимент наших політичних змагань. Старе державне гасло української самостійності не завмирало, але його провадили здебільшого ідеалісти, романтики, що не рахувалися з „реальними” обставинами, а решта була настроєна „применительно к подлости” загальних московських обставин.

У старій Московщині всім було тяжко жити. А ми були завжди мяккосердні альтруїсти. Ми звязали справу свого національного визволення з національним визволенням усіх народів Росії, з політичним визволенням усього її населення. Так звязали, що кращі, міцніші духом українські сили покладали за це свої голови в боротьбі з московським деспотичним режимом.

Настала революція. Ми залишилися тими ж таки ідеалістами й альтруїстами. Вірили, що коли буде добре всім, добре буде й нам. Вірили в добру волю московської демократії, що прибрала тоді владу до своїх рук. І для єдності революційного фронту — задовольнилися автономією. Автономією України, обкраяної до пяти губерній, автономією в масштабі, обмеженому до краю. Зате була єдність революційного фронту. Злочинством було б його ломити. Навпаки, за всяку ціну треба було піддержувати, бо від нього залежало все наше добре, майбутнє.

Старі гасла державної самостійності в нас клекотіли. Особливо вибухали вони серед військових людей, тоді найсвідоміших. На військових національних з'їздах, на фронтах і в Києві вже не можна було їх здержувати. Але ми все ж старалися затиснути в собі натуральний порив патріотично-державного почуття, придушували

його у найгарячіших серцях, бо ж єдність революційного фронту — це було неабиящо, особливо для таких „самоотвержених малоросіянь”, якими були ми завжди.

Ми думали й вірили, що те добре для нас прийде вже „другого дня”, а наші друзі — московські демократи один до одного підморгували: „после дождічка в четверг”. І треба признати їм рацію — вони нам прислужилися, як найщиріші приятелі. Вони розбурхали наше, свідомо нами ж приборкане почуття української державности, прискорили час нашого повного визволення.

Тимчасовий московський уряд Керенського таки привів до ясної думки та до ясних висновків української інтелігенції, большевицький московський уряд привів до того ж українську народню масу. Перший — досяг тих результатів своїм крутіством, другий — звичайним насильством та грабіжництвом. Практичний курс нашої державної науки ми скінчили успішно, й за це подяка нашим спритним учителям. Ми не можемо того курсу забути, хоча б дехто зокрема на таку забутливість і був би здатний.

Не можемо забути, бо мусимо курс повторювати. На Україні ті повторні виклади безнастанно роблять большевики. На еміграції нам їх щодня читають московські державні мужі, московські політики та громадські діячі, що провадять свою роботу за кордоном в московських громадських організаціях, в московській пресі.

Суть цих викладів залишилася та сама, але методи навчання учителі помінялися. Большевики продовжують методи революційного демократичного уряду: на словах визнають Україну, на ділі її нищать. А московська протибольшевицька демократія на вигнанні додержує методів старого царського часу: „не било, нет і бить не может”. Московські емігранти ще додають від щедрот своїх, мабуть на згадку колишнього єдиного революційного фронту, що для всіх буде „новая Россия”, буде в ній „новый Юг”, зате — „нікакіх іспанцев”.

Бачать і чують це українці на Україні, бачать і чують це українці на еміграції, вчать та повторюють ту науку й усе більше розуміють, що

В своїй хаті своя правда,

І сила, і воля.

Таких блискучих наслідків досягла нова система московського державного виховання. Власне система ця

стара, як цілий московський режим, система універсального поневолення всіх народів, що попали до єдиної московської тюрми. Революція не додала до тої системи нічого нового, принаймні по суті. Керенський, більшевики й сучасні емігрантські претенденти на „всеросійську” владу — то лиш плягіятори системи московських царів від Олексія Михайловича до Миколи II. Але плягіятори більш дотепні, бо спільними зусиллями досягли результатів, що на них та сама система за 250 літ не спромоглася. Після нового революційного іспиту державного права всі вязні тієї тюрми народів геть порозбігалися.

Ми вже не можемо забути, що вивчили так добре та що нам нагадують на кожному кроці. Може воно й смішно виглядає, але треба уважно дивитись на те, як московські політикани на еміграції, не маючи реального шеляга за душею, показують свій імперіялістичний запал „на цѣлый рубль”, навіть стару термінологію, що стала вже фікцією — „единая Россія”, „русскій народ”, „русскій юг” — витикають на кожному кроці, забуваючи приказку, що „от слова не станется”. Коли, ще не вбивши зайця, вони вже думкою багатіють і печеню з нього смажать, то чи ж можна думати, що вони відмовилися б від тої печені, коли б хоч хвостик того зайця насправді побачили.

Большевики на Україні кажуть, що в кожному українцеві сидить маленький Петлюра. По аналогії можна сказати, що в кожному москалеві, який вкусив від дерева політики, сидять маленькі Столипіни та Миколи II-гі з їх упертою імперіялістичною системою. І мабуть сам Господь, що виганяв бісів, не вижене з них того бісика, що пересякнув усе нутро москаля імперіялістичною, без краю загребушою вдачею та зоологічним націоналізмом, що все чуже намагається проковтнути й у свому шлунку по своїй уподобі перетравити. І не робить різниці тут колір: однаково, чи чорний, чи червоний, чи білий — усе однаково скидається на старий московський трьохкольоровий.

Ні, ми не можемо забути того, чого нас так твердо вивчили. А врешті — коли б ми почали забувати, то нам нагадують знову й знову. І нині, і завтра, і на віки вічні. Амінь.

(„Укр. Трибуна”, 1921).

ПІДСУМКИ.

(Під новий рік).

Маю звичай від давніх літ: на порозі нового року оглядати та самому собі здавати звіт з того, що було — і в дрібних своїх справах життєвих, і в справах порядку ширшого, та підіймати бодай якийсь край завіси, що ховає за собою майбутнє. В цій другій половині праця, розуміється, здебільшого була марна. Проте звичайно не було помилки в одному: в остаточних висновках щодо нашої національної справи. Мало не півстоліття переживання мої зв'язані з тою справою, а за той час чого тільки не довелося спіткати. Бували обставини, що, здавалося, найменшого вигляду не залишалося на якусь ліпше майбутнє. Але невеликий гурт донкіхотів (чи — як нас просто „інакомислящі” називали — ідіотів) таки не тратив певности, що живу справу народного визволення не можуть вбити ніякі зовнішні, найтяжчі навіть, обставини. Тепер зле, а колись повинно бути краще, — і кожний новий удар, як переходову конечність, зустрічали ми не без деякого гумору гаслом: „А ти, Марку, грай”. Сучасні, напр., українці молодшого віку не можуть собі уявити того безнадійного стану, в якому перебувала наша справа за чинности проклятої пам'яті закону 1876 р., що нищив головну основу національного визволення — українське слово. Але впливав час, уперта праця донкіхотів пробивала найгрубіші мурі перешкод, додержувала непереривности української національно-визвольної традиції. За тим прийшла на ґрунті, зоранім мозольною працею, революція перша, за нею ще на більш підготований ґрунт упала революція друга. І ось наймолодші стали свідками феєричних національно-державних наших досягнень.

Та перерву в нашому державному житті, dokonану двохсотлітньою московською окупацією, довелося тяж-

ко відпокутувати: такі перерви коштують дорого, і не нас тільки. З найвищого валу досягнень справа наша покотилася вділ, в долину тяжких поразок, болючих терпінь. За пропаший час нашого поневолення обективні чинники проти нас зміцнилися, а наші марновані сили ослабли, — з того нова, ще тяжча окупація України і наше лихо вигнання. Вже й десятками літ відміряли ми оту смугу вигнання, якої кінець нам незнаний.

І ось знову, як звичайно, гадаєш напередодні нового року і про те, що було в минулому та в попередніх роках, і про те, що може бути в найближчих.

* * *

Відірвемося думкою від короткої, блискучої доби нашої державности, коли ми не були ще до того приготовані. Звільнимось і від звиклої депресії наших емігрантських переживань, що все малює нам у самих лише темних кольорах. Залишивши в стороні й міжнародню ситуацію, що поступила на користь нашу незмірно далі, ніж була колись, — звернемо увагу лише „на той бік”, де відбувається великий, стихійний і свідомий процес українського життя у всіх його ділянках.

Руйнується, валиться те, що було. Багато нищиться дорогих традицій народнього життя. Але разом валиться й руйнується те зло, що стало фатальною в нас традицією за довгий час московського панування. Геніяльні руїтники — большевики разом із пшеницею, яку виривають з нашого ґрунту, рвуть із корінням і той бурян, що ним нашу ниву засмічено.

Найперше — в ділянці наших державних інтересів.

Розпочавшись з моментом революції, перманентно відбувається процес розпаду того державного тіла, що механічними способами удержувалося, не скріплене внутрішньою, духовою єдністю окремих його частин. Той зовнішній, механічний звязок все ж був міцний, бо підпирала його велика матеріальна сила. Оскільки міцний він був, бачимо хоча б із того, що коли розчинилися двері великої тюрми, не всі в'язні-народи вирвалися на волю. Але раз греблю прорвало, — спинити хід стихії тяжко. Нові, спадкоємні тюремники пробували рятувати справу, бодай тимчасово, демагогічними гаслами порядку, не лише соціально-економічного, але й націо-

нально-державного. Досить, що навіть самостійність совітських республік оголосили, аж до права виходу з совітського Союзу. Хоч під галас тих гасел кувалися нові кайдани, навіть тяжчі, але старі міхи вже не держать нового вина, що рветься з них із нестримною силою.

Підлягаючи думці Леніна, большевики, хоча й з мотивів тактичних, спочатку стали на такий ґрунт, що таки міг привернути до большевизму симпатії деяких, національно настроєних українських кругів. Появилася група большевиків-українців, що з переконання приймали большевицьку доктрину на українському національному ґрунті. І коли б большевики були в більший мірі комуністами, ніж московськими централістами, то большевизм на Україні, можливо, мав би іншу долю. Українські елементи, що надавали б більше значіння моментам національно-державним, ніж соціяльним, свідомо прихилилися б до большевицької влади і боронили б її, коли б могли вільно працювати в національних інтересах України. Напевно можна сказати, що й значна частина української еміграції повернулася б додому, — „поворотницька” течія, що колись було запанувала серед еміграції, знайшла б для себе широкий вихід. Трудно взагалі говорити про те, що могло б бути, та не сталося. Деякі національні досягнення були б побільшені та зміцнені, але розклад через впровадження комуністичних засад в народне життя українськими ж таки руками був би остільки шкідливий, що анулював би всі інші здобутки. Та нічого того не сталося, і саме тому, що інтернаціоналісти з теоретичної засади, большевики, на ділі показали вузькими московськими централістами, які інтереси московського центру поставили вище за інтереси інтернаціоналу, що всеж допускає виявлення життя народніх мас в національних формах. В дійсності большевизм на Україні прибрав протинаціональний характер, цілком ворожий народнім інтересам. Один із досвідчених большевицьких достойників, Беседовський, влучно характеризує державні права української совітської республіки одним фактом: „членів українського правительства розстрілюють таємно, без суду, в підвалах ГПУ” і дає конкретні ілюстрації до того свого твердження.

Але позичені ними гасла державної незалежности

збуджували національно-державні традиції, що ніколи не завмирили та знайшли для себе здійснення в часі фактичного існування української незалежної держави. Широко оповіщувані та реклямовані більшовиками в цілях „уловлення душ”, ті гасла впливали на маси відповідним способом, підсилюючи їх самостійницькі стремління, і дали наслідки, яких більшовики не очікували. Перші в ті гасла повірили українські, по більшовицькому настроєні елементи, що не були позбавлені українського патріотизму. Прийнявши гасло української незалежної совітської республіки поважно, вони відповідно скерували свою чинність, що на ділі зовсім не відповідала справжнім стремлінням московського осередку. В українському більшовицькому таборі появилися „ухили” від московської більшовицької лінії — в ділянках не лише культурно-національній, але й у господарській і політичній. Перейшли перед нашими очима т. зв. „шумскізм”, домагання українського уряду більшовицького в справі бюджету, розвитку промисловости, навіть державних кордонів, виступи літературні з гаслами „орієнтації на захід”, — хоч усе те московським більшовицьким Олімпом було знищено, репресіями придушено, але духів випущено з пляшки і зібрати їх та знову запакувати стало тяжко. Думки й стремління мас, демагогічним способом провоковані самими більшовиками, пішли в напрямі, якого ті найменше бажали. Ідея української державности все глибше пускає коріння, і більшовицькі відступи назад і навіть репресії не тільки її не викорінюють, а навіть поглиблюють в свідомості мас, бо наочно доводять незмірну протилежність щодо народніх інтересів між власною національною державністю і чужинецькою окупацією. Спогади про Українську Народню Республіку, про Симона Петлюру приймають характер легендарний, овіяний романтизмом, все принадніший, дають сюжети до новітньої народньої творчости. Так натура української державности, не пущена у двері більшовицької республіки, силоміць продирається вікном у народню свідомість.

Однак настрої ворожости до більшовицької влади панують не лише на Україні, але й серед інших більшовицьких вязнів. І це відчуває перш за все сама більшовицька влада та відповідає на це новими й новими репресіями, що тимчасово заглушують одвертий вираз

протесту, але разом поглиблюють почуття того протесту серед поневолених народів. Відчуває це, як природний барометр московських інтересів, і московська еміграція, якій оті саме протилежні, з погляду московського, наслідки большевицького режиму завдають найбільшого болю. Перші відчули ці наслідки московські ердеки, як більш далекоглядні завдяки більшій своїй інтелігенції. Орган Мілюкова писав: „А що, як при тому (за упадку большевизму), замість одної всеросійської влади повстане кілька організованих, але зовсім не союзних, а незалежних влад?” Покликуючись головню на „український сепаратизм”, мілюковська газета дуже турбується, що то буде, коли справа упадку большевиків „буде вирішена в напрямі дальшого роздроблення Росії”. А пізніше плачуть над тими перспективами московські ес-ери. Керенський, їхній, так би мовити, „воевода Пальмерстон”, що на мапі Україну „поражаєт указательним перстом”, також бідкається в справі різних прикрих можливостей по упадку большевизму: „Треба мати на увазі, що крім „еволюції” й „революції” можливий для Росії ще й третій вихід: розпад і розклад Росії, як наслідок сепаратистичних рухів і розмаху пристрастей і серед русских, і нерусских. І ось, стоячи перед перспективою можливого розкладу Росії, ми й вітали всі ті кроки большевиків, що штовхали країну до нормального ладу... Я думаю, що еволюція неможлива, — буде або упадок большевизму, або... Оце „або” мене й тривожить”.

* * *

Як бачимо, й у ворожій нам стороні, навіть у цілком протилежних її колах, думка про розпад совітського союзу на окремі незалежні держави вже усвідомлена. Отже поглиблення наших державних стремлінь має лише скріплятися, бо вся лінія поведження окупантської влади фактично йде (та лише так і може йти) саме в напрямі найбільшого загострення тих умов, які сприяють посиленню української національно-державної свідомости. Не можемо спинитися докладно на всіх, що це доводять, фактах, — то ж візьмемо лише де-які.

Спеціально в господарчій ділянці того режиму, в тій ділянці, що в зруйнованому економічному стані стає головною віссю життя, панує безоглядне й неприкрите

визискування українського народу. Коли раніш державні побори, — не кажучи вже, що не такі непосильні, як нині, — провадилися способами, які укривали дійсні їх цілі та призначення, то нинішні методи державних поборів провадяться примітивними, цілком неукритими способами грабіжництва. Продукти селянського господарства, безпосередні продукти праці українського селянина, грабуються у нього в самій натурі та вивозяться на чужину, головню до Московщини. Сама вже ця очевидність грабіжництва посилює ворожу ненависть українського селянина до большевицької влади.

Характеристичне, між іншим, як поширюється соціяльна зона ворожости до московських окупантів серед українського селянства. Раніш за ворогів большевицького ладу вважалися „куркулі” — міцніші господарчі елементи селянства, проти яких большевикам удалося підбурити селянську бідноту — „комбіді”. Нині, коли заведено по селах колективне господарство („колхози”), „куркулі”, що всього позбавлені, зо всіма іншими зрівнані та обезправлені, вже лише з боку обсервують, що буде далі з того. Їх позиції незадоволення й протесту перейняли на себе якраз найбільшні елементи, що досі фактично біля них жилилися, чи від них заробляючи, чи як їх пасожити. Колективний спосіб господарства дає большевицькій владі можливість випомпувати з села всі засоби поживи, і в урівнаних долею всіх елементів села не залишається вже ніяких споживчих ресурсів. Досі протеговані, демагогічно успосіблені комбідисти, опинившись нині в безвиходньому стані, обертають свої виплекані большевизмом настрої проти своїх духових батьків і ведуть перед протесту проти них. Отже окупаційна большевицька господарка на Україні своїм послідовним чином натурально доводить до обеднання груп, досі соціально протилежних, та до поширення серед них однаково ворожих настроїв проти большевиків.

Що далі руйнується господарський стан села, то більше й швидче пролетаризується українське селянство. Вибиті з своєї господарчої колії, селяни шукають порятунку в містах, у фабричних осередках, що досі були в посіданні зайшлого, здебільш московського робітництва. Відсоток українського елементу серед фабричних робітників на Україні зростає що місяця, і згадані соціяльні обставини, що їх все посилює большевицька влада, не

спиняють, а все більше прискорюють цей процес національного перегрупування серед кадрів фабричного робітництва. Отже проти волі большевицької влади, але внаслідок її послідовного чину, ростуть нові національні чинники і в тій, здебільшого чужинській, верстві соціальної, що досі провадила перед у політичному житті.

Ці факти зросту ворожих до московської окупації настроїв саме на ґрунті економічному, що завжди був основою соціальних та політичних рухів, факти поширення тої ворожості серед різних, аж до протилежності, соціальних верств, нарешті факт наростання тих настроїв і серед тої на Україні верстви, що служить нині єдиною основою станомо-партійної большевицької диктатури, — ці всі процеси життя на Україні набувають великого політичного значіння і заповідають у майбутньому великі політичні наслідки, сприятливі для нашої національно-державної справи.

* * *

Ми спинились, правда, на найбільш дражливій стороні життя в Совдепії, — на стороні господарській. Але не лепші для большевиків наслідки викликає їх поводження й у найменш політичній ділянці — культурно-освітній. Поставивши собі за ціль виховати маси в комуністичному напрямі, большевики широко розвинули акцію „політграмоти”, що мала за ціль прищепити тим масам комуністичну ідеологію, навіть заміряли для того зовсім зліквідувати неписьменність („лікбез”). Але вже мимо того, що всі „планетарні” большевицькі пляни звичайно закінчуються „пшиком”, в данному разі, гадаючи научити думати за прийнятим шаблоном, большевики прорахувалися, зігнорувавши елементарний факт людської психології. Людина, почавши думати, виходить із кимсь призначених для неї меж думання і врешті думає по своєму, — так само, як і ті, що, навчившись читати, читають врешті й те, чого не мали на оці їх навчителі. Тож бачимо, що маси, за старих часів позбавлені елементарного політичного розуміння і вперше пробуджені політично щойно за революції, таки почали, під впливом большевицького розхитування їх думки, доходити до більшої соціальної й політичної свідомости та в цьому напрямі таки зробили деякий поступ. При тому енергично проваджена большевицька політ-

освіта прищепила большевицьку ідеологію деякій частині селянства, головно тій голоті, що стала матеріалом для „комбідів”; але з огляду на різницю між большевицьким демагогічним словом та ошуканським ділом, під впливом большевиків, політична свідомість українського селянства обернулася гострим своїм кінцем здебільшого ж проти большевиків. Більша свідомість дала людям краще зрозуміти суть московсько-окупантського режиму, його невідповідність народнім інтересам, його ворожість та шкідливість для України. Колишній „дядько”, який раніше уникав думки про те, що виходило за межі його господарських інтересів, і з тої причини виявляв таку байдужість до своєї національно-державної справи, поволі, пройшовши деякий курс політичного теоретичного і практичного виховання, став „політикувати” проти своїх гнобителів, здебільшого ж тими самими методами, які йому так старанно прищеплювано. Той послідовний опір большевизації, що руйнує большевицькі розрахунки на Україні і що так послідовно нищить большевицьких агентів та плюндрує їх працю, — має під собою не лише само емоціональне почуття помсти, але й усвідомлені мотиви протесту й боротьби з большевицьким гнобительством.

Зокрема всі ті „політграмоти” та „лікбези”, фальшиво прибрані в національні шати „українізації”, як демагогічного гасла для уловлення українських душ, безперечно сприяли поширенню не лише політичної в загальному розумінні, але й національної свідомости, що вже прокидалася з часу першої революції та ширше розвинулася в часах війни, особливо ж у добі власної державности. Большевицьке гасло українзації, що в большевицьких плянах мало лише службову роль, переросло призначену для нього міру, — стало складовим чинником серед усіх інших чинників національної свідомости мас і з того погляду дало наслідки позитивні. Про кількісний розмах тих наслідків можемо гадати по тих тисячах арештів, які переводяться тепер серед нової української інтелігенції по селах, що дістала своє політичне виховання в тенденційних живопирнях большевицьких „лікбезів”. Зоологічний московський шовінізм мусив, з самої своєї природи, заговорити, коли „українізація” перейшла межі самої форми і українська національна свідомість стала стреміти до ширших по-

літичних вимог. Внаслідок того бачимо безсоромні, ганебні репресії щодо працівників української культури, — репресії, що викликають обурення й огиду навіть у недавніх симпатиків большевизму. Як і все інше в краю большевицької демагогії, арешти українських культурних діячів переводяться під фальшивими, демагогічними гаслами. Провокаційними способами готуються проти них монстр-процеси, в яких цим аполітичним працівникам в ділянці української культури безпідставно закидається злочин протидержавної змови. Але дійсна причина й успіх тих репресій значно простіша, а саме — зріст української культури до тої міри, що вже самі моменти культурного порядку промовляють про значіння й права національного чинника і в деякій залежності від того про зріст національної свідомости, що і без змови таїть для большевиків загрозу на Україні. Репресіями думають знищити людей, результати їх праці, саму їх думку. Такі завдання ставили собі всі ті, що своїм сліпим і тупим чином лише ушляхотнювали значіння ідейного, саможертвенного змагання та тим самим поширювали впливи переслідуваної ідеї.

Такі саме наслідки большевицького поступовання і в інших ділянках життя на Україні. Взяти хоча б справи релігійні. З релігії, справи особистого людського сумління, здолали вони утворити можливо найактивніший чинник опору проти себе, бо повитий він найбільше ідеальним гаслом людського сумління. Большевики відновили переслідування віри, як у початкову добу християнства та в найтемніші часи середньовіччя, ігноруючи всі його можливі наслідки. Наслідки ті, протилежні большевицьким намірам, яскраво повторюються, особливо на Україні з її міцними релігійно-церковними традиціями, яких не здолала придушити система московського цареслав'я в російській державі.

* * *

За час большевицької окупації настрої народнього протесту проти московської окупації доведено вже до такої міри, як іще ніколи в нашій історії. Чужинність та ворожість московської большевицької влади усвідомлена, большевицький режим зненавиджений. Льогічний висновок з того в народній свідомості може бути лише

один — ідеал своєї влади, власної держави, своєрідного, відповідного народним інтересам ладу життя.

Результат такий здобуто тяжкою ціною. Розуміється, ніхто свідомо такої ціни не платив би; але чи вважати це за добре, чи зле, хотіти того, чи ні, а мусимо прийняти, як життєвий факт, той висновок, що большевицький московський режим став для українського народу жорстокою, але чинною школою політичної його свідомости.

Позбулися ми вже найнебезпечнішого, що загрожувало українській нації, а що вже не висить над нею, — великої, сильної, могутньої московської держави. Та соціально утопія, що замість неї тепер існує, мусить вмерти вже з причини своєї утопічності, — хоч би й довший час ще здолала продержатися. Тож не цей переходовий фантом історії, хоч би як тяжко дошкуляв він, треба брати у остаточний обрахунок в перспективах нашої національно-державної справи, а те даліше, що потім настане. Але яке б державне тіло в дальшому не повстало на півночі, воно вже не матиме ні тої зовнішньої, ні тої внутрішньої сили, як колишня імперія, що не лише зміряла, але й мала деякі вигляди коли не знищити, то дуже й дуже надшербити нас, як націю, та в якійсь мірі навіть досягла цього, витворивши таку ганьбу для нації, якою є покруч — „руській малорос”. Та вижив рід наш, не загинув на повільному вогні тортур фізичних і духових у тій державі, — в кріпацтві, в темоті, в складній лябораторії винародовлення, присипання національного духу і взагалі духу людського. На тлі тої минулої загрозливої небезпеки майбутнє вже не виглядає страшно. Не загинув наш народ тоді, то вже не загине тепер, коли пробудився по довгій і небезпечній летаргії до життя, коли всіма фібрами тіла й душі почуває потребу безстанної боротьби за своє існування і тим самим — за свої права національно-державні, що усвідомлені, як конечна умова й основа його існування взагалі. Ніколи ще ідеологічне гасло: „в своїй хаті своя правда, і сила, і воля” не звучало так переконливо, як тепер. Глибоко усвідомлена масами життєва необхідність визволення завжди була чинником, що приводив до перемоги в боротьбі народу за свої питомі інтереси.

(„Тризуб”, 1929).

ЧИ МАЄМО ПІДСТАВИ ДО ПОЛІТИЧНОГО ПЕСИМІЗМУ?

Роки за роками сидимо „на ріках вавилонських”. Час не короткий. Народжується вже нове покоління — і там, і тут, що не зазнало найбільшої в світі краси — „краси відродження країни”. А в тих, що зазнали, — охолоджується патос революційного піднесення, припадають пилом спогади про ясні чи лихі, та все ж яскраві події власного, незалежного життя української держави. Аж не віриться, що все те було, що ми те на власні очі бачили, що переживали ті, ні з чим незрівняні хвилини високої гідності горожан власної держави.

І все те минулося. Величезне напруження національних зусиль закінчилося поразкою. Сотні тисяч українських лицарів полягли в почесному бою, мільйони українського люду загинули або під кулями большевицьких катів, або в невільничій роботі, або з голоду на своїй благословенній землі.

Ворог захопив нашу землю. Голодом, насильством, обманом, розкладом заходився винищити не лише тіло, але й дух нації, останкам її прищепити чужу думку, що в засаді суперечна всім традиціям українського народу. А недобитки учасників визвольної боротьби, що їх доля врятувала від наглої загибелі, поневіряються по чужинецьких краях цілого світу, никнуть духом в обставинах життєвої біди та щодалі все більш засівають моголками широкі простори земної кулі. Таке становище пригноблює нас, приводить до сумних, песимістичних, нераз безнадійних висновків.

Та чи ж так воно дійсно вже безнадійно зле?

Відірваний від рідної землі, від її безпосередніх вражень, що не дають і в найтяжчих обставинах занепадати, організм української еміграції переживає хоробливі процеси, що доводять не лише окремих людей, але й цілі групи до сумніву, зневіря, розпуки, безнадії.

Але такі хворбливі настрої — не загальне явище серед нашої еміграції, що в своїй більшості захоче здорового думку, провадить здоровий чин. Згадані ж угорі настрої — це переважно або відчай тих, кого життя на чужині найбільш упослідило і в кого став непосильним взагалі тягар життя, особливо по колишніх добрих обставинах; або малодушна резигнація тих, що, прокинувшись до національного життя в добу його революційного розквіту, скоро розчарувалися у своїх широких, часом не позбавлених егоїзму сподіваннях; або — і це найчастіше — просте нерозуміння того складного процесу, яким провадиться визволення нації по століттях її упадочного стану.

Не будемо говорити про хорих першої та другої категорії. Правдивий лік для перших — самоорганізація в боротьбі з життєвим лихом. Що ж до других, то коли б вони й видужали, — небагато було б від них потіхи. А от щодо третіх, отих, що справді заблукалися по нетрях ріжних орієнтацій та безвольно поплили за чужим голосом, замість власної здорової думки, — хотілося б висловити свою думку.

Це — правдиві українські патріоти. Старші з них прийшли до національної свідомости під впливом революційних подій, що збудили їх приспане русифікаційним режимом національне почуття. Молодші — це ті, що їх весняні дні припали на самий вибух революції та на найвищу точку національного піднесення. Революція спянила їх та захопила виром безоглядного патріотичного ентузіазму, в запалі якого віддали вони для батьківщини все, чим розкошує молоде життя, та без найменшого вагання і своє чоло підставили під ворожу кулю. І ті, і другі мають між собою, поза всім іншим, те спільне, що підійшли вони до українства, як до справи готової, — так би мовити, сіли за розкішний стіл, не знаючи та не здаючи собі справи, звідки все те надбання взялося. Коли той стіл похитнувся, бо стояв не на твердих ногах, і все з нього повалилося, то цей сумний випадок прийняли вони, як несподіваний і неоправданий удар сліпої долі та як непоправне лихо.

* * *

Але чи ж був той удар несподіваний?

Ні, не був. Прикро, але треба це признати. Його не

лише можна, але й треба було сподіватися і з обставин усього давно й недавно минулого.

Про фатальні сторони нашого минулого писалося багато. Не будемо торкатися найдавнішого, хоча власне воно в собі криє основи дальшої долі України. Хай дозволено буде вказати на головніше коріння нашої національної хвороби лише з того часу, як по всій Європі почалися національні визвольні рухи. Ті рухи — кінець XVIII, початок XIX століть — застали українську націю в дуже оплаканому стані. То ще нічого, що Україну двічі було інкорпоровано: і інші народи зазнавали такої долі, але не загинули. Усе залежало від того, чи знаходили вони сили для привернення свого незалежного стану, чи ті сили розпорошували та марнували. От щодо цього останнього — грішна, дуже грішна наша нація. Вищі шари її не встояли перед приладами „лакомства нещасного”. Ще на початку XVII ст. Мелетій Смотрицький дуже виразно описував плач України за своїми упривілейованими дітьми, що масово переходили до іншого національного табору. Нові українські аристократи, що повстали з козацтва, в перегонах за нивами, луками та душами однокровного народу, з другої половини XVIII ст. так само забули, чий вони сини, чий батьків, та, яко „самоотверженне малороссы”, доклали своїх рук, щоб політично та національно обездолити свою батьківщину. Інші шари української нації — міщанство, духовенство — боролися проти занепаду довше, виявляли подиву гідні зусилля, щоб новий дух вдихнути в душу нації, але й вони не встояли. І от коли на переломі XVIII-XIX століть по всій Європі повіяло духом національного відродження, українська нація представлена була самим демосом — мужиком-гречком-сієм, що перед тим не раз визволяв її з занепаду, та врешті сам, приборканий, став у найгіршій неволі — кріпацькій. Носієм життя нації став селянин-кріпак, у тодішніх обставинах кріпацького поневолення сильний лише своїм пасивним спротивом усім старанням обезличити його національно. Це він, за всієї своєї неписьменної темноти, зберіг наше національне надбання — мову, словесність, мистецтво, величезні поклади етнографічного багатства, традиції власного світогляду в усіх ділянках життя. З його лона повстав не лише поет світової слави, що на сторожі національної долі поста-

вив рідне слово, але й ідеолог народніх змагань, творець нового світогляду, на якому об'єднався весь український народ в спільному інтересі нації.

Цей переломовий момент в історії української нації позначається посиленою працею в напрямі відновлення старих та створення нових національних вартостей, висвітлення й поглиблення перерваних, призабутих традицій та працею над національним усвідомленням національно заниклого українського народу — всіх станів його, що провадилась з особливою енергією. В тій дрібній, мало помітній назверх, але неустанній праці треба було переборювати перешкоди непоборні, щоб досягти мінімальних результатів. Змарновані століття часу не в силі було скоро і легко надолужити. Женців було мало, а нива — непомірно широка. Лупалося скалу, а здобувалося дрібні каміння. Непереривна чинність русифікаційної системи зводила найбільші зусилля до майже безплідної мізерної праці.

Тут власне крилися основи внутрішньої слабости того руху, що назовні так яскраво виявляв себе за революційного часу. В масах як інтелігенції, так і народу не було закладено твердих підстав національної та — ще менше — державної свідомости. В революційних обставинах повстали гасла — широкі, прекрасні, вогнисті; вони опанували настрої, запалили та — часто-густо — й спалили їх, як солому, не полишивши правдивого жару громадської думки й волі.

Тоді саме відбувся великий ісход української походженням інтелігенції з московського Єгипту. Признавалися до свого народу навіть ті, яких діди й прадіди його забули. Багато було в тім повороті щирого романтизму, а менше — глибшої свідомости нових національних завдань та обовязків щодо рідного народу. А в масах народніх, що здебільшого й не зраджували своєї національної стихії, український визвольний рух мав глибші, свідоміші основи власне в тих елементах, які ще до революції переймалися українськими переконаннями в результаті нових умов українського життя за останнє десятиліття перед революцією. Здебільшого ці національно свідоміші елементи й представляли українську народню масу в Центральній Раді та в усіх тодішніх національних організаціях.

А в глибинах українського села панувала національна несвідомість. Національні гасла, що заходили туди здебільшого в формі завдань культурного змісту, не викликали великого вражіння, бо малокультурне село жило своїм замкеним національним життям, не відчуваючи обмежень у культурно-національній сфері. Глибші — соціальні і політично-державні — основи українського визвольного руху мало сюди доходили й не були тут зрозумілі. Зрозуміліші та популярніші були гасла практичного порядку, що безпосередньо торкалися життєвих інтересів селянства. У старших людей спалахували спогади про погроми панських маєків за першої революції, несправджені тоді мрії привласнення панської землі; молодших захоплювали ес-ерівські гасла, що походили з Центральної Ради. Ці власне утилітарні гасла, без ширшої підстави, стали панівними серед загалу українського селянства. На найбільшу популярність розраховував той, хто голосив ті гасла в найскрайнішій формі. А що найдалі йшли, нічим не в'яжучись у безмежності своїх гасел, большевики, то саме вони, використовуючи селянську несвідомість, розпалили апетити села до такої міри, що кожна інша, раціональніша, державно-творча програма видавалася вже надто пісною та вузькою в порівнянні з агітаційними большевицькими обіцянками. Тим способом большевики „переплюнули” українських ес-ерів і напів-большевицьку програму Трудового Конгресу. Тож нема нічого дивного, що популярність українського уряду, навіть ес-ерівського, в очах селянства впала, сили його, найперш військові, були підкопані. Вислід боротьби за українську державність тим самим був пересуджений, бо в боротьбі тій найбільшу вагу має воля самого населення, яке дає військову силу, а несвідому його більшість спровоковано та спрямовано на шляхи, бічні від національно-державного інтересу.

* * *

Не маю претензії казати щось нове. Хочу лише пригадати ті, всім знані факти, які звичайно забуваються, коли доходить до загальних вислідів щодо минулого та майбутнього. Те минуле яскраво нам доводить, що наша поразка, за всіх численних фактів відданого, безмежного патріотизму, мала, на жаль, дуже реальні ос-

нови. Поневолений Москвою, у всьому та у всіх зневірений, бо обдурюваний упродовж віків не лише чужинською силою, але й власними „лакомцями нещасними”, український народ врешті обдурений був світовими ошуканцями, повірив їм та їм піддався, полишивши власній долі тих своїх братів, що свідомо й жертвенно боролися за право цілої нації.

Сумний вислід. Та чи безнадійний?

Ні, бо в основі невдачі наших останніх змагань лежить не якась органічна вада, а такий збіг сторонніх обставин, що міг би не бути, коли б у відповідальну хвилю нашої історії українська нація була готова прийняти в свої руки те велике завдання, що спало на її тодішне покоління. З тих чи інших причин, про які почати говорилося вище, наше покоління не стало на висоті свого завдання, і велетенські його зусилля, великі жертви, подиву гідні героїські чини — пішли намарно.

Та чи так уже зовсім намарно?

Коли сумлінно вириняти білянс нашої визвольної боротьби, то покажеться, що, за всієї своєї видимої невдачі, залишила вона й позитивне політичне сальдо, що стає основою для нових зусиль, для дальшої боротьби — в більшій надії на перемогу, бо з попереднього бігу боротьби вийшли ми з більшим, значно збагаченим запасом можливостей.

Обрахуймося, порівнюючи те, що мали й що маємо.

До першої революції 1905 р. свідомих свого обов'язку українців можна було порахувати на пальцях. До великої війни, коли кожний свідомий українець передплачував „Раду”, кількість тих передплатників, здається, ніколи не перевищувала трьох тисяч. Оце вся жменька ідейних дріжджів на десятки мільонів української нації, — упродовж віків обкрадуваної та обдурюваної. То ж не невдачі нашої треба дивуватись, а скорше тому, що з такого малого гірничого зерна виріс такий великий національний рух, який потяг за собою мільйони. Така причина та такі її наслідки свідчать лише про надзвичайну життєвість та живучість того руху.

За революційних обставин маси одержують політичну матуру в значно скорочених термінах. Про політичну зрілість широких мас, навіть за малосвідомости більшої частини населення, свідчать такі промовисті факти, як сотні тисяч регулярного та нерегулярного війська,

що з власної охоти ставало до зброї в лави української армії, або повставало проти московської — більшовицької чи добровольчеської — окупації. Свідомість населення зростала та все більше зростає під більшовицьким режимом, і самі більшовики сприяли та сприяють цьому. Сприяли тим, що спершу для підбурення населення кидали гасла самостійної України, а опісля на ділі ті гасла перевертали догори ногами, викликаючи розчарування, обурення, навіть збройні протести. Сприяють своєю примітивною політикою грабіжництва та гвалту, що й найтемнішу голову приводить до думки, що лише „в своїй хаті своя правда, і сила, і воля”. Який успіх мала оця більшовицька пропаганда, бачимо з тих гека-том розстріляних, засланих на північну лісову каторгу, на Сибір і в інші гіблі місцевості, виморених голодом за невизнання більшовицької влади та її осоружної господарки. Вся сучасна політика більшовиків щодо України свідчить, що в кожному українцеві бачать вони свого ворога. І не помиляються. Українське населення, згадуючи минуле, розуміє свої помилки й кається.

І те каєття колись придається.

Коли порівняти настрої населення тоді й тепер, то виступає значна різниця і, здається, таки на наше добро. Колишній дядько, що думав лише про те, „аби його обійстя не рушали”, тепер, яко громадянин бодай і більшовицької України, добре впевнився, що без власної держави й його обійстя встояти не може. Оскільки воля населення стає основним чинником у визвольній боротьбі народу, можемо бути певні, що той чинник, колись інертний та байдужий для справи української державности, має тепер і матиме для тої справи глибоко-позитивне значіння.

Так радикально змінилось положення на нашому, так би мовити, внутрішньому фронті. Не менш рішуче змінилось воно й на фронті зовнішньому.

На європейських географічних мапах XVI—XVII ст. всюди бачимо Україну як окремих край та окрему етнічну цілість; так само трактовано її і в тодішній пресі та літературі. В XIX ст., з цілковитим скасуванням політичних прав України, її назва зникає з мовного обороту Європи, а коли де-не-де й виникне вже в другій половині XIX ст., то лише внаслідок спеціальної та не легкої української агітації. І коли наші посольства та дипльома

тичні місії виїздили за кордон у 1918-1919 рр., то мусіли насамперед пояснити чужим урядам та чужинецькому громадянству, де саме і що то за край, який вони репрезентують. І ті пояснення приймалися не без здивування та не завжди з довірям. Не була наша дипломатія вправна, але здебільшого — пильна та сумлінна. Безпосередніми стосунками з колами урядовими та громадськими, сталими інформаціями в пресі та спеціальними видавництвами осягнуто те, що нині кожний совісний чужинець, аби хотів, вже може мати потрібні відомості про Україну. Україна перестала бути *terra incognita*. Її назва знову появилася на закордонних мапах, зайняла вона місце в закордонних підручниках, заготована в готському альманаху. Самі большевики, поки не приборкали її в себе вдома, популяризували її за кордоном, складаючи мирові та інші трактати в імені самостійної Української Республіки. Большевицька гра скінчилася, дипломатична українська акція, в теперішніх обставинах, обмежена, але вже приготований ґрунт для ширшої праці, коли наступлять для того відповідні обставини. Український дипломат уже тепер провадить відповідні перемовини без географічної мапи в руках, а, виїхавши з столиці над Дніпром, знайде умовини для своєї праці без порівняння ліпші, ніж його попередники в 1918-1919 рр.

* * *

Всі ці різкі зміни сталися на наших очах, але не звертають на себе уваги, бо ми до них звикли і приймаємо їх, як річ цілком натуральну. З найбільшою байдужістю приймає їх те покоління, що вступило в життя в часі революції. Все тоді мірялося на грандіозні масштаби, все було замале перед тими ідеалами, що мерехтіли в революційному сяйві. Тому все, що маємо тепер, як рештки по революційному бенкеті, видається революційному поколінню лише розбитим коритом. Зовсім інакше оцінюють положення люди старшого покоління, не розбещені великими досягненнями в минулому. По кришечці, по зерняткові збиралося національне надбання, горбом воно зароблялося, то й вимоги та оцінки були інші. І коли тодішній наш національний капітал порівняти з теперішнім, то в людини, що памятає ще часи до революції, навіть голова може піти обертом.

Що ми тоді мали, про що мріяли?

Навіть національного пашпорту не мали. Трактовано нас, як „южно-руссів” „малоросів”, а то й просто „хахлов”. Право рідної мови не сягало далі уживання її в родині. Ні в школі, ні в суді, ні в адміністрації вона не мала права. Так само книжка до публічної книгозбірні не мала доступу. До першої революції взагалі нічого, крім белетристики, не могло появитися в друку, та й то із значними обмеженнями. Хто дозволяв собі користуватися рідною мовою навіть у цих вузьких межах, той був на приміті, як особа неблагонадійна, бо українську мову засуджено було на знищення (клясичне — „не было, нѣтъ и быть не может”). В ділянці громадській єдиний стався вилом — можливість засновувати — вже по 1906 р. — просвітні товариства та клуби, але скоро й їх покасовано. В ділянці політичній — ідея федералістична вважалася за державний злочин, а мрії про самостійну державу були уділом обмеженого кола людей, що їх трактували, як напів-божевільних.

Проте й у тій атмосфері всебічного утиску українські люди не тратили духа, були повні певности, що впертою працею скалу таки буде розлупано. Першим пляцдармом, що його здобуто зусиллями справді таки всього українського громадянства, яке виявило надзвичайну єднотність та енергію, були досягнення першої революції, з яких найбільшим була воля друку, зокрема — преси. А в дальшій бігу української акції — осягнуто українську державність. Які б не були її хиби, все ж самостійну, незалежну, міжнародньо визнану.

Коли праця, проваджена на камені та на піску, дала такі наслідки, то чи ж не непростимий гріх — хоч на одну хвилину піддатися песимізму щодо дальших перспектив нашої національної справи? Найщиріше запевняю, що коли б мене хтось — так за піввіку перед цим — переконував, що українська справа стане так, як тепер стоїть, я не повірив би, бо нинішнє видавалося б надто фантастичним. Хоч яке тяжке нині наше становище, — мова не про людей, а про нашу національну справу, — але за той час, навіть за значно коротший, воно незмірно змінилося. Чверть чи пів-століття — багато значить для людини, а в історії народу це один момент. Беручи нашу справу з погляду історичного, не можемо не бачити, що за останні десятиліття вона, мало не по трьох століттях занепаду, зійшла з

мертвої точки, на яку стала через союз із північним сусідом, та вийшла на широкий міжнародний шлях.

Кінець XIX-го, початок XX-го ст. — то був для українства переломовий час, дуже небезпечний. Росія вступала в нові обставини як-не-як конституційного життя, за якого розгонове її державне колесо все швидкіше втягало в русифікаційний оборот усі інородні елементи. За обмежености нашого тодішнього національного надбання була вже недалеко для нас перспектива — коли не розтопитися, то в кожному разі зійти на становище провінціяльного регіоналізму в умовах об'новленого життя — що б там не казати — таки сильною своїм державним апаратом держави. Словянські, і не лише словянські, річки вже почали вливатися в московське море.

Тимчасом наступив перелом, найбільший в історії українського народу, — без порівняння значніший, ніж за визвольного руху XVII ст. Перетято той шнур, що вже завис зашморгом над Україною. Українська справа не лише пасивно зрушила з мертвої точки вікового застою, але й набрала діяльнішого характеру та ширших перспектив дальшого розвитку. В свідомість народу, що вже яловила в анемії бездіяльності та безсилля, впущено живі елементи відновлених традицій — традицій не лише вільного національного життя, але й власної національної держави.

(Календар „Дніпро”, 1936).

БУДЬМО ГОТОВІ!

Більшість нинішнього покоління, що розпочала своє свідоме життя в добу феєричного розцвіту нашої національно-державної справи, здебільшого не знає докладно того, що було, і тому легковажить колишні тяжкі обставини українського життя й української національної роботи, легковажить саму ту роботу та колишніх робітників у тяжкі часи нашого національного лихоліття. Українську історію, так би мовити, офіційну, тобто зафіксовані історичні події — ми ще вважаємо за свій обов'язок знати, а історію ідейного українського руху, історію непоказної, підземної, щоденної боротьби з перешкодами до кінцевої цілі — ми здебільшого не знаємо.

Але знати це треба. Не для виховування ненависти й помсти, а в науку на час нинішній та майбутній, — бо дещо з колишнього насильства продовжується й тепер, а дещо, а може й усе, загрожує відновитися, коли, забувши те, що було, не вирвемо з життя з корінням усю отрую нашого минулого. В тому минулому не може не прикувати до себе нашої уваги ціла система — різнородна, послідовна, рафінована — система національного обезличування нашого народу. Та система, що врешті офіційно сформулована, як „обрусеніє”, діяла впродовж майже трьох століть та мусіла виявити розкладову чинність свою у двох напрямках: на об'єкт свого чину, на українців, та на самих обрусителів, в яких мала витворити просто вже атавістичний інстинкт поневолення іногородців. Розрахована на звичайну людську легкодухість українського громадянства, ця підступна політика проте морально розкладала не лише самих українців, що зрікалися всього свого та йшли на погній для чужої культури.

Та система розкладала й „панівну” націю, розвивала нездорові узурпаційні тенденції, той зоологічний, лю-

дожерний націоналізм, в якому грішні й найкультурніші представники московського громадянства. Тих наслідків розкладової „обрусительної” політики не знищив навіть великий здвиг революційного руху, а навіть іще загострив московські заборчі тенденції під фіктивними гаслами єдиного неподільного революційного фронту. Революційний московський уряд хвостом тягся за традиційною московською націоналістичною політикою і не мав відваги зрікатися її навіть тоді, коли від того залежали його існування чи загибель, коли, напр., конечно було українізувати військові частини, що могли тоді стати основою боевої сили правової, національно упорядкованої держави. Ті традиційні ідеологічні святощі революційний уряд залишив по собі, як непорушну спадщину для дальшого побожного їх використання. І вони однаково живуть як там, по той бік добра і зла, де панують інтернаціональні московсько-жидівські централісти, так і тут, серед московської еміграції, серед якої большевицькі централізаційно-обрусительні тенденції викликають спочутливе похвалювання (напр. з боку А. Пешехонова), і навпаки, — навіть фальшива большевицька українізація приводить московських публіцистів до злісного глуму із смаковитим підкреслюванням невдачі цього тактичного ходу московських окупантів. Московська еміграція ще менше навчилася та ще менше забула, ніж її політично-соціалні антиподи по той бік „буржуазної Європи”. Вся націоналістична психологія її перейнята заборчими тенденціями „єдиної-неділимой”, що досягають часом знайомого войовничого тону старих „истинно-русских” організацій. Все це ознаки нездорового, захланного націоналізму, що вже завдав і завдає багато лиха обом народам, доки не дійде до справедливих розрахунків між ними.

Конечною метою тієї, на наше глибоке переконання, оболіжно шкідливої обрусительної політики було — стерти різницю між двома народами, між двома культурами та злити їх в односторонню єдність. Почасти цього результату безпосередньо та для деякого часу — таки досягнуто. Інтелігентний шар українського народу таки здебільшого підпав під впливи „обрусенія”. Але в самій основі своїй ті колишні розрахунки московських централістів показалися вузькими та короткозорими. Спрямовані на безпосередні близькі наслідки,

вони втратили з ока ширші перспективи лагідного співжиття двох народів і міцно вбили фатальний осиковий клин між ними. Політику „обрусенія” розраховано було на непорушність умов абсолютистичного ладу, коли все на всіх языках має завжди мовчати й не думати. Але тому, що історія не знає такого ідеального перманентного ладу, то розрахунок вийшов фальшивий. Український визвольний рух обіймав усе ширші круги спершу інтелігенції, а після — й народніх мас, навіть ще до революції. З часу революції той рух так поширився, що й інтернаціональні господарі не могли його спинити та мусіли в деякій мірі піти слідом за тим рухом, — і тепер уже з певністю можна сказати, що він став всенароднім. Для нинішньої свідомости нації всі ті факти, що були колись зброєю проти неї, стають тепер стимулом найглибшого протесту проти цієї ганебної зброї народнього обезличення. Вони доводять найбільш наочним способом всю небезпеку співжиття із підступним сусідом, що, згвалтувавши, пограбував у нас те добро, яке серед усього людства вважається за найцінніше. Цей вислід має виховне значіння не лише для українських політиків, яких завжди обвинувачувано в „сепаратизмі”, але й для всіх свідомих елементів українського народу, тепер широко відродженого у своїй національній свідомості. Тому й виходить, що замість монолітного об'єднання двох народів політика „обрусенія” досягла якраз протилежних наслідків.

* * *

Треба пам'ятати те, що було та що є, щоб мати деяке приблизне уявлення того, що буде. Досвід минулого приводить нас до висновку, що навіть те, що є тепер на Україні, — з погляду національного ще не найгірше, коли порівняти з тим, що було та ще може бути. Большевицький режим — це хоч як важка, але, перш за все, переходова хмара над нашою землею. Це вже само по собі виключає потребу якихось далекосяглих гороскопів щодо майбутнього нашої національно-державної справи за большевицького ладу. Що б не було, а остаточний вислід нашої національно-державної боротьби буде не за большевизму. Найгостріша та найжорстокіша боротьба за наші національно-державні інтереси настане тоді, коли на півночі на місце больше-

вицького прийде режим „буржуазний”. Інтензивність боротьби не ослабне в залежності від того чи іншого кольору цього режиму. Ми вже випробували цілий спектр тих кольорів — і чорний, і білий, і червоний, і всі посередні між ними, і можемо по совісті, за відомою приказкою, сказати, що вони всі для нас однакові. Коли б доля звела їх до купи, то кожний із них без різниці таку б нам „пропісал федерацію”, що було би „небу жарко”. Тому не слід оптимізувати, що коли зйдуть з історичної арени большевики, то наша національно-державна боротьба зразу припиниться, осягнувши свою ціль, або, принаймні, полекшиться. Ні, зовсім ні. Полекшаться загальні умови життя для української, переважно селянської маси, а це, розуміється, дасть головний сприятливий ґрунт для нашої національно-державної справи. Але боротьба з сусідом за нашу національно-державну справу прийме найгостріші форми. Не буде перебільшенням припустити, що в моменти, коли терези тієї боротьби схилитимуться не в наш бік, то на майданах українських міст — а то й сіл — запалають не колишні невинні московські книжні „пожарища” та невинні автодафе проскрибованих українських книг, запалені у Києві денікінськими переможцями, — а разом із книжками вже горітимуть і їх автори, бо апетит збільшується підчас їжі. А́дже й тепер, уже десь із далекого Ревеля, „руські люди” беззубо загрожують провадити „на висѣлицу и к стѣнкѣ” не лише комуністів, але всіх, „кто будет нам мѣшать”. І ми знаємо, що ці, так смішні тепер, апетити знайшли собі добру поживу підчас денікінської навали на Україну.

Тож памятаймо, що власне національно-державні наші змагання не можна звязувати безпосередньо з самим фактом існування чи упадку большевицької влади.

Як почалася боротьба наша і тривала до большевиків, так, напевно, не завершиться, коли большевиків не стане. З большевицьким періодом в нашій національній історії безпосередньо звязані власне ми, сучасники, в тім і нинішня українська еміґрація, що опинилася на чужині внаслідок большевицької навали на нашу землю. Але старий, як світ, та безперестанний „спор славян между собою” має основи значно глибші. Під большевицькою окупацією відбуваються процеси національно-державної боротьби, глибші, ніж безпосе-

редня ціль — повалення большевицької влади. Так само й наші змагання на чужині мають і глибші основи, і ширші цілі, і це надає їм більше внутрішньої сили та об'єктивного значіння. Сучасне покоління — лише останні кільця тієї традиції, що йде від початку творення Київської Держави, що переходить через усю історію української боротьби аж до останньої московсько-большевицької навали на нашу вільну незалежну державу. А ми, нинішні українські емігранти, — лише скромні наступники великих попередників наших — емігрантів Орлика, Драгоманова та інших, що зберігали на чужині гасла нашої національно-визвольної боротьби, коли тим гаслам, як тепер, не було місця на українській землі. І наші брати на Україні, і ми тут, на чужині, виконуємо однаково той традиційний заповіт української державности, яким перейнята вся наша історія.

* * *

Ми — активні чинники визвольної боротьби. Ми вийшли з дому із зброєю в руках, і не лише оружну, але й усяку іншу зброю повинні в своїх руках мати, щоб готовими бути у слушний час дати відсіч.

Коли ж той слушний час настане?

Це залежатиме в першу чергу від того, в якій формі відбудеться зміна тої влади, що тепер існує на всій території СРСР. Серед московської еміграції ідуть в цьому напрямі живі змагання. Реакційні кола бажать раптової зміни шляхом зовнішньої інтервенції зза кордону. Мотиви такого бажання зрозумілі: такий спосіб зміни нинішньої влади дає вигляди на реставрацію колишнього державного та соціального ладу старої Росії. Поступові московські кола бажать еволюційної зміни, — большевики, мовляв, спустяться „на гальмах”. В основі таких бажань лежать знову ж ясні мотиви: еволюційна зміна соціального ладу залишає незмінною зовнішню конструкцію єдиної держави, хоча б і з припущенням федеративного її характеру. Всі ці прогнози, крім того, що походять із надто суб'єктивних бажань, мають ту основну хибу, що розраховані на органічну єдність цілої території Союзу, — старий забобон, від якого московська еміграція не увільнилася й досі, плануючи всі комбінації на єдиний масштаб цілої Росії та єдиного „русского народа”.

Проте еволюція народнього життя на всій території СРСР відбувається безперечно. Крім уже вгорі зазначеної ознаки тої еволюції, а саме зросту активності населення, друга, цінна для нас, риса тої еволюції є популяризація ідеї національно-державного права українського народу. Не з доброї волі чи з доброго розуму большевиків це сталося, бо навіть серед верхів большевицьких бачимо так добре знане чорне піднебіння старого московського націоналізму. Але кинені в маси гасла, для тих мас пожадані, не могли не мати деяких відповідних наслідків. На нашій землі ті досягнення особливо великі: соціальні — з огляду на колишній феодальний характер аграрних відносин в краю переважно хліборобського промислу, національно-державні — з огляду на певні народні традиції та завдяки большевицькій системі безоглядної економічної експлуатації України на користь московського „центра”. Такі настрої на Україні, що ними фактично довершується національно-державна пропаганда української інтелігенції ще за часів української державности, цілковито підготовлюють народні маси до нового, а власне попереднього і вже знаного демократичного ладу, що настане, цілком природно, по зміні большевицької влади.

Ця ж остання зміна ніяк не може відбутися на гальмах. Різниця між ладом комуністичним, в якому олігархічна група держиться лише на багнетах терору, і яким-будь іншим ладом така велика, що на гальмах большевицька влада ніяким чином спуститися не може. Вона упаде раптово, хоч той момент наступатиме крок за кроком, упаде тоді, коли населення відчує свою силу, а натомість зменшиться чи впаде сила багнетів та рушниць, що в таких випадках автоматично перестають стріляти. Таким способом упав антипод комуністичного самодержавія, такий кінець неминуче готує доля й самодержавію нинішньому, а, як ми вже зазначили, процес назрівання тої катастрофи має всі підстави відбутися скоріше, ніж попередній.

Отже еволюція в народніх настроях відбувається й поглиблюється і, на нашу думку, доспівши, повинна врешті завершитися зміною того ладу, що в нинішніх умовах народнього життя не стоїть з ним у найменшому еволюційному контакті. З цього погляду маємо оцінювати й усякі інтервенційні пляни. В нинішніх умовах

трудно сподіватися, щоб мали ми можливість інтерв'ювати власними силами. Але коли б і могли, то чи бажане повторення хоч і блискучого, але безплідного зимового походу, тим більше — повторення героїчної трагедії Базару? Інтервенція того типу, про який думкою багатіють московські зубри на еміграції, а саме — що звідси прийде озброєна сила і повалить большевицьку владу, — це комбінація і нереальна і шкідлива. Нереальна — бо такий акт мав би відбутися лише за допомогою європейських держав, а вони вже досить попеклися на аранжуванні інтервенції Денікіна — Врангеля; а шкідлива — по-перше, тим, що чужостороння інтервенція гальванізувала б большевицький організм та задержала б натуральний процес його упадку, а, по-друге, тим, що коли б той спосіб визволення не відбувся чи взагалі скрашував, то це був би крах цілої концепції і викликав би натуральне розчарування, упадок духу. Москалі зробили спробу в тім напрямі, — підняли акцію повороту якраз через інтервенцію на чолі з „вождем”, — і крах тої спроби тяжко відбився на настроях загалу московської еміграції. Раз ми певні, що тою ареною, на якій має зародитися й відбутися акт великої драми, буде терен нинішньої большевицької влади, то справа майбутньої інтервенції має зовсім інший вигляд. Участь еміграції в тій справі, хоч як це неміло нашим гарячим військовим, почнеться, очевидно, не по піднятті заслони, а вже по першому акті.

Для декого це ломає звиклі шляхи майбутніх комбінацій, але нетерплячість палкої вдачі треба підпорядковувати розважливим міркуванням доцільности та економії часу на те, щоб відповідно приготуватися. Ті сили, що прагнули б негайно взяти активну участь у визволенні батьківщини, мають зберігатися пільно-мірно й організовано, в певності, що вони ще будуть дуже й дуже потрібні. Форми збройної боротьби за свою батьківщину не вичерпуються інтервенцією. Треба добре пам'ятати, що головна наша боротьба буде не з большевиками, як такими, а з окупантами нашої землі. Ці окупанти можуть переіменувати колір і марку, але провідні окупантські тенденції їх щодо України залишаться і будуть ще довго жити. Коли большевики упадуть, то для москалів справа їх упадку буде внутрішньою, домашньою справою переміни внутрішнього ла-

ду; а для нас упадок большевизму — справа ширшого, не лише внутрішнього, але й зовнішнього, міжнародного значіння: з упадком большевицької влади зникає чужа окупаційна влада. Натомісь можуть поновитися традиційні тенденції нашого історичного окупанта і настане момент зовнішньої війни, що потребуватиме і наших сил, і зовнішньої допомоги, але вже в формі не інтервенції, а закономірних військових союзів. І хоч як не хочуть нових заворушень наші люди на Україні, що вже натерпілися лиха від війни, та коли наступить відповідний час, населення само встане та всіх гаряче закликатиме до охорони й закріплення його державної самостійности, як єдиного способу для всебічного забезпечення життєвих інтересів українського народу.

Тож не будемо безпотрібно нервуватися та нетерпеливитись, а візьмімо твердо в руки свої настрої, так зденеровані на чужій чужині, далеко від рідної землі. Вона далека, але живчик її життя ми чуємо, для неї живемо, за неї терпимо найтяжчі муки — муки вигнання. І свою волю маємо підпорядковувати виключно її інтересам, а нашу тактику — доцільності способів її визволення, не забуваючи як своєї ролі, так і рямців її виконання. Як еміграція, ми лише видимий для світу барометр та резонатор назовні тих настроїв, що здушені вдома. Ту свою роль ми виконуємо, аж поки не пробе дванадцята година, коли новими обставинами та роля може змінитися.

(„Тризуб”, 1926.).

ЗАКОН ЖИТТЯ.

„Все йде, все минає”... І в постійному, невинному життєвому круговороті зникає все слабе й нежиттєздатне, а виживає те, що криє в собі силу, відпорну на біг часу, на його руйніницькі та змінні впливи. Той закон життя виявляє свою чинність зокрема в долі людських суспільностей. За всіх змін, які викликані ходом (поступом чи упадком) життя, життєздатні організми заховують суттєві риси своєї національної вдачі, що, як вікопомні національні традиції, стають підставою для дальшого розвитку народніх сил, живлять національну свідомість народу, одушевлюють його до найбільшого напруження національного чину.

І ми щасливі, що маємо традиції славного минулого — великої держави Олега, Ігоря, Святослава, Володимира, Ярослава, великих культурно-громадських чинів та невмирущих національно-державних змагань. Цією славною спадщиною пишаються навіть ті, що обікрали нас з нашого права на нашої землі та з самого навіть нашого імені. Тяжкий удар азійської навали задержав розвиток державницьких традицій України, проте в свідомості народній вони не завмирили, знаходячи собі вираз у широко розвинених формах громадського та культурного життя.

Широко черпана з західніх джерел освіта, розвиток письменства, друкарства, мистецтва, глибока громадська свідомість, що знайшла вираз у таких характеристичних громадських формах, як братства, козацький устрій, піднесення національного духу, скупченого переважно біля осередків козацького та церковного життя, — це був ґрунт, на якому відродилася невмируща в українському народі ідея власної державности, коли наступили для того відповідні умови. Серед безприкладно тяжких обставин та сама ідея світить у по-

діях т. зв. руїни, в повстанні Мазепи, в еміграційній чинності його наступника Орлика, в автономістичних змаганнях українських верхів усього XVIII віку та в новому піднесенні національної свідомості впродовж усього дальшого століття, в ділянках літературній, науковій та політичній, аж поки обставини, що повстали внаслідок великої війни, не допомогли тому широкому національному рухові вилитися в форми відновленої української держави.

По тяжких поразках та навіть кількавікових перервах та ідея державної незалежності не вгасимо світить історичній долі українського народу та, як живучий фенікс, знову й знову відроджується в нових формах, що відповідають, в даних обставинах, розумінню державної ідеї. Той стан державної свідомості народу, який виявляє він нині, — це лише одно кільце в ланцюзі подій, що підлягають основному закону історії, яка, засуджуючи на вмирання нежиттєздатні організми, визнає життєву рацію та відкриває перспективи розвою й поступу тим, що криють у собі непобориму силу життя.

В поданих у цій збірці начерках ми наводили приклади тої живої сили як у минулому, так і в теперішньому житті нашого народу. На наше глибоке переконання, питоми основи нашого національного життя не приборкані. Навпаки, многовікове минуле привело нашу національно-державну справу до блискучого, хоч і недовготривалого, її здійснення. Маємо величезної ваги факт, що справу української державності зрушено з мертвої точки, на якій вона перебувала з часу підпорядкування України московській деспотії, відновлено та повернено вікові традиції нашої державності не лише в свідомості народу, але й у самій дійсності, в реальних обставинах незалежного державного життя. І в теперішньому стані нашої справи, при всіх несприятливих обставинах, твердість наших державницьких позицій і на Україні, і на чужині стає лише новим свідоцтвом непохитності тої, історично випробуваної та оправданої основи, на якій стоїть українська нація впродовж тисячеліття.

Державницькі змагання народу, незатамовані в найтяжчих обставинах його історії та раз-у-раз відновлювані, не можуть не дійти до переможного кінця.
(Січень, 1938).

З М І С Т.

	Стор.
Від Видавництва	III
Передмова автора	IV

I. У СВІТЛІ НАШИХ ТРАДИЦІЙ:

1. На чужині	3
2. Terra incognita	9
3. Засади української державної політики	13
4. Державна незалежність, як основа життя нації	20
5. „Пропадий час” у національному та державному житті України	27
6. Революційна боротьба за державність	33
7. Відновлення державної незалежності України	35
8. Ідея державної незалежності України у творах Т. Шевченка	40
9. Державницький світогляд Симона Петлюри	45
10. Справжні пружини	51

II. ПОТРЕБИ ТА ЗАВДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ:

1. Українська еміграція, як явище соціальне	61
2. Ідейні розбіжності	67
3. Поворотницька течія	70
4. Не гаймо часу	78
5. Культурно-національна праця	81
6. Наші військові	87
7. Батьки й діти на еміграції	89
8. Один національний фронт	97

III. НА СТАРИХ МОСКОВСЬКИХ ПОЗИЦІЯХ:

1. Старі й нові українсько-московські позви	103
2. Федеративна фікція	109
3. Слова й діла	120
4. До психології московської еміграції	132
5. Гніваються	141
6. Старий забобон	147

IV. ЧИ МИ ГОТОВІ?

1. Наука	159
2. Підсумки	162
3. Чи маємо підстави до політичного песимізму?	172
4. Будьмо готові!	182
5. Закон життя	190

Ціна 2·40 зл.